

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

TEMIDA TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 2, godina 13. Jun 2010.

Tema broja

ŽRTVE DISKRIMINACIJE

Izdaju:

© Víktimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Víktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić,
dr Ivana Stevanović i dr Mirjana Dokmanović

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Dušan Cotič,
dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Marc Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Sekretar redakcije:

Nikola Petrović

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović,
dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Anne Wemmers (Kanada),
dr Biljana Simeunović-Patić, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija), mr Sanja Ćopić
i Nikola Petrović

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU
Br. 2, godina 13. Jun 2010.

Tema broja Žrtve diskriminacije

ČLANCI

Istorijski pristup u tretiranju osoba sa ometenošću kao pokazatelj njihovog društvenog pozicioniranja	
<i>Sanja Dimoski.....</i>	5
Žene, profesura i nejednakе mogućnosti	
<i>Marta Tomić</i>	17
Nasilje nad ženama sa invaliditetom	
<i>Jelena Dimitrijević</i>	35

OSTALE TEME

Stanje raspoloživih usluga i kapaciteta za pomoć žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini i upoznatost i zadovoljstvo žena sa njima	
<i>Jasmina Nikolić Vesna Nikolić-Ristanović Nikola M. Petrović</i>	61
Indikatori za procenu postupanja profesionalaca u situaciji nasilja u partnerskom odnosu	
<i>Tanja Ignjatović</i>	81

STUDENTSKI RADOVI

Nasilje nad starim osobama	
<i>Jelena Srnić</i>	95

PRIKAZI SKUPOVA

61. godišnja konferencija Američkog udruženja za kriminologiju „Kriminologija i kriminalna politika“	
<i>Sanja Ćopić</i>	113

PRIKAZI KNJIGA

Marie Segrave, Sanja Milivojevic i Sharon Pickering Sex Trafficking – International context and response	
<i>Gianna Merki.....</i>	119
Vesna Nikolić-Ristanović (ur.) Trgovina muškarcima u Srbiji	
<i>Zdravko Skakavac</i>	123

Theme
Victims of discrimination

SPECIAL ISSUE ARTICLES

Historical approach to the treatment of people with disability as an indicator of their social positioning	
<i>Sanja Dimoski</i>	5
Women, professorship and unequal opportunities	
<i>Marta Tomić.....</i>	17
Violence against women with disabilities	
<i>Jelena Dimitrijević</i>	35

OTHER ISSUE ARTICLES

Available services, capacity to help victims of domestic violence in Vojvodina and the awareness and satisfaction of women with these services	
<i>Jasmina Nikolić</i>	
<i>Vesna Nikolić-Ristanović</i>	
<i>Nikola M. Petrović</i>	61
Indicators for the assessment of professional response in situations of partner violence	
<i>Tanja Ignjatović</i>	81

STUDENTS' ARTICLES

Abuse of the elderly	
<i>Jelena Srnić</i>	95

CONFERENCE REVIEWS

61st Annual Conference of the American Society of Criminology „Criminology and Criminal Justice Policy“	
<i>Sanja Čopić</i>	113

BOOK REVIEWS

Marie Segrave, Sanja Milivojevic i Sharon Pickering Sex Trafficking – International context and response	
<i>Gianna Merki.....</i>	119
Vesna Nikolić-Ristanović (ur.) Male trafficking in Serbia	
<i>Zdravko Skakavac</i>	123

TEMIDA

Jun 2010, str. 5-15

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1002005D

Pregledni rad

Istorijski pristup u tretiranju osoba sa ometenošću kao pokazatelj njihovog društvenog pozicioniranja

SANJA DIMOSKI*

Ovaj rad bavi se istorijskim pristupom u izučavanju ometenosti, kao i pokušajima njenog korišćenja u objašnjenju savremenih trendova koji determinišu poziciju osoba sa ometenošću u društvu. Hronološko praćenje položaja osoba sa ometenošću, od Starog veka, pa sve do današnjih dana, ukazuje na svu složenost položaja ovih osoba u društvu, ali i njihovu konstantnu poziciju diskriminisanih. Položaj ovih osoba u savremenom društvu je znatno promenjen, ali se i dalje, pored transparentnog davanja prava na ravnopravnost, teško može govoriti o suštinskoj ravnopravnosti. Suštinska ravnopravnost bi podrazumevala veće uključivanje samih osoba sa ometenošću, započeto razvojem socijalnog modela ometenosti, kao i multidisciplinarni pristup u naučnom tretiraju ovog problema.

Ključne reči: istorijski pristup, savremeni teorijski modeli ometenosti, položaj osoba sa ometenošću.

Osobe sa ometenošću oduvek su među nama. S obzirom da su uvek u manjini u odnosu na „normalne“, „tipične“, „prosečne“ pojedince, ova većina je redovno određivala kakva će biti njihova pozicija u društvu, a različite istorijske epohe, posmatrano hronološki, donosile su postepene pomake ka njihovom sve humanijem tretiraju. Osim što im je društvena pozicija nametana, često bez ikakve mogućnosti da je sami kreiraju, odnos prema osobama sa ometenošću uvek je mogao da se posmatra i kao refleksija određenih društvenih uslova i razvoja društva kao takvog što ilustrativno prikazuje i poziciju ovih osoba u različitim istorijskim epohama.

* Dr Sanja Dimoski je psihološkinja, asistentkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu; E-mail: sanja.dimoski@sezampro.rs

Stari vek

Stari vek bio je period u kojem su osobe sa ometenošću u toj meri bile ugrožene da često nisu imale pravo ni na život. Helenski i rimski svet koji je spoljnom izgledu pojedinca posvećivao izuzetnu pažnju, prezirao je sve što je slabo, nerazvijeno, invalidno i ružno. „Rugobe“ su uglavnom služile za zabavu i razonodu. U Rimu je postojao trg *Forum morionum* gde je dovođeno i prodavao unakaženo i osakačeno roblje. Ukoliko je neko bio više unakažen, utoliko se više plaćalo za njega. Seneka navodi da su sakata deca bila iskorišćavana za prošnju (Savić, 1966: 82). Ekstremni primeri surovog odnošenja prema osobama sa ometenošću u Starom veku vezani su za odnos prema hendekepiranoj deci u Sparti, koja su ubijana kao nesposobna za život, odnosno ratovanje.

Ipak, neki vidovi ometenosti nisu izazivali velike otpore većine, već pre interesovanje i pokušaje objašnjenja. Helenski istoričar Herodot, kao i filozofi Platon, Aristotel i Sokrat, bili su zainteresovani za prirodu govornih poremećaja, jer je govorništvo i retorstvo bilo cenjeno kao naročita vrlina. Ipak, Aristotel je smatrao da govor i reč odražavaju misao, te da zbog toga gluvinome osobe ne mogu savladati govor. Aristotelov autoritet imao je velikog uticaja na vekovno održavanje predrasuda o nemogućnosti obučavanja i školovanja gluvih osoba (Radoman, 1997: 6).

Srednji vek

Razvoj hrišćanstva omogućio je osobama sa ometenošću pravo na život. Crkva je sebi dala religiozno-moralni zadatak zbrinjavanja osoba sa ometenošću što je bivalo sproveđeno u manastirima. Ipak, razvoj nauke bio je umnogome onemogućen, pa su versko-mistična gledanja na uzroke ometenosti u srednjevekovnoj medicini bila dominantna. Neke vrste ometenosti bile su pošteđene, a javljali su se i znaci brige društva za osobe sa ometenošću, naročito formiranjem azila u velikim evropskim centrima. Uslovi života u azilima bili su izrazito surovi, osobe sa ometenošću su često bile vezivane lancima, a briga se svodila na pružanje pomoći u preživljavanju i davanju prava na „milost Božiju“. Društvo se naročito negativno odnosilo prema osobama čije su ometenosti bile spolja vidljive i gde je različitost pojedinca od većine ostalih bila upadljiva. Na primer, u kasnom srednjem veku preovladavalo je mišljenje da su demoni uzrok bogaljštva. Tada je inkvizicija počela da spaljuje takva

lica, a često je spaljivala i telesno ometenu decu i njihove majke. Takozvana invalidna lica bila su najniži društveni sloj srednjevekovne Evrope. Radili su kao dvorske budale, prosjaci, zvonari...

Počeci zaštite osoba sa ometenošću u Srbiji datiraju još od Stefana Nemanje, mada su i ostali srpski vladari sledili primer rodonačelnika loze. Car Dušan je u svom Zakoniku iz 1349. godine kodifikovao obavezu hranjenja ubogih u crkvama na celoj teritoriji carstva (Savić, 1991: 156).

Razvoj građanskog društva

Razvoj naprednjačkih trendova, nauke i prosvetiteljstva doprineo je prihvatanju humanih vrednosti i podsticao menjanje pozicije osoba sa ometenošću u društvu. Prvi oblici brige države javili su se u odnosu na invalide ratova, kada ova kategorija ljudi postaje društvena i politička kategorija. Francuska revolucija proklamuje da društvo treba da se stara o svojim siromašnim građanima (Savić, 1966: 79).

Nauka postepeno dolazi do velikih uvida na poljima medicine, anatomije, upoznavanja funkcija pojedinih organa što značajno utiče na pozicioniranje ovih osoba u društvu jer doprinosi razumevanju oboljenja koje su u osnovi ometenosti. U 18. veku, u Francuskoj, dolazi do osnivanja velikih gradskih bolnica koje su lečile bolesne i ometene i u kojima tretmani postaju sve više medicinski. 1846. dolazi do otkrića anestezije koje omogućava ortopedsku i estetsku hirurgiju za razne vrste invaliditeta.

S druge strane, progresivne ideje i filantropska shvatanja postaju sve dominantnija u pedagogiji. Kraj 18. i početak 19. veka karakteriše razvoj škola i metoda za obučavanje gluve, slepe, mentalno zaostale dece i odraslih. 1857. godine osniva se do danas poznati Galaudet Univerzitet u Vašingtonu, formiran sa ciljem obuke gluvih, nemih i slepih. 1899. godine Marija Montesori obrazuje institut za decu sa ometenošću u kojem se obučavaju i stručnjaci za rad sa njima.

Ipak, uprkos progresu koji je bio na snazi, razvoj industrijskog kapitalizma doprinosi, s druge strane, proširivanju i učvršćivanju politike segregacije. Uprkos zvaničnom poznавању права на живот и humanim idejama, osobe sa ometenošću bile su uglavnom onemogućene da učestvuju u radu i podeli društvene moći. Ta segregacija nije bila tako izražena kao pre razvoja građanskog društva, ali je ipak bilo moguće utvrditi ovakav trend.

1857. godine Spenser koristi izraz preživljavanje najuspešnijih, koji oslojen na Darwinova učenja zadobija oblik „socijalnog darvinizma“. Kraj 19. veka iznedrio je eugenistički pokret. Do 1917. već je petnaest država usvojilo zakone koji su dozvoljavali prinudnu sterilizaciju „mentalno nepodobnih“. Pod okriljem države i njenih zakona, u SAD je npr. sterilisano više od sto hiljada ljudi u periodu od 1910. do 1935. U Evropi je situacija bila slična. Moralo je da prođe dosta vremena da se ovakva praksa ukine s obzirom na njeno flagrantno kršenje osnovnih ljudskih prava. Ubrzo nakon toga pojавio se nacizam, kada su sproveđena masovna ubistva i sterilizacije „nepodobnih“.

Savremena teorijska određenja ometenosti

Savremeno doba donosi značajno drugačiji status osobama sa ometenošću jer razvoj medicine, elektronike i tehnologije omogućava osobama sa ometenošću veliki stepen uključenosti u svet tipičnih, a socijalna politika podstiče ravnopravnost. Ipak, njihov status u društvu još uvek je daleko od ravnopravnog.

Savremeno društvo Zapada, bazirano na ljudskim pravima, demokratiji i deklarativnom poštovanju različitosti, proklamuje trend omogućavanja uključenja osoba sa ometenošću u svet neometenih. Nauka nudi određene teorijске modele ometenosti.

Medicinski model, koji je prirodno proizašao iz konstelacije društvenih uslova vezanih za prodor nauka, naročito medicine, hronološki se prvi pojavio, postepeno se formirajući u doba razvoja građanskog društva. Ovaj model tretira svaki oblik senzorne, telesne ili intelektualne ometenosti kao bolest pojedinca. Pojedinac se mora medicinski tretirati, lečiti i rehabilitovati kako bi se, koliko god je moguće, osposobio i približio normalnom funkcionsanju, a zatim ubacio u postojeće društvo, izgrađeno prema potrebama većine - da se snalazi, prilagođava i funkcioniše u njemu (Radoman, 2009: 150). Pojedinac sam mora da ulaže napor da se uklopi. Iz toga proizilazi da je ometenost individualni problem (Cucić, Jovanović, 2001:12).

Praksa koja je oslonjena na medicinski model ometenosti vodi dijagnostifikovanju i patologiziranju i uglavnom se svodi na pristup samo jedne nauke – medicine, a podrazumeva preuzimanje odgovornosti od strane stručnog lica za donošenje krucijalnih odluka o životu osobe sa ometenošću (vrsta školovanja, eventualna institucionalizacija, vrsta lečenja, odvajanje od porodice). Ova-

kvim postupcima osobama sa ometenošću često su uskraćena osnovna ljudska prava, što govori o stepenu diskriminacije u društvu. Na taj način stručna lica preuzimaju ekspertsку poziciju, a osoba sa ometenošću se pasivizira i čini naučeno bespomoćnom. Posledice ovakve situacije na psihološko funkcionisanje su mnogostruko negativne.

Medicinski model je restriktivan jer tretira samo usko polje interesovanja – telesni deficit ili deficit određene funkcije. Ovo doprinosi mehanicističkom i redukcionističkom pristupu ljudskoj prirodi. Kritike koje mu se upućuju tiču se i biologizma, zanemarivanja sredinskih faktora, a po nekim autorima i odgovornosti za stigmatizaciju i segregaciju.

Socijalni model ometenosti nastao je kao antipod medicinskom modelu. Specifičan je po tome što nije nastao angažmanom akademskih krugova, već aktivnostima samih osoba sa ometenošću, njihovih udruženja, kao i aktivnostima udruženja roditelja dece sa ometenošću, ali i radom OUN-a, UNESCO-a i sl. U vreme kada je nastajao (druga polovina prošlog veka), bio je to plodotvorni novi pristup pitanjima ometenosti, ali i kritika dotadašnje društvene prakse. Tek krajem 20. veka, kroz zakonodavne forme u mnogim zemljama Zapada omogućeno je potpuno pravo na izbor osobama sa ometenošću ili roditeljima dece sa ometenošću kada je reč o mnogim krucijalnim životnim pitanjima (tip školovanja, izbor zanimanja i sl.).

Socijalni model ometenosti premešta fokus sa individue na društvo i njegove institucije. Ometenost je socijalno definisana i tretira se kao socijalno proizveden problem (Radoman, 2003a: 23). Društvo stvara socijalne prepreke ili barijere (fizičke, komunikativne, mentalne) za potpunu i ravnopravnu uključenost osoba sa ometenošću u okruženje. Mentalne prepreke podrazumevaju negativne stavove društva, stereotipe, netoleranciju prema drugaćijima, predrasude... Thomas (Thomas, 2002: 76) smatra da se radi o određenoj vrsti društvene represije i nasilja koje se vrši nad osobama sa ometenošću kao manjinskom grupom. Prepreke koje društvo stavlja pred osobe sa ometenošću ih onemogućavaju da preuzmu uobičajene socijalne uloge (npr. ulogu zapoštene osobe) i tako učestvuju u socijalnim aktivnostima.

Poslednjih godina, Svetska zdravstvena organizacija čini ozbiljne pokušaje u integraciji dva oprečna modela – medicinskog i socijalnog i formulisanju trećeg, bio-psihosocijalnog modela koji bi trebalo da harmonizuje različite perspektive zdravlja sa biološkog, socijalnog i individualnog aspekta (Cucić, Jovanović, 2001: 12). Ovaj model koji je u razvoju, predstavlja pokušaj holističkog pristupa

fenomenu ometenosti time što usvaja pozitivne odredbe medicinskog i socijalnog modela kao i odrednice psihološkog modela ometenosti koji u literaturi nije tako često navođen kao pomenuta dva. Bio-psihosocijalni model ometenosti vodi računa o akutnom ili hronično narušenom zdravlju, oštećenju organa, funkcije ili o poremećaju, posledicama koje ono ostavlja na psihološko funkcionisanje pojedinca (na njegovo kognitivno funkcionisanje i na njegovu ličnost), kao i na teškoće u participiranju svakodnevnom životu. Svetska zdravstvena organizacija je 2000. godine u Međunarodnoj klasifikaciji ometenosti i zdravlja dala definiciju ometenosti (eng. disability): „Ometenost je gubitak ili ograničenje aktivnosti da se učestvuje u društvu na istom nivou sa drugima, i to zbog socijalnih barijera ili barijera okoline“ (navedeno prema: Radoman, 2003b: 22). Na osnovu definicije ometenosti vidi se da trenutno, u zemljama Zapada, dominantan uticaj ima socijalni model ometenosti, dok se bio-psihosocijalni, koji bi podrazumevao suštinsku multidisciplinarnost tek postepeno profilise.

Doprinos istorijskog pristupa razumevanju savremenih trendova u tumačenju ometenosti

Istorijski pristup omogućava uvid u složenost faktora koji determinišu poziciju ovih ljudi u društvu, te daje mogućnost utvrđivanja eventualnih konstatnih društvenih uslova koji doprinose diskriminaciji. Jasno se uočava nadmoć većine da diktira poziciju manjine, na način da diskriminisana pozicija postane skoro konstantna.

Može se prepostaviti da je društvo svoj odnos prema osobama sa ometenošću oduvek zasnivalo na proceni ekonomskih potencijala osoba sa ometenošću da rade i zarađuju za sebe, odnosno druge, tj. potencijalu za eksploraciju. Tek sa emancipacijom osoba sa ometenošću, kroz njihovu, bar delimičnu ekonomsku nezavisnost, oni sve više dobijaju mogućnosti da se bore za svoja prava. Iсторијски приступ показује да се положај ове групе људи у društvu почиње квалитативно менјати тек са њиховим сопственим аганђманом на овом проблему, што је било могуће остварити тек у 20. веку са смањењем trendova који воде društvenoj diskriminaciji. Drugim rečima, особе са ометеношћу као društvena група могу да остварују помаке ка све мањој diskriminaciji сопственим активирањем на prevazilaženju овог проблема, а улога društva би била – не да им одређује društvenу poziciju, већ да особама са ометеношћу омогући emancipaciju.

Istovremeno, i sama društva prolaze kroz svoje transformacije, pa je uočljivo da savremena razvijenija društva, sa većim socio-ekonomskim standartom daju više slobode i moći osobama sa ometenošću da se ravnopravnije pozicioniraju u okruženju. Pokazuje se da je transparentno davanje prava na ravnopravnost osobama sa ometenošću uvek odraz razvijenosti samog društva. Položaj osoba sa ometenošću u društvu može biti i svojevrsna dijagnoza društva, preovlađujućih odnosa i stepena razvijenosti.

Pitanje stvarnog sticanja prava na ravnopravnost osoba sa ometenošću kod većine tipičnih još uvek izaziva ambivalentne stavove. Tokom 20. veka, kao da je došlo do transformacije forme društvenog uticaja. Ima autora koji upozoravaju da predrasude samo menjaju formu kako bi se zadovoljio naraštajući pritisak ka socijalnoj i političkoj korektnosti (Brojčin, 2008: 262). Ovo može biti posledica agresivnih kampanji za uvažavanje prava ovih osoba bez suštinske spremnosti društva da im omogući ta prava.

Marginalizacija predstavlja (Sgroj, 1988 prema: Milosavljević, Jugović, 2009: 11) slabljenje veza između pojedinca i društva što podrazumeva: isključenje iz radnog života (npr. nezaposlenost), isključenje iz potrošačkog društva (npr. siromaštvo), isključenje iz društva „normalnih“ (npr. usamljenost) i isključenje iz mehanizama upotrebe vlasti i uticaja (npr. „kulturna marginalizacija“). Kao što se vidi, sve navedene, pored nekih drugih osobenosti procesa marginalizacije, važe za grupu osoba sa ometenošću.

Savremeno doba donosi trend u kojem nauka, kao relevantni reprezentantri društva i njegovih interesa preuzima moć da određuje i preporučuje poziciju ovih osoba u društvu. Na ovaj način nauka, odnosno zloupotreba naučnih disciplina koje se bave ometenošću preporučuje, na osnovu svojih naučnih procena, šta je dobro za osobe sa ometenošću, što možemo smatrati jednom od osnovnih karakteristika dominacije. Ovo je prisutno naročito u ekonomski manje razvijenim evropskim zemljama, gde osobama sa ometenošću ili roditeljima dece sa ometenošću nisu dostupne ni dovoljno relevantne informacije, kao ni podrška institucija koje se bave ovom problematikom. Ovakvo stanje se umnogome odnosi i na našu sredinu.

Svakako se može uočiti da u savremenom društvu postoji jedan deklarativno podržavajući, humani, tolerantni odnos prema osobama sa ometenošću koji ovim osobama omogućava zadovoljenje mnogih psiholoških i socijalnih potreba. Ali isto tako, postoje i još uvek nedovoljno jednoznačni odgovori društva prema osobama sa ometenošću. Oni se mogu očitavati i u jednoj od funkcija koju vrši nauka – u preuzimanju krucijalne uloge nauke, naučnika i

naučnih lobija u određivanju društvene trase kojom će se osobe sa ometenošću kretati. Donekle sličan status imaju i psihijatrijski bolesnici, čiji je položaj u društvu determinisan stavom naučnika-psihijatra, što je značajna tema savremene psihijatrije i tangentnih oblasti.

Koliko su humanističke nauke u ovom trenutku svog razvoja i razvoja svog naučnog metoda spremne da daju konačne odgovore na tako složena pitanja poznato je naročito onima koji se bave metodologijom. Kao veoma dobru ilustraciju složenosti pitanja položaja osoba sa ometenošću u savremenom društvu možemo iskoristiti aktuelnu naučnu debatu o pitanju inkluzije, naročito inkluzije u obrazovanju i s time vezanih socijalnih stavova o ovim pitanjima čija adekvatnost predstavlja nužan preduslov za valjano sprovođenje inkluzivnih procesa. Inkluzija u obrazovanju podrazumeva usklađenost uslova (od tehničkih, pa sve do socijalnih) i specifičnih pedagoško-psiholoških potreba dece sa ometenošću. Znači, ovaj složen proces moguće je kvalitetno sprovoditi samo ukoliko su omogućeni društveni preduslovi koji se očitavaju i u odsustvu negativnih socijalnih stavova. Istraživanja o stavovima prema inkluziji, od strane nastavnika, roditelja i samih učenika bez ometenosti postavljaju pitanje koliko je inkluzija u uslovima priličnih otpora svršishodna? Istraživanja u našoj sredini i okruženju pokazuju da oko 40% - 50% vaspitača, nastavnika i stručnih radnika, kao i vršnjaka ima negativne stavove prema inkluziji dece sa ometenošću (npr. Stančić, Mejovšek, 1982 prema: Hrnjica i sar., 1991; Vuković, Hanak, Todorović, 2003; Kovačević, 2005). Detaljnija analiza, naročito inostranih istraživanja pokazuje da su istraživački nalazi o stavovima prema osobama sa ometenošću uglavnom nekohherentni, a jednim delom i kontradiktorni (Dimoski, 2009: 539). Izgleda da je neophodan rad na menjanju većine, a ne manjine – osoba sa ometenošću.

Najveći broj istraživanja govori o pozitivnim rezultatima inkluzije na opšte funkcionisanje dece sa ometenošću (npr. Begeny, Martens, 2007). Ali ima i onih koji smatraju da empirijski dokazi nisu u dovoljnoj meri validirali efikasnost inkluzije (Kauffman, 1993 : 10).

Iskustva u integracionom procesu u zemljama Zapada su veoma varirala. Izgleda da prvenstveno zavise od socio-ekonomskog i kulturnog nivoa zemlje u kojoj je vršena integracija ometenih. Prvobitni pokušaji da se deca sa ometenošću u potpunosti uključe u redovne obrazovne procese koji su se nekritički sprovodili, donosili su, osim pozitivnih, i niz negativnih iskustava – deca sa ometenošću uglavnom nisu uspevala da uspostave adekvatne odnose sa

vršnjacima, a nastavnici najčešće nisu znali šta da rade sa decom. Rezultat je bio pokretanje mnogo realističnijih programa.

Tema inkluzije, samo je jedna od onih koje ilustruju veliku složenost pitanja pozicije osoba sa ometenošću u društvu, kao i trenda velikog upliva nauke u svakodnevni život ovih ljudi. Indikativno je da su retka istraživanja koja govore o tome kako osobe sa ometenošću ili roditelji dece sa ometenošću vide inkluziju.

U našoj sredini, uprkos postojanju antidiskriminacione pravne regulative i sve prisutnijih trendova koji otvaraju mogućnosti za ravnopravnost ovih osoba, upravo smo svedoci prakse u kojoj je zakonski omogućeno da se deca sa ometenošću uključuju u redovne obrazovne procese bez pripreme socijalnog okruženja i obrazovnog sistema za prihvat ove dece.

Koliko je odnos nauke, a time implicitno i društva prema ovoj grupi ljudi nejednoznačan može nam pokazati i terminologija koja je u upotrebi. Koje termine koristimo? Ometeni; hendikepirani; invalidi; osobe sa posebnim potrebbama ili osobe sa ometenošću? U našoj naučnoj i stručnoj javnosti naročito je vidno izrazito sporo osavremenjivanje terminologije, npr. od termina „hendikepirane“ (ili ometene) osobe, što implicira da je celokupna osoba hendikepirana (u svim svojim delatnostima) ka terminu „osoba sa hendikepom“ (koja osim drugih osobenosti ima i osobenost da ima hendikep, odnosno ometenost), itd.

Izučavanje situacije u kojoj, uprkos transparentnim, dosta jakim društvenim trendovima koji vode jednakosti osoba sa ometenošću, ove osobe, čak ni u nekim zemljama Zapada još uvek nemaju suštinsku ravnopravnost, potrebno je multidisciplinarno sprovoditi. Istoriski pristup ovom problemu, i ako plodotvoran i inspirativan, pre svega, jer ukazuje na konstantnost, ali i fenomenološku raznolikost procesa diskriminacije prema osobama sa ometenošću ima ograničene mogućnosti stvarnog objašnjenja položaja ovih osoba u društvu. Razmatranje položaja osoba sa ometenošću u našoj sredini, nužno mora uzimati u obzir i niz drugih, raznorodnih faktora koji determinišu status ove grupe ljudi, od kulturoloških preko ekonomskih, pa sve do socijalno-psiholoških.

Literatura

- Cucić, V., Jovanović, I. (2001) Osobe sa invaliditetom i okruženje. U: V. Cucić (ur.) *Osobe sa invaliditetom i okruženje*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa, str. 11-29.
- Begeny, J, Martens, B. (2007) Inclusionary Education in Italy: A literature Review and Call for More Empirical Research. *Remedial and Special Education*, 28(2), str. 80-94.
- Brojčin, B. (2008) Stavovi dece tipičnog razvoja prema vršnjacima s intelektualnom ometenošću. U: D. Radovanović (ur.) *U susret inkluziji - dileme u teoriji i praksi*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 251-260.
- Dimoski, S. (2009) Autoritarnost kao prediktor negativnih stavova prema osobama sa ometenošću. U: D. Radovanović (ur.) *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 535-549.
- Hrnjica, S., Bala, J., Dimčović, N., Novak, J., Popović, D., Radoman, V., Radonjić, J., Živković, G. (1991) *Ometeno dete*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kauffman, J.M. (1993) How we might achieve the radical reforms of special education. *Exceptional Children*, 60(1), str. 6-16.
- Kovačević, J. (2005) *Iskustvo učenika osmog razreda osnovne škole iz redovne populacije sa vršnjacima sa posebnim potrebama i njihov odnos prema zajedničkom školovanju*. Diplomski rad, Beograd: Filozofski fakultet.
- Milosavljević, M., Jugović, A. (2009) *Izvan granica društva – savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Radoman, V. (1997) Istoriski pregled proučavanja i prakse u oblasti sluha i slušnih oštećenja. *Beogradska defektološka škola*, 2, str. 5-14.
- Radoman, V. (2003a) Specifičnosti položaja osoba sa invaliditetom i mogućnosti psihosocijalne podrške. U: J. Trkulja (ur.) *Prava osoba sa invaliditetom*. Beograd: Centar za unapređenje pravnih studija, str. 10-25.
- Radoman, V. (2003b) *Psihologija jezika i jezičkih poremećaja*. Beograd: Defektološki fakultet.
- Radoman, V. (2009) Socijalno-psihološki model ometenosti nasuprot medicinskom kao teorijski konceptualni okvir inkluzivnog obrazovanja i individualni kurikulum kao instrument za njihovu praktičnu realizaciju. *Inovacije u nastavi*, 4, str. 143-156.
- Savić, Lj. (1966) *Teorija i praksa specijalnog školstva u Srbiji*. Beograd: Savez gluvih Jugoslavije.
- Savić, Lj. (1991) *Istorija surdopedagogije Srbije*. Beograd: Savez gluvih i nagluvih Srbije.

Thomas, C. (2002) Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers. In: C. Barnes, M. Oliver & L. Barton (eds.) *Disability studies today*. Cambridge: Polity Press, str. 38-57.

Vuković, D., Hanak, N., Todorović, T. (2003) *Drugačiji među vršnjacima?! – stavovi vaspitača i učitelja u Pančevu prema uključivanju dece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe vrtića i škola*. Pančevo: Veliki i Mali.

SANJA DIMOSKI

Historical approach to the treatment of people with disability as an indicator of their social positioning

This paper deals with the historical approach to the study of disability, and attempts of its use in explaining the modern trends that determine the position of people with disability in society. Historical approach, through monitoring the chronological position of persons with disability, from ancient times until the present day, suggests the complexity of status of these persons in society, and their constant discrimination. The position of these people in modern society is significantly changed, but still, in addition to transparent right to equality, one can hardly speak of substantial equality. The essential equality would imply greater inclusion of persons with disability themselves, that began through the development of the social model of disability, as well as a multidisciplinary scientific approach to this problem.

Keywords: historical approach, modern theoretical models of disability, the situation of persons with disability.

TEMIDA

Jun 2010, str. 17-34

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1002017T

Pregledni rad

Žene, profesura i nejednakе mogućnosti

MARTA TOMIĆ*

Tekst se bavi problemom nejednakih mogućnosti žena koje su zaposlene na visokoškolskim ustanovama, a koje imaju afiniteta u naučnoj i nastavnoj karijeri u ustanovama u kojima rade. Cilj rada je da pokaže da su žene deo maskuline kulture, i kao takve, rodno uslovljene i podređene dominantno muškoj sredini u akademskoj nastavnoj profesiji. Problem sporijeg napredovanja žena u akademskoj profesiji je duboko društveno ukorenjen i teško je uočiti jasne mehanizme njegovog upornog održavanja i delovanja. Svakako da ovi mehanizmi, koji zaustavljaju žene na određenom stepeniku promocije u karijeri, imaju poreklo i uporište na više nivoa jer deluju velikom snagom. U sferi obrazovanja i nauke, žene još uvek predstavljaju manjinu. Žene su u nastavnoj i naučnoj profesiji i dalje hendikepirane dobro integrisanim strukturnim i kulturnim barijerama i sistemom promocije koji očigledno radi protiv njih.

Ključne reči: žene, profesura, maskulinitet, visokoškolske ustanove.

Žene i maskulinitet

Nejednak položaj žena kao društvene grupe u društvu uslovljen je njihovom ekonomskom i ideološkom funkcijom: ekonomski, žene su grupa koja je globalno niže plaćena na tržištu rada i koja se bavi manje prestižnim zanimanjima, a ideološki, žene su zadužene za prenošenje vrednosti patrijarhalne kulture preko funkcije odgajanja i socijalizacije dece, i samim tim pripadaju zoni „privatnog”.

Žene, kao grupa, nalaze se na nižoj lestvici stratifikacije, pa je njihova promocija na gore otežana restriktivnim mehanizmima koji se manifestuju preko određenih društvenih institucija kao što su porodica, obrazovanje, tržište rada,

* Marta Tomić, dipl. antropolog master, stručna saradnica, Kriminalističko-polijska akademija, Beograd. E-mail: magi.tomic@gmail.com

profesionalna udruženja, mas-mediji, itd. (Blagojević, 1991; Cook-Freeman, 1997; Durbin, 2002; Ellis, 2003; Fox-Keller, 1985; Romito-Volpato, 2005).

Maskulinitetna profesionalna kultura znači muškocentrično viđenje profesije gde su univerzalna pravila zapravo pravila koja su nametnuli muškarci kao dominantna većina, što se u slučaju nastavne profesije na visokoškolskim ustanovama prvenstveno odnosi na postojanje pravolinijske lestvice napredovanja u viša zvanja, i, na određeno potrebno vreme za prikupljanje referenci; – postojanje manjinske i dominantne grupe, gde su žene manjina u odnosu na ukupan broj nastavnog kadra i imaju niže učešće u višim zvanjima; – podela na „muške” i „ženske” naučne discipline prema učešću žena, i broj žena na pojedinim nastavno-naučnim katedrama gde one sa većim brojem ženskog nastavnog osoblja ukazuju na „feminizaciju” te naučne oblasti.

Pjer Burdije u svom konceptu o habitusu (Burdije, 2001) objašnjava gde je koren ženske potčinjenosti, što se u odnosu na položaj žena u okviru nastavne profesije može primeniti u objašnjenju razloga njihovog malog broja na visokim pozicijama, sporijeg napredovanja, i, konačno u nekim slučajevima, i odustajanja. Burdije koristi pojam habitusa koji označava način življenja, vrednosti, sklonosti i očekivanja pojedinih društvenih skupina, grupa. Određeni habitus razvija se iskustvom. Pojedinci uče šta mogu očekivati od života, kolika je verovatnoća da će u nečemu uspeti, kako će na njihovo ponašanje reagovati drugi i tako dalje. Habit u okviru kog funkcionišu žene usmerava ih na odlučivanje koje ne može ići na štetu muškaraca, koji su dominantna grupa. Ovo znači da će žena, shvaćena u smislu „tipičnosti”, idealnog tipa u Veberovskom smislu, biti osoba koja je požrtvovana, suptilna, emotivna, prijemčiva, kooperativna, i sl. Ovo znači da žena, odlučivši se za nastavnu karijeru na univerzitetu, neće „žrtvovati” ostvarivanje sebe kao supruge i majke, požrtvovane za svoju porodicu. Žena će odlučivati o svojim prioritetima posmatrajući sebe kroz prizmu ostvarenosti u porodici i majčinstvu, i u slučaju da je posvećena karijeri, svoju profesionalnu ambicioznost će meriti kriterijumima koje su postavili muškarci, što u slučaju žene u akademskoj karijeri podrazumeva da bi trebalo ostvariti zadate rokove za izbor u viša zvanja, da treba organizovati svoje vreme tako da ne trpe ni porodica ni posao, da treba biti uvek spremna za poslovne odlaske od kuće i da bi odluku o tome trebalo donositi bez kolebanja, drugim rečima, da bi trebalo biti ciljno usmeren ka ostvarivanju karijere, a da bi ih ostvarila, moraće dvostruko više da ulaze, ili da se odrekne svoje „idealno-tipske” ženstvenosti.

Na polju nastavne profesije žene su potčinjene višestruko: potčinjene su od strane muškaraca – dominantne većine koja je nametnula svoja pravila napre-

dovanja u karijeri (na mnogim visokoškolskim ustanovama propisani su određeni rokovi u okviru kojih se očekuje da se prikupe određene reference i da se zatim vrši izbor u više nastavno zvanje) koja su prihvaćena kao univerzalna, dalje, potčinjene su kao grupa koja ne može, iako je konkurencija slobodna, javna i regulisana pravilima, da bude adekvatno zastupljena u rukovodećim strukturama na visokoškolskim ustanovama, i konačno, potčinjene su kao grupa koja ima slabu prodornost u „tipično“ maskulinitetnim poljima nauke i istraživanja (tehničke i primenjene nauke, istraživački projekti koji imaju velike novčane grantove, itd.). Univerzalni kriterijumi potpuno apstrahuju opterećenost dužnostima koje „po prirodi“ padaju na žene, jer „idealni“ tip u sistemu napredovanja nema decu i porodicu, ili nije njima opterećen, nije opterećen kućnim poslovima, napreduje u sistemu vrednosti u kojem se profesionalna ambicioznost visoko kotira i čak smatra obaveznom, a liderstvo u menadžmentu implicitno je rezervisano za muškarce, pa i profesionalna usmerenost ka „muškim“, „tvrdim“ naukama, kao što su tehničke i druge primenjene nauke. Položaj žena u tradicionalno muškim profesijama, među kojima je i nastavna profesija na visokoškolskim ustanovama, lošiji je u odnosu na muškarce jer su oni dominantna većina koja je u startu postavila svoja pravila koja, opet, važe kao univerzalna pravila. U realnosti nastavne, akademske profesije, žene se susreću sa muškarcima koji su oslobođeni skoro svih drugih obaveza, osim onih vezanih za karijeru (Bagilhole, 2002). Oni su spremni da se potpuno, ili skoro potpuno, posvete napredovanju u karijeri, tj. završavanju svojih poslediplomskih studija u zadatim rokovima, umrežavanju sa kolegama iz nastave sa drugih visokoškolskih ustanova u cilju nalaženja podrške i dobijanja informacija u vezi sa naučnim savetovanjima, projektima, časopisima, i drugim naučnim i nastavnim angažmanima značajnim za karijeru. Pravila su rigidna, ustanovljena i formalno, tako što su propisana kroz zakone koji regulišu naučnu i nastavnu oblast rada. Ako bi se postavilo pitanje zašto je za napredovanje, ili izbor u više nastavno zvanje potrebno da se ostvari unapred definisana produkcija naučnih rezultata, odgovor bi bio zato što je to univerzalno pravilo. Ali, da li je ovo pravilo uobličeno prema merama muškaraca ili žena iz akademske profesije?

S obzirom da su žene još uvek manjina u visokim akademskim zvanjima na visokoškolskim ustanovama slabije su prisutne i na menadžerskim pozicijama u ovim ustanovama. Očigledno postoje mehanizmi koji sprečavaju one žene koje mogu da se kandiduju za menadžerske pozicije, ili za više pozicije u nastavi, da u tome budu podjednako uspešne kao muškarci. Žene koje su u visokim nastavnim, akademskim zvanjima, iako ispunjavaju kriterijume potrebne za

visoka menadžerska zvanja na visokoškolskim ustanovama, ipak ostaju van ovih krugova moći i odlučivanja. Može se uočiti da se neke od njih susreću sa preprekom poznatom kao „Glass Ceiling“. Ova prepreka nije formalne vrste, ona se konkretno ispoljava u vidu suptilnih mehanizama koji ženama sužavaju mogućnost izbora, kao što je izbor na određenom nastavnom predmetu, ili u određenu nastavno-naučnu oblast, ili, iako ispunjavaju uslove za izbor, i ako su drugi uslovi ispunjeni, čekaju na njega duži vremenski period, ili se, iako su na visokoj menadžerskoj poziciji, osećaju nezadovoljno, neispunjeno, i neostvarenog. Najčešće, žene se i ne kandiduju za visoke menadžerske pozicije.

Iz pozicije ličnog života, profesionalna karijera žene u nauci usko se prepliće sa njenom porodičnom ulogom, tj. njenim privatnim životom. Uloga žene – naučnice i uloga žene – supruge i majke, direktno su suprotstavljene i međusobno inhibirajuće. Konflikt nastaje zbog sukoba različitih vrednosti koje ove uloge promovišu (problem u hijerarhiji različitih motiva, kao što su uspeh, moć, prestiž, novac koji se direktno sukobljavaju sa požrtvovanosti deci i porodici, itd.), i iz nemogućnosti da se izabere jedna od njih, i na taj način razreši napetost. Sa sasvim ličnog aspekta, u sferi psihološko-emotivnog, u prevezilaženju konfliktnih situacija između profesionalne promocije i porodičnih obaveza žene pronalaze različite taktike delovanja. Najveći broj žena sklon je da traži oslonac, da razvija razumevanje kod članova svoje porodice za svoju specifičnu situaciju – dvostrukog opterećenja i dvostrukih potreba potvrđivanja. Ovakvo rešenje, u suštini, ima za cilj da kod žene smanji osećaj konfliktnosti uloga i povisi joj samopoštovanje (Milić, 1994: 108).

Istraživanja i statistika

Na osnovu statističkih izvora zemalja članica Helsinške grupe iz 2003. godine koje prikazuje Evropska Komisija, (Enwise Expert Group, 2003) uočavaju se oštре razlike u učešću žena u ukupnom broju nastavnog osoblja na univerzitetima u Evropi. Ova razlika je još veća u korist muškaraca kada su u pitanju profesori i asistenti (docenti, vanredni i redovni profesori).

Tabela 1: Procenat žena među redovnim profesorima, Evropska Komisija 2003
 (u: Gupta, Kemelgor, Fuchs, Etzkowitz, 2005)

Zemlja	Prirodne nauke	Inženjerstvo i tehnologija	Medicinske nauke	Poljoprivredne nauke	Društvene nauke	Humanističke nauke
Belgija	4.2	1.0	3.4	5.1	12.3	10.5
Danska	4.2	2.8	9.8	9.8	9.7	13.3
Nemačka	4.6	3.2	4.0	8.0	6.8	13.7
Francuska	15.7	6.4	8.9	-	23.8	-
Italija	15.0	5.2	9.5	10.2	16.8	22.9
Holandija	3.2	2.7	5.2	7.1	7.0	14.2
Austrija	3.1	1.7	7.6	9.3	6.4	11.1
Portugalija	22.4	3.1	30.2	17.6	21.8	-
Finska	8.3	5.2	21.3	12.8	24.7	33.2
Švedska	10.4	5.2	12.9	16.3	15.8	25.4
Engleska	7.7	2.3	14.5	7.9	17.8	17.9
Island	7.0	5.6	9.7	-	9.4	6.1
Izrael	6.6	4.8	16.4	0	13.6	18.9
Norveška	6.9	2.8	14.2	8.9	15.3	24.3
Poljska	16.1	6.8	26.2	20.0	19.2	21.0
Slovačka	10.4	2.4	9.4	4.6	10.9	12.2
Slovenija	6.0	2.8	18.3	14.0	11.5	15.8

Značajno veći broj žena nalazi se među asistentskim osobljem, što se može objasniti ukupnim povećanjem broja asistenata na fakultetima, usled povećanja broja studenata (univerziteti napuštaju „elitistički model obrazovanja“ i prelaze na masovno obrazovanje), pa u cilju nesmetanog funkcionisanja nastavnog procesa asistenti i saradnici čine, zapravo, u najvećem broju radnu snagu nastave, bez dovoljno mogućnosti da se bave istraživačkim radom. Ovaj podatak ukazuje da su šanse za napredak žena u akademskoj karijeri poboljšane, mada se rastući broj žena među univerzitetskim kadrom odnosi uglavnom na podmladak, dok broj žena među višim nastavnim zvanjima i u upravi, ostaje i dalje mali.

Tabela 2: Visoko obrazovanje i doktorati, Enwise expert group, 2003

Zemlja	R. profesori	V. profesori	Predavači	Asistenti
Bugarska	16.4	30.7	44.4	56.5
Češka	7.2	20.0	41.6	56.4
Estonija	16.5	31.6	50.9	68.0
Mađarska	11.6	33.0	40.0	-
Latvija	18.0	40.0	43.0	68.0
Litvanija	11.6	33.1	-	-
Poljska	15.5	21.7	20.9	38.8
Rumunija	10.2	32.0	45.0	-
Slovačka	8.0	25.0	48.0	-
Slovenija	10.0	15.0	20.0	-

Broj žena sa doktoratom pokazuje tendenciju izjednačavanja, mada su ovi trendovi izraženiji u zemljama u kojima je visokoobrazovna delatnost još uvek delimično marginalizovana. U zemljama zapadne Evrope, na primeru Velike Britanije, uočava se veliki skok u procentu žena koje su doktorirale (u 1973. taj procenat iznosio je manje od 20% žena u odnosu na muškarce), a 2004. godine iznosi približno 35% u odnosu na muškarce, sa razlikama prema naučnim disciplinama. Najviše doktorantkinja ima u društvenim naukama i medicini, čak preko 50%, dok ih je u inženjerstvu i fizici ispod 20% (Ginther & Kahn, 2006).

Istraživanje sprovedeno na univerzitetima u Velikoj Britaniji, pod nadzrom Vlade Velike Britanije, (Metcalf, Rolfe, Stevens & Weale, 2005) pokazalo je konstantno nižu zastupljenost žena među profesorskim, istraživačkim i rukovođećim kadrom, uprkos zvanične državne politike o ravnomernoj zastupljenosti žena, etničkih manjina i osoba sa invaliditetom na visokoškolskim i naučnim ustanovama u zemlji. Iako su šanse za napredak u karijeri poboljšane, rastući broj žena među univerzitetskim kadrom odnosi se uglavnom na podmladak, dok broj žena među višim nastavnjima i u upravi, ostaje i dalje mali.

Studija Alison Park, „Women, Men, and the Academic Hierarchy: Exploring the Relationship between Rank and Sex“ iz 1992. godine, u kojoj su sakupljeni statistički podaci sa nekoliko američkih univerziteta, pokazala je da su šanse za profesorsko mesto tri puta veće za muškarca nego za ženu, pod uslovom da se uzmu u obzir godine starosti, dok su te šanse čak pet puta veće kada se godine starosti ne računaju. Osim godina, velika razlika u rangu prisutna je u različitim naučnim disciplinama, pa su žene malo brojnije u oblastima dru-

štvenih nauka, medicine i umetnosti, mada opet, visoke položaje u nastavi u većini zauzimaju muškarci (Park, 1992).

U studiji „Rodna neravnopravnost na univerzitetu“ autorke Nevene Petrušić (2004) podaci prikupljeni sa Univerziteta u Nišu pokazuju da su žene i dalje u neravnopravnom položaju u odnosu na muškarce.

Tabela 3: Zastupljenost žena u nastavnim zvanjima na fakultetima u Nišu

Pravni fakultet u Nišu	Muškarci	Žene	Ekonomski fakultet u Nišu	Muškarci	Žene	Građevinski fakultet u Nišu	Muškarci	Žene
Redovni prof.	14	6	Redovni prof.	16	8	Redovni prof.	27	5
Vanredni	6	3	Vanredni	7	2	Vanredni	9	4
Docenti	6	4	Docenti	7	6	Docenti	3	2
Asistenti	4	5	Asistenti	8	11	Asistenti	15	12
A.pripravnici	4	3	A. pripravnici	4	8	A. pripravni	5	8
Stručni saradnici	5	3	Stručni saradnici	-	-	Str. saradnici	2	3
Predavači	0	3	Predavači	-	1	Predavač	1	2

Autorka studije zaključuje da je na osnovu statističkih podataka na svim fakultetima procenat žena među nastavnim osobljem znatno manji u odnosu na procenat studentkinja u ukupnom broju studenata. Procenat žena u nastavnom osoblju znatno je manji na tehničkim nego na fakultetima društvenih nauka.

Podaci iz istraživanja Marije Bogdanović (2006) pokazuju da na Univerzitetu u Beogradu žene čine 43,3% nastavnog kadra. U kategoriji nastavnika zastupljene su sa 37,4% a u kategoriji asistenata sa 51%. U ovom pogledu postoje i znatne razlike između fakulteta. Najveće učešće žena-nastavnika nalazi se u grupaciji medicinskih nauka (51,3%), a najveće učešće žena u kategoriji asistenata javlja se u grupaciji društvenih nauka (64%). Na beogradskom Univerzitetu najviše žena profesora je na medicinskim naukama – 42%, dok je na ostalim fakultetima stanje od 29% do 7% na tehničkim naukama.

U Portugalu, na primer, žene čine otprilike četvrtinu svih profesorskih pozicija ukupno, ali su skoro isključene iz inženjerstva i tehnologije. Generalno, učešće žena profesora najniže je u tehnološkim i inženjerskim nastavno-naučnim disciplinama, a najviše u društvenim i prirodnim naukama.

Neke od varijacija koje proizilaze iz ovih podataka tradicionalno mogu biti u vezi sa visokim ili niskim statusom same naučne discipline i u odnosu na to težim ili lakšim pristupom za žene (niži status discipline – lakši pristup, i obrnuto). Pojam „getoizacije“, ili „feminizacije“ naučnog rada podrazumeva postojanje odvojenog, polno-zasnovanog tržišta rada u nauci koje je nastalo zbog nekoliko razloga: veliki porast broja kvalifikovanih žena, jak otpor poslodavaca da one uđu u nastavu na univerzitetima, i pojava novih polja naučnih istraživanja i naučnog rada, ali nisko cenjenog i slabije vidljivog, što za sobom povlači povećan broj saradnika u nastavi i saradnika u istraživačkim centrima (Gupta, Kamelgor, Fuchs & Etzkowitz, 2005: 407).

Kvalitativno istraživanje sprovedeno na univerzitetima u Velikoj Britaniji, 2005. godine pod nadzorom Vlade ove države, pokazalo je konstantnu i diskriminatornu zastupljenost žena u profesorskom, istraživačkom i rukovodećem kadru, uprkos afirmaciji zvanične državne politike ravnomerne zastupljenosti žena, etničkih manjina i osoba sa invaliditetom na visokoškolskim i naučnim ustanovama (politika reflektovanja ukupne populacije) u zemlji.

„Univerziteti, kao poslodavci, nisu dobri u promociji žena, etničkih manjina i ljudi sa invaliditetom. Univerzitet na kojem ja radim je kao i drugi. Više pozicije još uvek okupiraju muškarci, a i nema većeg broja zaposlenih koji su iz populacije manjina.“ (Stariji predavač, jedan od univerziteta u Engleskoj, u: Metcalf, Rolfe, Stevens & Weale, 2005).

Bez obzira na region, državu ili kontinent, segregacija žena na visoko-obrazovnim i naučnim ustanovama pokazuje isti trend. U Evropi žene su u proseku zastupljene sa oko 15% među profesorima, u SAD taj procenat je nešto viši, oko 25%. Situacija, međutim, ne pokazuje takav trend kada se posmatraju univerziteti ponaosob. Na univerzitetima na kojima je prisutno više žena, više žena je sa višim akademskim i nastavnim zvanjima. Drugim rečima, žene u muško-dominantnom okruženju imaju manje šanse za napredovanje od muškaraca.

Zanimljivo je da učešće žena u menadžmentu na visokoškolskim ustanovama pokazuje isti, ako ne i gori trend, kao i učešće žena u nastavnom procesu. Postoji nekoliko razloga: muškarci su zainteresovани za upravljačke pozicije, oni intenzivno razgovaraju o toj temi, oni su agresivniji i međusobno povezani i tako razvijaju strategije i lobi-grupe da bi njihove ambicije doobile podršku (Bogdanović, 2006: 15). Smatra se da ženu tradicionalno ne zanima

položaj moći i vlasti, jer je više vezana za sferu privatnog, porodičnog i kućnog, dok je muškarac orijentisan na javno, i menadžersko delovanje. Očigledno je podela rada još uvek izrazito prisutna u društvenoj praksi, pri čemu ni nauka nije zaobiđena. Žena, okupirana dvostrukom karijerom i obavezama, nalazi da je previše umorna, da nema dovoljno snage i motivacije da bi se zanimala i upravljačkim pozicijama. Da li je ova tvrdnja objektivna?

„Više od dvadeset godina radim na Slovačkom Univerzitetu Tehnologije u Bratislavi, i bila sam zamenik šefa matematičkog odseka sedam godina. Ove godine odlučila sam da konkurišem za mesto Šefa odseka. Moj profesionalni profil bio je isto toliko dobar kao i ostala dva muška kandidata, ako ne i bolji. Rezultat psihološke provere pokazao je da sam najbolji kandidat za taj položaj. Ipak, moja kandidatura nije prihvaćena. Koji su razlozi za to? Profesionalno znanje i sposobnost nisu, kao ni nedostatak iskustva ili nedovoljne kvalifikacije. Generalno, oni koji su odlučivali, nisu dozvolili da žena u odnosu na muškarce odnese prednost i da se na taj način promovišu žene u tehničkim naukama i inženjeringu. Jasno je da žena nikada neće dostići vodeću poziciju na univerzitetu dok god postoje mehanizmi koji onemogućavaju jednake mogućnosti...“

(Biografska izjava, u: Enwise Expert Group, 2003).

Pojam Glass Ceiling, negde naznačen kao Glass Wall, našao je široku upotrebu u knjigama, člancima i štampi koja se bavi jednakim mogućnostima da bi opisao aspiracije srednjih menadžera ka višim pozicijama (odnosno pojam Glass Wall, da označi prelaz iz jedne u drugu organizaciju u cilju dostizanja više pozicije), odnosno njihovu nemogućnost da to postignu. Upotreba ovog termina vezuje se u američkoj literaturi o menadžmentu iz kasnih 1980-ih dvadesetog veka uglavnom za žene. Uticajna studija iz ovog vremena je „Breaking the Glass Ceiling: Can women reach the top of America's largest corporations?“ autora Morisonove i Vajta (1987) i (1992) u kojoj se objašnjava koncept Glass Ceiling i Glass Wall na sledeći način: Glass Ceiling je transparentna barijera koja onemogućava ženama da pređu preko određenog nivoa u okviru organizacije. Istraživanje je pokazalo da postoji više od jedne barijere. Žene koje uspeju da se probiju preko Glass Ceiling često otkriju da postoji zid između njih i ostatka menadžmenta. Mnoge od njih su platile cenu da bi dospеле na visoke pozicije, da bi zatim otkrile da su i dalje odvojene od svojih ciljeva. Stakleni plafon nije jednostavno barijera za pojedinca kao individuu, koja je proizašla iz lične nesposobnosti da se dosegne visoka pozicija, već je to

češće barijera za žene kao grupu koja je sprečena da napreduje samo zato što su u njoj žene. Ovaj mehanizam postoji u različitim oblastima i na različitim nivoima. U bilo kom zanimanju, što je viši nivo prestiža ili odlučivanja, manje je učešće žena (Morrison & White, 1987; Morrison & White, 1992 prema: David & Woodward, 1998).

Istraživanje Marije Bogdanović koje je obuhvatilo Beogradski Univerzitet u periodu iz 2006. godine nedvosmisleno je pokazalo da je učešće žena u rukovodećim telima na univerzitetu izrazito nisko – jedna žena Rektor tokom cele istorije Univerziteta, a u periodu 2000-2004 (Bogdanović, 2006). Bilo je šest žena Dekana, dok ih je danas svega tri, a Univerzitet broji ukupno 31 fakultet. Od 1838. godine, od kada je formiran, na ovom Univerzitetu bilo je svega 25 žena Dekana. U aktuelnom trenutku od 37.4% žena koje su u zvanju profesora svakako postoji mogućnost da bude i veći broj Dekana, što nije slučaj.

Kao što je ranije pomenuto, podaci koji se odnose na Univerzitet u Nišu (Petrušić, 2004) ne odstupaju značajno od Beogradskog Univerziteta. U 2004. godini, Rektor i oba prorektora bili su muškarci, predsednik Saveta Univerziteta je muškarac, predsednik Nastavno-naučnog veća je muškarac, generalni sekretar Univerziteta je muškarac, direktor Centra za multidisciplinarnе studije je muškarac, dekani svih 13 fakulteta su muškarci, i, konačno, među prodekanima fakulteta samo je 27% žena. Od kad je osnovan Univerzitet, pre skoro pola veka, ni jedna žena nije bila na funkciji Rektora.

Dvostruka karijera

Balansiranje između akademskog posla i kućnih obaveza proizvodi kod žene u periodu između njene 31. i 49. godine života negativan efekat koji se odražava na smanjenu naučnu produktivnost, i samim tim otežava napredovanje u akademskoj karijeri (Metcalf, Rolfe, Stevens & Weale, 2005).

Ipak, deo krivice za sporije napredovanje neke od žena vide u njima lično:

„.... one nisu spremne da posvete dovoljno energije i vremena svom napredovanju...“ (Profesorka, jedan od univerziteta u Engleskoj, u: Metcalf, Rolfe, Stevens & Weale, 2005).

Sociolozi ovaj problem nazivaju „konfliktom uloga“. Suočavajući se sa problemom usaglašavanja dvostrukih uloga i sa zahtevima koje porodica i

karijera iziskuju od žene, od nje se očekuje da ih reši na funkcionalan i efikasan način, pri čemu ni jedan od ova dva posla ne trpi. Savremena žena ovaj problem rešava trudeći se da posveti dovoljno vremena i jednom i drugom pozivu i da u oba bude uspešna. Podela poslova između bračnih partnera jedan je od načina.

Konceptualizacija problema dvostrukih uloga može da se sagleda i sa pozicije koja ukazuje na sudar vremena, odnosno na teškoću koja leži u životnim ciklusima koji se preklapaju. Žena formira porodicu u godinama kada počinje karijerijski da se izgrađuje. Neke studije pokazuju da je potreban veliki broj sati rada nedeljno na oba polja kako bi se poslovi uskladili. Kućni posao domaćice isti je kao i posao akademске žene – nikad mu nema kraja, kontinuiran je. U jednoj anketi, sprovedenoj u Velikoj Britaniji, akademске žene izjavile su da u proseku rade više od pedeset sati nedeljno, a postoje indikacije da je kod američkih žena u profesuri potrebno i više vremena da se postignu zadovoljavajući rezultati, jer su gonjene većim pritiskom da publikuju, ili da iščeznu.

Žene u profesorskoj poziciji imaju više verovatnoće da ostanu neudate, ili bez dece, nego ukupna populacija žena. Istraživanje u Norveškoj pokazuje da čak 41% žena profesora nema decu, dok je u opštoj populaciji žena samo 18% njih bez dece, posmatrajući istu starosnu kategoriju. Ove su žene sličnije muškarcima u smislu da su oslobođene obaveza prema porodici, i zato rodne razlike ne mogu da budu značajne. Studija Van Andersa iz 2004. godine pokazuje da žene mnogo više od muškaraca doživljavaju mogućnost roditeljstva kao prepreku za dostizanje profesorskog zvanja (Van Anders, 2004 prema: Millar, Sanders, Willemsen, 2008).

Iz perspektive lične posvećenosti, izbora i motivacije, deluje mehanizam udvojenosti, „dvostrukosti“, njihovih životnih uloga, odnosno svakodnevnih preokupacija i obaveza. Žene se, kao i muškarci, prirodno odlučuju za formiranje porodice u određenom dobu. Ono što je otežavajuća okolnost za žene u ovom slučaju je, da se formiranje porodice vremenski poklapa sa završavanjem poslediplomskih studija koje su neophodne i osnovne reference za ulazak u viši nastavni rang. Usled preokupacije porodičnim obavezama, poslovima u kući i decom koja su u ovom periodu u najmlađem uzrastu, ženama preostaje jako malo vremena da se bave svojim naučnim usavršavanjem, koje po sebi traži celokupnu posvećenost i usredsređenost. Na taj način, i živeći tim nametnutim tempom, one ne postižu da se kompletno posvete samo jednoj od te dve uloge, koje su važne za njihovu ličnu afirmaciju. Često su u situaciji da nezadovoljstvo „ispliva“, na jednom od ova dva životna polja. Ako su žene

opterećene u okviru svojih nastavnih obaveza, ako su opterećene administrativnim poslovima u nastavi, pritisnute obavezama oko završavanja magistarskih i doktorskih istraživanja, na jednoj strani, i na drugoj, obavezama koje povlači za sobom funkcionisanje porodice, one se onda nalaze u „rascepu“, sa vremenom, energijom i motivacijom. Problem nastaje zato što je „dvostrukost“, uloga proces, a ne samo stanje, i to proces koji traje nekoliko godina, tako da kod žena rezultuje umorom, gubitkom interesa i demotivacijom. Položaj u okviru ustanove na kojoj žene rade, i gde se od njih očekuju određeni rezultati i ispunjavanje određenih rokova, direktno je pod uticajem lične sposobnosti balansiranja između porodice i karijere.

Polna podela rada, koju Burdije (2001) definiše kao najznačajniji mehanizam u stvaranju nejednakosti između muškaraca i žena, najjasnije se pokazuje na polju porodičnih uloga i odnosa, ali i u profesionalnom okruženju žena u nastavi na visokoškolskim ustanovama. Elementi polne podele rada odnose se konkretnije na podelu poslova u domaćinstvu između supružnika, na podelu poslova oko podizanja i brige o deci, na poslove oko brige za stare (roditelje i rođake), na organizaciju kućnih obaveza oko nabavke i pripremanja hrane, čišćenje, i druge slične poslove. Polna podela rada na polju nastavne profesije u profesionalnom okruženju ogleda se u vremenskoj dimenziji, dinamici napredovanja u viša nastavna zvanja, i, zatim, u učešću u određenim nastavno-naučnim disciplinama, odnosno nastavnim predmetima. Ženama koje se bave akademskim zanimanjem habitus predstavlja skup polja na porodičnom nivou i polja na profesionalnom nivou. One deluju u okvirima situacija koje se razumevaju kao „normalne“, kao „prirodne“ za ženu, što se konkretno ispoljava u vidu ženskog prihvatanja „dvostrukе opterećenosti“ kao normalne. Patrijarhalnost habitusa ogleda se u tome što je dvostrukost karijera koju su žene prihvatile kao datost, porodična i poslovna karijera, činjenica koja se uzima zdravo za gotovo. U visokoškolskoj ustanovi njena opterećenost i poslom, i, porodicom, prolazi neprimećeno. U njenoj porodici, dvostruka opterećenost je stvar njenog ličnog izbora. Funkcionišući u okruženju u kom su muškarci „slepi“, i u kući, i na poslu, za žensku ulogu majke i profesorke, žena je, očekivano, na gubitku. Žena je ona koja u trci za sticanje viših nastavnih zvanja zaostaje iza muškarca. Kategorija socijalizacije vezana za polnu podelu rada i ženski habitus obuhvata stečena znanja u primarnoj porodici, sa jedne strane, i stečena znanja u profesionalnom okruženju, ona znanja koja su usvojena spontano i prihvaćena kao nepromenjiva. Žene u nastavnim zvanjima na visokoškolskim ustanovama, naročito u maskulinitetno naglašenim naučnim i

nastavnim disciplinama, zatiču situaciju koja se mnogo vremena u nazad nije menjala i nije rodno senzitivna, zatiču stanje u kojem su žene, kao grupa, uvek u manjini, koje su manje ambiciozne, i kojima je karijera na drugom mestu. Prihvatajući, socijalizujući se u maskulinitetnom profesionalnom kontekstu, žene prihvataju da su manjina koja iz „objektivnih“ razloga ne može da se u dostignućima, i u brzini ostvarivanja karijeriskog napredovanja poredi sa muškarcima. U svojim primarnim porodicama, žene su naučile da je „priroda“ ta koja je stvari postavila na svoje mesto, da je žena prvenstveno majka, pa zatim poslovna žena. Žene su posvećene porodici mnogo više nego muškarci, svesno čineći to na „uštrb“ svoje karijere i realizacije u akademskom profesionalnom smislu. Da bi se dokazale u karijeri, one moraju mnogo više da rade od muškaraca. Ženin radni dan traje skoro 24 sata. Ona ima obaveze i na poslu i u kući. Žene prihvataju ovakvu situaciju kao objektivnu i realnu. Malo koja žena će priznati da je ovakvo stanje „neprirodno“. Ako se obaveze preklapaju, ona je ta koja će morati da se organizuje da bi postigla i jedno i drugo. Da li je žena u tom slučaju ona koja trpi?

Vremenska dimenzija

Organizacija i struktura naučnog rada, zajedno sa „vlasništvom“ muškaraca nad naukom, stvaraju dodatne prepreke ženama da se dokažu. Žena koja, posle nekoliko godina prekida karijere, usled porodičnih obaveza i obaveza oko rađanja i odgajanja dece, pokušava da se vrati svojoj nastavno-naučnoj karijeri, zatiče, za nju, veoma nepovoljno stanje. Nauka je napredovala, i ona je u velikom zaostatku sa znanjem i sposobnostima, nije objavljivala naučne radove, nije putovala u inostranstvo radi usavršavanja, nije učestvovala na naučnim skupovima i u naučnim projektima. Njena profesionalna reputacija je daleko iza muških kolega.

Žene su uslovljene podređenim položajem u maskulinitetnoj kulturi što znači da im je potrebno više vremena nego muškarcima da bi dostigle određeni položaj, odnosno nastavno zvanje u nastavno-naučnoj karijeri. Osnovni mehanizam koji stvara rodnu nejednakost na visokoškolskim ustanovama je široko poznata činjenica da je napredovanje ženske karijere u nastavnoj hijerarhiji sporije nego muške. (Torren, 1993). Pitanje zašto je to tako razmatrano je iz različitih perspektiva i objašnjavano sa više faktora. Jedno od objašnjenja povezuje žensku nastavnu karijeru sa njenim obavezama prema porodici

i sa sukobom uloga posao-porodica. Žene imaju manje vremena, energije, i posvećenosti koje bi investirale u svoju profesiju i zato su manje naučno produktivne od muškaraca. Obzirom da je istraživačka i naučna produktivnost veoma važna, žene napreduju sporije, u nižim su zvanjima, i starije su na bilo kom nivou poređenja sa muškarcima. Temporalna dimenzija ženskih akademskih karijera, i posebno njihovo sporije napredovanje u odnosu na kolege muškarce je deo organizacione klime i kulture ustanova visokog obrazovanja. Napredovanje u viša zvanja zavisno od individualnih sposobnosti, kao što su talenat, lični resursi, motivacija, ili produktivnost, su atribut različitih vremenских „zona“ karijerijskog progrusa što igra važnu ulogu u generisanju i održavanju rodnih nejednakosti na univerzitetu.

Osnovne karakteristike organizacione strukture na fakultetima su sledeće:

Prvo: oblik hijerarhijskog nastavnog napredovanja nije piramidalan, što bi drugim rečima značilo da na vrhu ima onoliko mesta koliko ima i na dnu, odnosno samim tim što je neko počeo svoju karijeru od najnižeg nastavnog zvanja znači da je za njega predviđeno i mesto u najvišem nastavnom zvanju. Ovakva struktura u hijerarhiji ne nalazi se u drugim organizacijama kao što su birokratske, industrijske, vojne ili biznis organizacije. Tako se konkurenčija između zaposlenih na visokoškolskim ustanovama ne posmatra iz ugla ko će dostići najvišu poziciju, već ko će to uraditi što brže (kao odnos između udaljenosti i vremena). Drugo: hijerarhija je relativno pravolinjska, ali se prostor između pozicija meri terminima prestiža, moći, prisutnosti u upravljačkim telima na fakultetu, i primanjima. Tipična akademska lestvica izgleda ovako: saradnik u nastavi, asistent, predavač, docent, vanredni profesor, redovni profesor (za Srbiju). U drugim organizacionim hijerarhijama, ova lestvica je proširena horizontalno, kao kod vojske, industrije, itd. Treće: nastavni karijerijski sistem sastoji se od jedne osnovne linije, linije izbornih zvanja. Mobilnost na visokoškolskim ustanovama kreće od ulazne pozicije, saradnika do najviše pozicije redovnog profesora. Dok druge profesije imaju više karijerijskih modela, nastavna ima samo jedan. Ne postoje alternativni putevi u okviru nastavne karijere. Poslovi kao što su šef katedre, odeljenja, dekan i slično, raspoloživi su samo prisutnim članovima nastavne zajednice u odgovarajućem zvanju, na primer, članovi određenih komisija mogu biti samo redovni profesori, dok u nekim mogu biti i asistenti. Četvrto: oni koji započinju svoju nastavnu karijeru, skloni su, više nego drugi, da ostanu ceo radni vek u istoj. Većina onih koji uđu na početnu poziciju u okviru jedne visokoškolske usta-

nove ima tendenciju da na istoj i ostane, mobilnost između ustanova je manja nego što se pretpostavlja.

Osnovne karakteristike nastavnih individualnih karijera u okviru akadem-ske zajednice su izrazito uniformne. Muškarci i žene ulaze u akademsku karijeru sa istim ljudskim kapitalom, rade istu vrstu posla, i imaju jednake šanse za napredovanje na karijerijskoj lestvici zvanja. Linija razdvajanja između njih, nije u kvalitetu, ili obliku karijere, nego u njenom trajanju, odnosno u brzini postizanja viših pozicija.

Zaključak

Položaj žena u nastavnoj profesiji na visokoškolskim ustanovama više-struko je negativno uslovljen, i očigledno trpi nejednake mogućnosti. U dominantno muškim kolektivima, kakvi su u većini slučajeva univerziteti, negativni mehanizmi vrše pritisak iz nekoliko ravnih:

Društvena ravan: podređeni položaj koji žene imaju u patrijarhalnoj, tj. dominantno-muškoj kulturi. Iz društvene ravni vrši se pritisak preko socijalizacije (iz primarne porodice i, kasnije, profesionalnog okruženja), habitusa, i, polne podele rada da žene ostanu u grupi koja je manjinska u višim nastavnim zvanjima, na rukovodećim funkcijama visokoškolskih ustanova, i u nauci uopšte.

Organizaciona ravan: vremenski uticaj u postizanju viših pozicija u nastavno-naučnoj karijeri, i uticaj Glass Ceiling. Visokoškolske ustanove imaju jasno i univerzalno definisane kriterijume za napredovanje, koji propisuju da bi u određenom vremenskom periodu trebalo skupiti potrebne reference za izbor, a ovi kriterijumi očigledno ne odgovaraju ženama, jer one pokazuju kontinuirano zaostajanje za muškarcima.

Individualna ravan: „dvostrukost“ karijera – porodične i poslovne. Teret u simultanom ispunjavanju porodičnih i profesionalnih obaveza umanjuje šanse da žena u zadatim rokovima ostvari uspon na lestvici nastavnih zvanja, i u velikoj meri utiče da se ženska nastavna karijera okarakteriše kao manje uspešna.

Najtvrdokorniji mehanizam koji vrši negativan uticaj na lošiju poziciju žena u nastavnoj profesiji na visokoškolskim ustanovama dolazi iz društvene ravni. To je uticaj koji direktno vrši maskulinitetna kultura u kojoj društveni život funkcioniše. U okvirima maskulinitetno – dominantnih vrednosti, nemogućnost žena da dostignu u istoj meri pozicije kao muškarci u nastavnoj kari-

jeri, sasvim je razumljiva, jer je cilj ove kulturne matrice da bolje pozicije u društvu, one koje su na izvoru moći i uticaja, ostanu u posedu muškaraca.

Žene gube ambiciju usled kompleksa prepreka i otežavajućih okolnosti za koje društvo čini malo da ih ukloni. Pod teretom sa nekoliko strana, teretom muško-dominantnog okruženja na poslu, teretom porodičnih obaveza neproporcionalno prebačenih na ženu, i teretom društveno uslovljene podređenosti, žene su prinuđene da se mnogo više dokazuju od muškaraca, i da za svoj profesionalni uspeh mnogo teže rade. Svedočenja žena koje su dostigle vrh u nastavnoj karijeri potvrđuju ove zaključke (Doherty & Manfredi, 2006; Morley & Walsh, 2005; Villhauer-Rosser, 2004).

Literatura

- Bagilhole, B. (2002) Challenging Equal Opportunities: Changing and Adapting Male Hegemony in Academia. *British Journal of Sociology of Education*, 23(1), str. 19-33.
- Burdije, P. (2001) *Vladavina muškaraca*. Podgorica: Cid.
- Blagojević, M. (1991) Women in Science in Yugoslavia. Double-Faced Marginalisation. In: V. Stolte-Heiskanen (Ed.) *Women in science: Token women or gender equality*. Oxford & New York: Berg Publishers, str. 75-95.
- Bogdanović, M. (2006) Women in Education and Science. *Sociologija*, 18(4), str. 327-340.
- Cook-Freeman, B. (1997) Faculty Women In The American University: Up The Down Staircase. *Higher Education*, 6(2), str. 165-188.
- Durbin, S. (2002) Women, Power and the Glass Ceiling: Current Research Perspectives. *Work, Employment & Society*, 16(4), str. 755 – 759.
- David, M., Woodward, D. (1998) *Negotiating the Glass Ceiling: Careers of Senior Women in the Academic World*. New York & London: Routledge.
- Doherty, L., Manfredi, S. (2006) Women's advancement in universities. *Employee Relations*, 28(6), str. 553-573.
- Enwise Expert Group (2003) *Waste of talents: turning private struggles into a public issue – Women and Science in the Enwise countries: A Report to the European Commission*. Brussels: Directorate-General for Research.
- Ellis, P. (2003) Women in Science-Based Employment: What Makes the Difference? *Bulletin of Science Technology Society*, 23(1), str. 10-16.
- Fox-Keller, E. (1985) *Reflections on gender and science*. New York: Yale University Press.

- Gupta, N., Kemelgor, C., Fuchs, S., Etzkowitz, H. (2005) Triple burden on women in science: A cross-cultural analysis. *Current science*, 89(8), str. 1382-1386.
- Ginther, D., Kahn, S. (2006) Does Science promote woman? Evidence from Academia 1973-2001. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, 12691.
- Metcalf, H., Rolfe, H., Stevens, P., Weale, M. (2005) *Recruitment and Retention of Academic Staff in Higher Education*. London: National Institute of Economic and Social Research.
- Milić, A. (1994) *Žene, politika, porodica*. Beograd: Institut za političke studije.
- Morley, L., Walsh, V. (1996) *Breaking Boundaries: Women in Higher Education*. London: Taylor and Francis
- Millar, C., Sanders, K., Willemsen, T. (2008) Views from above the Glass Ceiling: Does the academic environment influence women professionals careers and experiences? *Sex Roles*, 60(5-6), str. 301-312.
- Park, A. (1992) Women, Men, and the Academic Hierarchy: Exploring the Relationship between Rank and Sex. *Oxford Review of Education*, 18(3), str. 227-239.
- Petrušić, N. (2004) *Rodna neravnopravnost na univerzitetu*. Niš: Pravni fakultet.
- Romito, P., Volpato, C. (2005) Women inside and outside Academia: a struggle to access knowledge, legitimacy and influence. *Social Science Information*, 44(1), str. 42-63.
- Torren, N. (1993) The temporal dimension of gender inequality in academia. *Higher Education*, 25(4), str. 439-455.
- Vilhauer-Rosser, S. (2004) *The Science Glass Ceiling – Academic Women Scientists and the Struggle to Succeed*. London: Routledge.

Women, professorship and unequal opportunities

This text deals with the problem of unequal opportunities for women who are employed at higher education institutions, which have affinities in the scientific and teaching careers in institutions where they work. The aim of this paper is to show that women are part of masculine culture, and as such, they are gender-determined and subordinated in the dominant male academic teaching profession. The problem of the slow progress of women in the academic profession is deeply social rooted and it is difficult to see clear mechanisms by which it is persistently maintained and operated. Certainly these mechanisms, which stop a woman on a particular step in the promotion of her career have a stronghold on many levels because they act with great power. In the sphere of education and science, women are still a minority. Women in teaching and scientific profession are further handicapped by an integrated structural and cultural barriers and also a system that clearly works against them.

Key words: women, professorship, masculinity, higher education institutions.

TEMIDA

Jun 2010, str. 35-60

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1002035D

Pregledni rad

Nasilje nad ženama sa invaliditetom

JELENA DIMITRIJEVIĆ*

Istraživanja su pokazala da su žene sa invaliditetom među najvulnerabilnijim članovima našeg društva i da su u istom ili većem riziku od viktimizacije psihičkim/emocionalnim, fizičkim i seksualnim nasiljem, nego što je to slučaj sa ženama bez invaliditeta. Često percipirane kao „laka“ meta od strane izvršilaca, olako postaju žrtve nepoznatih, ali i osoba od kojih fizički, emocionalno ili ekonomski zavise: svojih muževa, članova porodice, prijatelja, poznanika, staratelja, ali i osoblja ustanova u kojima se leče i/ili rehabilituju. Nasilje se najčešće ponavlja, dok žene koje bivaju reviktimizirane više puta, neretko i godinama, ostaju prepuštene sebi. Ustanove i organizacije koje bi trebalo da pruže pomoć i podršku žrtvama nasilja i kriminaliteta uopšte, retko uspevaju u tome kada su u pitanju žrtve koje imaju neki oblik invaliditeta.

Predmet rada je nasilje nad ženama sa invaliditetom, a cilj da se pregledom dostupnih istraživanja ukaže na rasprostranjenost nasilja nad ženama sa invaliditetom u svetu i regionu i da se predstave ključne karakteristike nasilja kojima su one izložene. Takođe, autorka će ukazati na mogućnosti sistema za pomoć i podršku da odgovori na potrebe ovih višestruko marginalizovanih žrtava.

Ključne reči: nasilje, žene, invaliditet, žrtve, podrška.

Uvodna razmatranja

Nesumnjivo je da je nasilje nad ženama sa invaliditetom problem koji je poprimio epidemijske razmere i da su upravo žene sa invaliditetom u visokom riziku od viktimizacije različitim vidovima nasilja (Martin i dr., 2006; Rosen, 2006; Elman, 2005; Salthouse, Frohmader, 2004; Rajkov, 2004; Milberger i dr.,

* Jelena Dimitrijević je volonterska-istraživačica Viktimološkog društva Srbije i asistentkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
E-mail: jexi1210@gmail.com

2002; Petersilia, 2001; Davis, 2000; Mulroney, 2003, Sobsey, 1994, Cusitar, 1994, Pelka 1993, Stimpson and Best, 1991 prema Milberger i dr., 2002). Samim tim ne iznenađuje činjenica da je upravo nasilje nad ženama sa invaliditetom postalo predmet interesovanja naučne i stručne javnosti širom sveta. No, iako su sprovedena brojna istraživanja, koja za predmet imaju nasilje nad ženama sa invaliditetom, dostupne podatke je teško komparirati s obzirom na primenu različitih metodoloških pristupa.

Naime, žene sa invaliditetom predstavljaju vrlo heterogenu grupu: različitim su godina, socioekonomskog statusa, bračnog statusa, rase i etničke pripadnosti, porodične istorije, seksualnog opredeljenja, a razlikuju se i prema tipu invaliditeta, te samim tim svaka od navedenih karakteristika može uticati na rizik od viktimalizacije i vrstu nasilja kojem su izložene (Elman, 2005:2). Istraživanja se obično fokusiraju na određenu vrstu nasilja kojem su žene sa invaliditetom izložene, na primer seksualnom, ili pak nastoje da dođu do saznanja o oblicima i rasprostranjenosti nasilja kojem su izložene žene sa određenim tipom invaliditeta, kao što je, na primer, fizička invalidnost. Takođe, postoje istraživanja koja se baziraju isključivo na grupu oštećenja, poput onih koja govore o razvojnom invaliditetu, fizičkom invaliditetu, ili pak intelektualnoj ometenosti, pri čemu ne daju podatke prema pojedinim vrstama invaliditeta ili stepenu ometenosti (Petersilia, 2001:657). Pojedini autori zanemaruju etničku pripadnost ispitanica, odnosno ne uključuju dovoljan broj pripadnica etničkih manjina u uzorak, ili ih uopšte ni ne spominju (Hassouneh-Phillips i Curry, 2002:98). Ukoliko se navedenim ograničenjima postojećih istraživanja doda i to da autori različito definišu nasilje, da podataka o nasilju nad ženama sa senzornim invaliditetom skoro i da nema, da većina postojećih istraživanja ne obuhvata osobe bez invaliditeta odnosno, nema komparativni uzorak, kao i da se u pojedinim radovima ne navodi polna struktura uzorka, postaje jasnije zašto je teško porebiti nalaze dostupnih istraživanja i izvoditi zaključke. Važno je napomenuti i to da najveći broj istraživanja dolazi iz severne Amerike, dok su u drugim delovima sveta istraživanja o nasilju nad osobama sa invaliditetom prava retkost.

Svakako, problem predstavlja i odsustvo jedinstvenih statističkih baza podataka o žrtvama kriminaliteta sa invaliditetom na lokalnom, nacionalnom i državnom nivou. Čak i u državama u kojima postoje izvesni podaci o žrtvama, moramo biti svesni činjenice da značajan broj krivičnih dela kojima su pogodjene osobe sa invaliditetom ostane neprijavljen, što predstavlja još jednu u nizu barijera koja istraživačima otežava prikupljanje podataka (Petersilia, 2001:660).

Međutim, i pored svih nedostataka, ne sme se zanemariti činjenica da postojeća istraživanja ukazuju na to da je stopa nasilja nad ženama sa invaliditetom veoma visoka. Upravo polazeći od navedenog, cilj rada je da pregledom dostupne literature (prevashodno naučnih radova i istraživačkih izveštaja publikovanih na srpskom ili engleskom jeziku) ukaže na rasprostranjenost nasilja nad ženama sa invaliditetom u svetu, Evropi i regionu, kao i da predstavi ključne karakteristike nasilja kojima su one izložene. Takođe, ukazaćemo i na obeležja sistema za pomoć i podršku koji je dostupan ženama sa invaliditetom žrtvama nasilja.

Procene rasprostranjenosti nasilja nad ženama sa invaliditetom

Neki autori procenjuju da više od 70% žena sa različitim vidovima invaliditeta u nekom periodu svog života postane žrtva seksualnog nasilja (Stimpson i Best, 1991, prema Elman, 2005:3), a da će čak između 80% i 90% žena sa razvojnim invaliditetom (prevashodno sa mentalnom retardacijom) biti viktimizirana ovim nasiljem. Sa druge strane, isti autori navode da će svega oko 3% ovakvih slučajeva biti prijavljeno (Petersilia, 2001:656; Hard, 1986, prema Robinson-Civjan, 2000:10; Sobsey i Doe, 1991; Tyiska, 1998, prema Davis, 2000:8; Sobsey, 2000:2; Salthouse i Frohmader, 2004). Takođe, pojedini autori procenjuju da najmanje 85% žena sa invaliditetom postane žrtva nasilja u porodici (Feuerstein, 1997, prema Robinson-Civjan, 2000:10) i da se najčešće radi o vrlo ozbilnjom i kontinuiranom nasilju (Sobsey, 1994, prema Robinson-Civjan, 2000:10; Salthouse i Frohmader, 2004). Drugi ističu da je stopa kriminaliteta nad ovom populacijom još veća u institucijama, grupnom smeštaju i drugim izdvojenim ustanovama/objektima za osobe sa invaliditetom (Szeli i Pallaska, 2004:30; Sorensen, 2002:3).

I pored izvesnih neslaganja, većina autora se slaže da će žene sa invaliditetom, bez obzira na uzrast, poreklo, seksualnu orijentaciju, socioekonomski status i druge karakteristike, pre postati žrtve nasilja nego što je to slučaj sa ženama bez invaliditeta (Martin i dr., 2006:824; Milberger i dr, 2002:14; Sobsey, 2000:2).

Pregled rezultata istraživanja o nasilju nad ženama sa invaliditetom

U prethodnom delu naveli smo ključne karakteristike dostupnih istraživanja o nasilju nad ženama sa invaliditetom, dok ćemo u nastavku rada predstaviti rezultate istraživanja koji nam pružaju uvid u vrste nasilja i druga kriminalna ponašanja čije su žrtve žene sa invaliditetom, karakteristike žrtava i izvršilaca i njihov međusobni odnos. Ne manje značajni su i podaci koji se odnose na pomoć i podršku žrtvama, kao i na prijavljivanje nasilja državnim organima i društvenu reakciju, te će i oni biti predstavljeni.

Radi boljeg pregleda, istraživanja smo svrstali u nekoliko grupa uzimajući kao kriterijume oblik tj. vrstu ispitivanog nasilja (fizičko, psihičko, seksualno, nasilje u porodici) i kriminalnih ponašanja, postojanje kontrolne grupe (žena ili osoba bez invaliditeta), kao i to da li je istraživanje realizovano u svetu, ili Evropi i regionu.

Seksualno nasilje nad ženama sa invaliditetom: pregled rezultata istraživanja iz sveta

Na Alberta Univerzitetu, u okviru projekta *Nasilje i Invaliditet* analizirani su izveštaji o seksualnom nasilju 100 žena i adolescentkinja (uzrasta 15 godina i starijih) sa razvojnim invaliditetom. Izveštaji koje su istraživači analizirali preuzeti su iz šire baze podataka o 320 slučajeva seksualnog nasilja izvršenih prema osobama sa različitim oblicima invaliditeta iz Kanade, SAD-a i Novog Zelanda. Nakon početne analize eliminisano je 220 slučajeva u kojima su žrtve osobe sa onim oblikom invaliditeta koji ne pripada razvojnem tipu, ili pak deca ili muškarci sa invaliditetom. U konačan uzorak uključene su žene i devojke koje su bile žrtve različitih oblika neželjenog seksualnog ponašanja, uključujući oralni seks, dodirivanje i sam seksualni čin. Rezultati su pokazali da je 46.6% ispitanica doživelo višestruko seksualno nasilje (više od 10 puta su bile izložene seksualnom nasilju), dok je 27.4% prijavilo samo jedan napad. Poražavajuće je da se stranci tj. nepoznate osobe u svega 8.3% pojavljuju kao izvršioci, dok su se u najvećem procentu (27.5%) u ulozi nasilnika našli pripadnici osoblja specijalnih službi i servisa za pomoć ovim osobama. Izvršioci seksualnog nasilja, takođe, su bili i porodični prijatelji, komšije i drugi poznanici (19.3%); službenici iz službi opšteg tipa (13.8%); drugi ljudi sa invaliditetom (12.8%); članovi poro-

dice (9.2%); oni koji obezbeđuju transport (4.6%), kao i partneri (4.6%). 88% svih analiziranih slučajeva izvršili su muškarci, dok je seksualno nasilje bilo izvršeno od strane žena svega u 3% slučajeva. U izvesnom broju (9%) slučajeva muškarci i žene pojavljuju se zajedno kao izvršioci. 35% slučajeva nije prijavljeno nadležnim organima, a svega 20% žrtava dobilo je adekvatan tretman i odgovarajuće usluge u ustanovama/organizacijama kojima su se obratile za pomoć. 26% žrtava nije bilo u mogućnosti da se obrati nijednoj službi, 36% je dobilo pomoć, ali ona nije bila prilagođena njihovim potrebama, a 18% žrtava posesto je službe, u kojima su izvršene izvesne promene kako bi im izašli u susret, ali to nije urađeno na odgovarajući način (Sobsey, 2000:2).

Rezultati studije koja je sprovedena 1994. godine, na uzorku od 171 prijavljenog slučaja seksualnog nasilja nad osobama sa mentalnom retardacijom iz Konektiketa, pokazali su da je većina žrtava (72%) ženskog pola, kao i da su izvršioci nasilja najčešće muškarci (88%), dok je svega u 3% slučajeva nasilnik nepoznat. Kao što su pokazala i druga istraživanja, i ovde su poznati izvršioci u najvećem broju slučajeva (71%) bili članovi porodice, prijatelji, oni koji se staraju i vode brigu o osobama sa mentalnom retardacijom, kao i druge osobe sa mentalnom retardacijom. Seksualno nasilje se obično dešavalo tamo gde su žrtve boravile: u kući ili nekoj instituciji (Furey, 1994 prema Hassouneh-Phillips, Curry, 2002:98).

Wolbert-Burgess i saradnici (2005) su u okviru svog istraživanja seksualnog nasilja nad stariм osobама, identifikovalи 125 slučajeva nasilja nad ženama koje je izvršeno u 22 države SAD-a. Nakon prikupljanja podataka od profesionalaca (zdravstvenih radnika, policije, tužilaca) koji rade na slučajevima nasilja izvršenim nad stariм osobама, izvršena je njihova analiza koja je pokazala sledeće: najbrojnije (44 ili 35%) su bile žene starosti od 71 do 80 godina i starosti od 81 do 90 godina (43 ili 34%), zatim žrtve iz starosne kategorije od 61 do 70 godina (24, odnosno 19%) i na kraju, žene starosti od 91 do 98 godina (14 žrtava tj.11%). Od 125 žrtava polovina je imala neki oblik fizičkog invaliditeta, dok je 46% žena imalo mentalnu ometenost. 33% žrtava kod kojih je dijagnostikovana mentalna ometenost imalo je demenciju. U vreme kada se dogodilo nasilje 43% žrtava živilo je samo, 38% njih bilo je smešteno u nekoj zdravstvenoj ustanovi, 10% živilo je sa mužem ili drugim članom porodice. 5% bilo je smešteno u ustanovi za stare, a ostatak na drugim mestima (Wolbert-Burgess i dr., 2005:67). Analizirajući ove slučajeve seksualnog nasilja, istraživači su ustanovili da je 42% žrtava bilo izloženo verbalnim pretnjama, kao i da je krivično delo bilo izvršeno uz upotrebu oružja u 18%. U 14% slučajeva

žrtvi su bila zapušena usta, dok su u po 10% slučajeva izvršioci vezivali žrtve ili im stavljali nešto preko očiju (Wolbert-Burgess i dr., 2005:71).

Tokom 1991. godine u okviru projekta *Seksualno nasilje i Invaliditet* kojim je rukovodio Alberta Univerzitet, analizirano je 166 slučajeva seksualnog nasilja u Kanadi. Žrtve seksualnog nasilja bile su starosti od 18 meseci do 57 godina, oba pola. Kako Barile (2002:4) navodi, Sobsey i Doe (1991) su, nakon realizacije studije, došli do sledećih podataka: 82% žena iz uzorka i 70% ispitanika sa intelektualnim oštećenjima bilo je zlostavljan. U 96% slučajeva žrtva je poznavala izvršioca, dok je 44% nasilnika radilo kao pružalac usluga u različitim institucijama (personalni asistenti, psihijatri, prevoznici, negovatelji...). Rezultati su pokazali da je čak 79% ispitanika iz celokupnog uzorka bilo više puta viktimizirano nasiljem tokom života, kao i da u 73% analiziranih slučajeva žrtvama nikakva pomoć nije pružena, ili su usluge bile neprilagođene njihovim potrebama (Nosek i Howland, 1998:1).

Seksualno nasilje nad ženama sa invaliditetom: pregled rezultata istraživanja iz Evrope i regionala

Jedno od nekolicine evropskih istraživanja koje je za predmet imalo seksualno nasilje nad ženama i muškarcima sa invaliditetom¹ sprovedeno je u Austriji. Naime, polustrukturirani intervjuji obavljeni su licem u lice sa 130 žena i 117 muškaraca sa invaliditetom, starosti od 18 do 78 godina. Cilj istraživanja bio je utvrđivanje incidence seksualnog nasilja izvršenog od strane članova porodice, prijatelja, poznanika, drugih osoba i nepoznatih lica na različitim mestima (u kući, na poslu, instituciji i sl.). Ispitanici su u vreme istraživanja bili smešteni u institucije za osobe sa invaliditetom. Rezultati su pokazali da je oko 64% žena sa invaliditetom i 50% muškaraca iz uzorka bilo viktimizirano seksualnim nasiljem tokom svog života, pri čemu su muškarci najčešće bili zlostavljeni od strane svojih cimera. Prema izjavama ispitanica cimeri su na trećem mestu u strukturi izvršilaca² (Martinez, M., Schröttle, M., 2006:37).

Slično istraživanje o seksualnom nasilju nad osobama sa invaliditetom, smeštenim u 367 specijalizovanih institucija, obavljeno je i u Nemačkoj. Podaci

¹ U izvoru koji smo koristili ne navodi se struktura ispitanika prema vrsti invaliditeta, kao ni godina u kojoj je istraživanje realizovano. Istraživački izveštaj nismo uspeli da pronađemo ni na engleskom, ni na nemačkom jeziku, što svakako otežava poređenje sa drugim istraživanjima.

² Ne navodi se u kakvom su odnosu sa žrtvama oni koji su najčešće vršili nasilje nad ženama.

su prikupljeni i od 15 službi za savetovanje i pomoć u slučajevima nasilja. Istraživanjem je identifikovano 147 žena i devojčica sa mentalnom ometenošću, uzrasta od 12 do 25 godina, od kojih su 32 bile viktimizirane seksualnim nasiljem (Martinez, M., Schröttle, M., 2006:38).

U Engleskoj, tokom 1995. godine, Beail i Warden su izvršili pregled i analizu 88 dosijea osoba sa intelektualnom ometenošću koji su bili upućeni u Centar za kliničku psihologiju na tretman. Istraživači su ustanovili da je svega 22 slučaja seksualnog nasilja (25%) kojim su žrtve bile viktimizirane tokom života, bilo prijavljeno ili otkriveno (Horner-Johnson, Drum, 2006: 60). Međutim, ne navode se podaci o polnoj strukturi žrtava, kao ni druge karakteristike.

Britanska studija o seksualnom nasilju bila je usmerena na populaciju ljudi sa teškoćama u učenju, a rezultati su pokazali da je i ova grupa ispitanika izuzetno vulnerabilna kada je u pitanju navedeni oblik nasilja (Turk i Brown, 1993 prema Martinez, M., Schröttle, M., 2006:38). Studija je sprovedena tokom 1991. godine i ponovljena je 1993 godine. Autori su, nakon prikupljanja podataka od osoblja iz 21 agencije, koje pripadaju zdravstvenoj upravi u regionu jugoistočne Temze, u uzorak uključili 109 dosijea odraslih osoba sa teškoćama u učenju. Najpre su ustanovili da je 85 (78%) ispitanika bilo izloženo seksualnom nasilju (Marge, 2003:50), a u daljoj analizi utvrdili su da su žrtve najčešće ženskog, a izvršioci muškog pola (96%). Kod skoro polovine slučajeva nasilje je bilo izvršeno od strane drugih osoba sa invaliditetom, a u ostalim slučajevima u ulozi izvršioca identifikovani su članovi porodice, volonteri, komšije, negovatelji, porodični prijatelji i trgovci na malo. Autori su procenili da oko 1500 ljudi sa teškoćama u učenju može biti viktimizirano seksualnim nasiljem svake godine (Brown et al, 1995, prema Martinez, M., Schröttle, M., 2006:38), ali i da odrasli pripadnici ove populacije češće postanu viktimizirani fizičkim nasiljem (Brown and Stein, 1998, prema Martinez, M., Schröttle, M., 2006:38).

Seksualno nasilje nad ženama sa invaliditetom: pregled rezultata komparativnih studija iz sveta

Jedna od ekstenzivnijih studija koja je sprovedena u Masačusetsu u periodu od 1. januara 1987. do 31. decembra 1995. godine, uzorkom je obuhvatila 16 672 žene koje su preživele seksualno nasilje. Od ukupnog broja, 1 711 (10.3%) su činile žene koje su prijavile da imaju jednu vrstu invaliditeta, i to: 43.5% sa mentalnim bolestima, 3.9% sa oštećenjem vida, 4% sa oštećenjem

sluha. Više od 15% ispitanica sa invaliditetom imalo je druge nespecifikovane oblike invaliditeta, dok je nešto više od 9% izjavilo da ima višestruka oštećenja. U periodu kada je nad njima izvršeno seksualno nasilje, ispitanice sa invaliditetom prosečno su bile stare 25.3 godine, dok su žene bez invaliditeta bile znatno mlađe: prosečno su imale 19.6 godina. Istraživanje je pokazalo da sa starošću opada stopa seksualnog nasilja kod žena bez invaliditeta: 1 od 5 žena starosti preko 30 godina bude viktimizirana, dok je kod žena iz druge grupe nasilje učestalije: 1 od 3 žene sa invaliditetom bude viktimizirana. Još jedan nalaz potvrdio je procene mnogih autora koje upućuju na to da su žene sa invaliditetom izloženije riziku od viktimizacije i da nasilje najčešće traje duži vremenski period. Naime, ispitujući istoriju nasilja kod ispitanica iz obe grupe, istraživači su došli do saznanja da je značajan broj ispitanica bio više puta viktimiziran, s tim što je više žena sa invaliditetom ranije bilo viktimizirano (69.2%) u poređenju sa drugim ženama (47.6%). Većina ispitivanih žena obratila se za pomoć specijalizovanim službama, jer je bila napadnuta od strane muškarca. Rezultati su pokazali da je više od 88% ispitanica bilo viktimizirano nasiljem od strane poznate osobe. Slično drugim nalazima, ovo istraživanje pokazuje da su članovi porodice i prijatelji, takođe, česti izvršioci nasilja prema ženama. Konkretnije, preko 2/3 nasilnika kod obe grupe žena bili su prijatelji ili članovi porodica, a nasilje se najčešće dešavalo u kući žrtve (Nannini, 2006:373, 374).

Novija studija koja je takođe sprovedena u Masačusetsu, ali tokom 1999. i 2000. godine, pokazala je da je 18% ispitivanih žena bez invaliditeta imalo iskustva sa seksualnim nasiljem u svom životu, a 35% žena sa invaliditetom (Mitra, Brawarsky, Wilber, & Walker, 2003, prema Nannini, 2006:372). Međutim, kao i u mnogim drugim studijama, ni u ovoj se autori nisu bavili procenom zastupljenosti nasilja u odnosu na kategorije invaliditeta.

Fizičko, seksualno i drugi oblici nasilja i kriminalnih ponašanja čije su žrtve žene sa invaliditetom: pregled rezultata istraživanja iz sveta

Pregledom dosjeda 9400 institucionalizovanih žena i muškaraca sa mentalnom retardacijom, koji su bili smešteni u 23 ustanove u 6 država na jugu SAD-a, došlo se do saznanja da je 5 % pacijenataoba pola, tokom dvadeset-dvomesečnog perioda, bilo viktimizirano nekim vidom nasilja od strane osoblja pomenutih ustanova. Analiza je pokazala da je sa 43% najrasprostranje-

nije zanemarivanje, dok je 38% žena i muškaraca bilo žrtva fizičkog zlostavljanja (McCartney, Campbell, 1998, prema Martin i dr., 2006:824).

McFarlane i saradnici (2001) su ispitivali da li su žene sa fizičkim invaliditetom u godini koja je prethodila istraživanju bile viktimizirane seksualnim, fizičkim ili drugom vrstom nasilja. U uzorak su uključili 511 žena, koje su bile smeštene u 5 specijalizovanih klinika, a rezultati su pokazali da je 10% ispitanica preživelo neki vid nasilja, najčešće od strane intimnih partnera, članova porodice i zdravstvenih radnika ili negovatelja (Martin i dr., 2006:825).

Istraživanja o nasilju nad ženama sa oštećenjima vida, kao i uopšte o nasilju nad osobama sa senzornim oštećenjima, vrlo su retka. Martin i saradnici (2006) u svom radu navode rezultate nekoliko istraživanja o nasilju nad ovom populacijom. U jednom istraživanju, kojim je bilo obuhvaćeno 169 slepih osoba, 88 žena i 81 muškarac, rezultati su pokazali da je 35% ispitanika bilo povređeno ili fizički zlostavljano, a da je 11% bilo viktimizirano seksualnim nasiljem u toku svog života (Kelley, Moore, 2000, prema Martin i dr., 2006:825). Slično, američki Savet za slepe osobe je, anketiranjem 105 žena i 51 muškarca, koji su prisustvovali njihovom nacionalnom kongresu, ustanovio sledeće: 30% anketiranih je tokom života bilo izloženo fizičkom i/ili seksualnom napadu (Pava, 1994, prema Martin i dr., 2006:825). Na kraju, autori navode da se pregledom dokumentacije 31 muškarca i 22 žene, koji primaju socijalnu pomoć po osnovu invalidnosti, ustanovilo da je 36% žena bilo žrtva nasilja u porodici (Mills, 1997, prema Martin i dr., 2006:825).

Kanadska Mreža za žene sa invaliditetom, nakon anketiranja 245 žena sa invaliditetom 1989. godine, došla je do sledećih nalaza: 40% ispitanica bilo je žrtva nekog vida nasilja, a 12% žena bilo je žrtva silovanja. Izvršioci nasilja bili su sadašnji ili bivši bračni partneri (37%), stranci (28%), zatim roditelji (15%), osoblje ustanova (10%) i partneri-momci (7%). Dok je nešto manje od polovine ovih slučajeva bilo prijavljeno nadležnim organima, svega 10% žrtva koristilo je usluge skloništa i/ili drugih službi. 15% bilo je neuspešno u pokušaju da pronađe službu kojoj bi se obratile za pomoć ili im takve službe nisu bile dostupne, a čak 55% žena nije ni tražilo pomoći i podršku od ovakvih službi (Nosek, Rintala, Young, Howland, Foley, Rossi, & Chanpong, 1995 prema Nosek i Howland, 1998:1; Barile, 2002:4).

U cilju ispitivanja zastupljenosti zlostavljanja nad ženama sa invaliditetom od strane personalnih asistenata, Powers i saradnici (2002) sprovedeli su studiju u koju su uključili 169 žena sa fizičkim invaliditetom (32 ili 16% istovremeno je imalo i neki vid intelektualne ometenosti) iz Čikaga, Portlanda, Sent Luisa,

Oregonia i San Franciska (Marge, 2003:50; Horner-Johnson, Drum, 2006:60). 40% ispitanica izjavilo je da ih je personalni asistent vredao, dok je po 35.5% žena iz uzorka izjavilo da je njihov personalni asistent vikao na njih i ukrao im stvari ili novac. Slično, 30% ispitanica znalo je da su im asistenti falsifikovali čekove, a 20% bilo je izloženo stalnom pritisku jer im je tražen novac. Istraživanjem se došlo do podatka da je 19.5% žena bilo zanemareno, 14% fizički zlostavljan i 11% dodirivano (izloženo nepoželjnim „seksualnim“ dodirima) od strane personalnih asistenata. Istraživači nisu identifikovali razlike između žena sa fizičkim invaliditetom i onih koje, pored fizičke, imaju i intelektualnu ometenost (Horner-Johnson, Drum, 2006:60).

Njihova studija, takođe, je pokazala da je 67% ispitanica bila fizički zlostavljana tokom života od strane drugih izvršilaca, a čak 53% seksualno. Sem toga, autori su ustanovili da se nasilje ponavljalo, bez obzira na odnos ispitanica sa izvršiocima, i zaključili da je stopa nasilja nad ženama sa invaliditetom dvostruko veća u odnosu na stopu nasilja nad ženama bez invaliditeta (Marge, 2003:50; Horner-Johnson, Drum, 2006:60).

Još jedno američko istraživanje pokazalo je da osobe sa invaliditetom mogu postati žrtve krađe i/ili fizičkog nasilja od strane svojih pratileaca. Ulincy i saradnici su, tokom 1990. godine, telefonskim putem inrevjuisali 91 osobu sa invaliditetom³ i došli do sledećih rezultata: 36 (40%) ispitanika bilo je pokriveno, a 9 (10%) je osim toga bilo viktimizirano i fizičkim nasiljem (Martin i dr., 2006:824; Marge, 2003:50).

Fizičko, seksualno i drugi oblici nasilja i kriminalnih ponašanja čije su žrtve žene sa invaliditetom: pregled rezultata istraživanja iz Evrope i regionala

Istraživanjem koje je sprovedeno u Hrvatskoj ispitivano je nasilje nad osobama sa intelektualnom ometenošću. Istraživače je interesovalo u kojoj meri su osobe sa intelektualnim teškoćama žrtve nasilja, kojim vrstama nasilja su viktimizirane, ali i ko su izvršioc. Direktnim intervjuisanjem, a pomoću polustrukturiranog intrevjua, ispitano je 59 osoba sa intelektualnim teškoćama i to 50 na području glavnog grada Hrvatske-Zagreba i 9 u Međumurskoj županiji. S

³ Ne navodi se polna struktura intervjuisanih osoba, ali prepostavljamo da su i žene sa invaliditetom bile uključene.

obzirom da je ispitivana populacija bila ciljana, radi se o prigodnom, odnosno namernom uzorku u kojem je 25 (42.4%) ispitanih bilo ženskog pola, dok su muškarci bili nešto brojniji-34 (57.6%). Najzastupljeniji su bili ispitanci starosti od 31 do 35 godina (15 ispitnika) i od 26 do 30 godina (njih 13), a najmanje osobe starosti od 61 do 65 godina (2 ispitnika). Najveći broj ispitnika (29 tj. 49%) činile su osobe sa umerenim intelektualnim teškoćama, zatim sa lakisom (24, odnosno 42%), a u najmanjem broju (5) bile su zastupljene osobe sa težim, odnosno teškim (1) intelektualnim teškoćama (Josipović i dr., 2008:363, 364).

50.8% (30) ispitnika izjavilo je da je bilo povređeno tokom života od strane druge osobe, pri čemu je njih 24 (40.7%) bilo viktimirano verbalnim nasiljem: psovanje, pogrdno zezanje, ismevanje (Josipović i dr., 2008:365). Ispitujući fizičko nasilje, istraživačima je 12 (20.3%) ispitnika priznalo da ih je neko udario, a 8 (13.6%) da ih je neko istukao, dok nijedan ispitnik nije bio žrtva seksualnog nasilja (Josipović i dr., 2008:366).

I ovo, kao i mnoga druga već predstavljena istraživanja, pokazalo je da su izvršioci nasilja najčešće osobe bliske žrtvi: prijatelji (59%), roditelji (16%), poznanici (10%) i osoblje institucija (3%) (Josipović i dr., 2008:367).

Istraživanja o nasilju nad osobama sa invaliditetom, pa samim tim i nad ženama, u našoj zemlji, nažalost, nisu rađena. Međutim, zahvaljujući evidenciji beogradske nevladine organizacije za zaštitu prava i podršku ženama sa invaliditetom „... Iz kruga“, došli smo do izvesnih podataka. Naime, od početka rada (1997. godine), pa do kraja 2008. godine, ova organizacija primila je ukupno 5520 poziva, pri čemu je 93% poziva bilo upućeno od strane žena sa invaliditetom, koje su bile izložene raznim oblicima nasilja. Najzastupljenije je verbalno nasilje sa 28%, zatim ekonomsko sa 24.12%, fizičko dolazi na treće mesto sa 10.55%, potom prinudna izolacija sa 22.14% i na kraju seksualno nasilje sa 5.5%. U ulozi nasilnika u 87% slučajeva pojavljuju se muškarci različitih zanimanja, svih stepena obrazovanja i pripadnici različitog socijalnog staleža. Kao i u drugim zemljama, nasilnici su najčešće osobe bliske žrtvi, pre svega članovi njihove porodice, a svaka druga žena koja se javila višegodišnja je žrtva nasilja. Aktivistkinje ove organizacije navode da su u Srbiji najranjivije osobe koje imaju intelektualni invaliditet (48.12%), zatim cerebralnu paralizu (31.88%), mišićnu distrofiju i neuromišićne bolesti (15.30%) i osobe sa kombinovanim invaliditetom (4,70%) (Ilkić, Čarević-Mitanovski, 2008:15, 16).

Fizičko, seksualno i drugi oblici nasilja i kriminalnih ponašanja čije su žrtve žene sa invaliditetom: pregled rezultata komparativnih studija iz sveta

Centar za istraživanje o ženama sa invaliditetom, uz podršku Nacionalnog instituta zdravlja SAD-a, u okviru trogodišnjeg projekta koji je počeo da se realizuje 1992. godine, sproveo je istraživanje sa ciljem procenjivanja emocijalnog, fizičkog i seksualnog nasilja nad ženama. Istraživanje se sastojalo iz dva dela: kvalitativnih intervjua sa 31 ženom sa invaliditetom i nacionalne ankete koju je validno popunilo 881 žena: 475 sa telesnim invaliditetom i 406 bez invaliditeta, predstavnica svih delova SAD-a, sličnog socioekonomskog statusa i rasnog porekla, ali širokog spektra ličnih, demografskih i socijalnih karakteristika. Žene sa invaliditetom koje su popunile upitnike prosečno su bile stare 42 godine, dok su ispitanice bez invaliditeta bile nešto mlađe: prosečno su imale 39 godina (Nosek i dr., 2001:9). Najzastupljeniji oblici invaliditeta među ispitivanim ženama bile su povrede kičmene moždine (26%), prćene poliomijelitisom (18%), mišićna distrofija (12%), multipla skleroza (10%), cerebralna paraliza (10%), bolesti zglobova i vezivnog tkiva (8%) i anomalije skeleta (5%). Približan broj ispitanica invaliditet je imala od detinjstva (49%) i odraslog doba (41%), dok je kod 10% invaliditet bio dijagnostikovan u periodu adolescencije tj. 12-17 godine (Nosek i dr., 2001:10).

U okviru prvog dela istraživanja, 31 žena sa invaliditetom tokom intervjua govorila je o svom iskustvu nasilja, odnosno da li je, od strane koga i kako viktimizirana. Istraživači su zabeležili 55 situacija u kojima je 25 intervjuisanih žena bilo izloženo nasilju: 23 u kojima su psihički zlostavljane, 17 fizički, a u 15 seksualno (Nosek i Howland, 1998:1,2). Iako je najveći broj nasilnih situacija, kojima su žene sa invaliditetom bile izložene, sličan onima koje su preživele žene bez invaliditeta (verbalno vređanje od strane partnera ili roditelja, fizičko zlostavljanje ili silovanje), identifikovani su oblici zanemarivanja i psihičkog zlostavljanja koji su povezani sa invaliditetom: nedavanje lekova i neophodnih pomagala, neobezbeđivanje prevoza, nepružanje pomoći prilikom ustajanja iz kreveta, oblačenja i sl. (Nosek i dr., 2001:26).

Na osnovu rezultata ovog dela istraživanja, dizajniran je poseban upitnik koji je primenjen u drugom delu istraživanja. Analizom prikupljenih podataka, istraživači su zaključili da je zastupljenost svih ispitivanih oblika nasilja u obe ispitivane grupe ista: 62% i kod žena sa telesnim invaliditetom i kod ispitanica bez invaliditeta. Veće razlike između žena sa i bez invaliditeta nisu

pronađene ni kada se posmatra izloženost emocionalnom (52% vs. 48%), seksualnom (40% vs. 37%), fizičkom nasilju (36% u obe grupe), ili kombinovanom fizičkom i seksualnom nasilju (52% vs. 51%). Kao izvršioci emocionalnog nasilja nad ženama iz obe ispitivane grupe pojavljuju se muževi/partneri ispitanica u 26%, a kod fizičkog nasilja u 19% u grupi žena bez invaliditeta, a nešto manje (17%) kod žena sa invaliditetom. 11% žena sa invaliditetom i 12% žena bez invaliditeta bilo je seksualno zlostavljanu od strane stranaca, njima nepoznatih lica. I ovo istraživanje pokazalo je da žene sa invaliditetom duže trpe nasilje od žena bez invaliditeta: 3.9 godina vs. 2.5 godina (Young i dr., 1997; Nosek, Rintala, Young, Howland, Foley, Rossi, & Chanpong, 1995 prema Nosek i Howland, 1998:2; Nosek i dr., 2001: 27).

U okviru istraživanja, koje je pošlo od podataka⁴ dobijenih telefonskim intervjuisanjem neinstitucionalizovanih osoba starijih od 18 godina iz Severne Karoline, tokom 2000 i 2001. godine, analizirani su odgovori 5 326 žena. Ispitanice su odgovorile na više pitanja vezanih za invalidnost, ali i fizičko i seksualno nasilje (Martin i dr., 2006:826, 827).

Ispitanice su bile starosti od 18 do 99 godina, odnosno prosečna starost iznosila je 46.3 godine. U vreme ispitivanja 58% žena bilo je u braku, 56% u radnom odnosu, a 51% imalo je završenu srednju školu ili veći stepen obrazovanja, a 26% ispitanica izjavilo je da ima neki vid invaliditeta. U grupi ispitanica sa invaliditetom, 68% imalo je fizičke, mentalne ili emocionalne probleme koji otežavaju njihov svakodnevni život, 61% doživljavalo je sebe kao osobu sa invaliditetom, zatim 42% ispitanica su priznale da imaju teškoće u pamćenju, učenju i koncentraciji, dok je 26% koristilo pomagala poput invalidskih kolica, štapa, ili specijalnih telefona. 38.5 godina bila je prosečna starost ispitanica, u vreme kada im je dijagnostikovan invaliditet, a 53.9 godina u vreme sprovođenja istraživanja (Martin i dr., 2006:828).

2% žena sa invaliditetom bilo je viktimirano fizičkim nasiljem u prethodnoj godini, što je manje u poređenju sa zastupljeniču ovog vida nasilja nad ženama bez invaliditeta – 2.3%. Sa druge strane, 1.5% ispitanica sa invaliditetom prezivila je seksualno nasilje, što je više nego kod ispitanica iz druge grupe-0.6%.

⁴ Podaci su preuzeti iz Sistema Severne Karoline za procenu faktora rizika u ponašanju (North Carolina Behavioral Risk Factor Surveillance System (NC-BRFSS)), projekta finansiranog od strane Centra za kontrolu i prevenciju bolesti, a koji je realizovan pod upravom državnog Centra za zdravstvenu statistiku (Martin i dr., 2006:826).

Posmatrano na celokupnom uzorku, 44% fizičkog nasilja nad ženama izvršili su sadašnji i/ili bivši partneri, 26% poznanici, 17% nepoznate osobe, a 13% više od jedne osobe. Kod seksualnog nasilja izvršiocu su takođe, najčešće bili partneri –48%, zatim poznanici –18%, a u po 17% nepoznate i različite osobe (Martin i dr., 2006:829).

Studija koju je 1987. sprovedeo Ministarstvo za zajednicu i socijalne usluge iz Ontaria, obuhvatila je 62 žene iz Toronto i pokazala da je 33% odraslih žena sa invaliditetom i 22% žena bez invaliditeta bila viktimizirana fizičkim nasiljem. Ovim istraživanjem došlo se do podatka da žene sa invaliditetom ređe prijavljuju seksualno nasilje u poređenju sa ženama bez invaliditeta: 23 vs. 31% (Brownridge, 2006: 805, 806; Nosek i Howland, 1998:1).

Tokom 1999. godine sprovedeni su telefonski intervjuvi sa 7027 žena iz Kanade o partnerskom nasilju nad ženama sa i bez invaliditeta u ovoj zemlji. U uzorak su bile uključene ispitanice sa 15 i više godina, udate i koje imaju partnere (Brownridge, 2006:809). 5935 žena nije imalo invaliditet, dok je 1092 (15.5%) bilo sa invaliditetom (Brownridge, 2006:810). Istraživači su ispitivali da li su žene bile viktimizirane nasiljem u godini koja je prethodila istraživanju, ali i u prethodnih 5 godina i ustanovili sledeće: 2% žena sa invaliditetom tokom godine koja je prethodila istraživanju bila je viktimizirana nasiljem, što nije mnogo više u poređenju sa ženama bez invaliditeta od kojih je 1.7% izjavilo da je pretrpelo nasilje od strane partnera. Međutim, kada se posmatra petogodišnji period, uočava se nešto veća razlika: 4.9% žena sa i 3.5% žena bez invaliditeta pretrpelo je nasilje (Brownridge, 2006:812).

Nasilje u porodici nad ženama sa invaliditetom

Iako je većina istraživačkih nalaza pokazala da su izvršiocu nasilja nad ženama sa invaliditetom najčešće sadašnji ili bivši partneri, identifikovali smo istraživanja koja su za predmet imala nasilje u porodici (a ne nasilje u širem smislu s obzirom na odnos između žrtve i izvršioca) te smo smatrali da ih treba posebno prikazati.

Institut za razvojni invaliditet pri državnom Univerzitetu Wayne, a u saradnji sa Ujedinjenom Asocijacijom za Razvojni Invaliditet u Mičigenu, sproveo je jednogodišnju studiju o rasprostranjenosti i faktorima nasilja u porodici nad ženama sa invaliditetom. Studija je imala za cilj procenu kapaciteta sistema službi za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta. Istraživanje o nasilju u porodici

nad ženama sa fizičkim invaliditetom, koje za posledicu ima funkcionalna oštećenja, obuhvatilo je 177 ispitanica starijih od 18 godina, a koje žive u Mičigenu (Milberger i dr., 2002:5,6). U vreme istraživanja prosečna starost ispitanica bila je 45,3 godina. Najveći broj žena iz uzorka živelo je samostalno (77%), zatim polusamostalno 17%, a 4% ispitanih žena bilo je u grupnom smeštaju. 42% žena bilo je neudato, 28% razvedeno/rastavljeno, 24% bilo je udato, a 4% ispitanog uzorka činile su udovice. Značajan je i podatak da je 18% ispitanica bilo zaposleno na poslovima sa nepotpunim radnim vremenom, 16% na poslovima sa punim radnim vremenom, 12% njih je bilo već penzionisano, a čak 41% otpušteno ili nezaposleno. Prema vrsti invaliditeta struktura uzorka bila je sledeća: sa artritisom – 27%, sa cerebralnom paralizom – 20%, sa oštećenjem vida i sluha – po 17%, sa multiplom sklerozom – 12%, sa traumatskim povredama mozga – 7%, sa posledicama moždanog udara – (6%) sa komplikacijama nastalim usled poliomijelitisa – 4%, sa povredom kičmene moždine – 3%, sa spinom bifidom – 2% i dr. oštećenjima poput amputacije, reumatskih oboljenja. Više od 34% ispitanica imala je više od 1 oblika invaliditeta (Milberger i dr., 2002:9, 10).

Ukupno je 100 (56%) ispitanica doživelo nasilje u okviru svoje porodice, pri čemu je većina (89%) izjavila da je bila viktimizirana nasiljem u prošlosti. U drugoj fazi istraživanja sprovedeni su dubinski intervjuvi sa žrtvama nasilja, ali kako se nisu sve ispitanice odazvale, naredni podaci se odnose na 85 ispitanica koje su intervjuisane. 87% intervjuisanih žena sa invaliditetom bilo je fizički zlostavljan, 66% seksualno, 35% ispitanica izjavilo je da im je odbijena pomoć koju su tražile i koja im je bila potrebna, a 19% da im nije dato pomagalo. Najveći broj žena (74%) suočavao se sa nasiljem duži vremenski period (nasilje je trajalo najmanje 3 meseca), dok je 55% više puta tokom odraslog doba bilo izloženo nasilju. Što se tiče izvršilaca, u 80% radilo se o muškom partneru, u 31% o drugom članu porodice, u 15% bio je to prijatelj, u 12% nasilje je izvršio starač ili zdravstveni radnik, a svega u 8% nepoznata osoba. Važno je istaći da se svega 33% ispitanica obratilo nekoj službi za pomoć i podršku i da je svega 16% imalo pozitivna iskustva (Milberger i dr., 2002:11, 12).

S obzirom da ima vrlo malo istraživanja o nasilju nad ženama sa oštećenjima sluha, izdvajamo da je u prethodno opisanom istraživanju učestvovalo 28 žena iz te grupe i da je 86% bilo viktimizirano nasiljem u porodici (Milberger i dr., 2002:16).

Studija, koja je tokom 2003. i 2004. godine, realizovana u 12 oblasti Orise u Indiji, bila je fokusirana na ispitivanje obima, ozbiljnosti, složenosti i dinamike porodičnog nasilja nad ženama sa invaliditetom, potreba za promenama u

pravosudnom sistemu u ovoj oblasti, ali i na pitanje reproduktivnog zdravlja, sterilizacije invalidnih žena i uslova u kojima, pre svega žive žene sa intelektualnom/mentalnom ometenošću (Mohapatra, S. i Mohanty, M., 2005:3, 4).

Istraživači su anketirali žene sa invaliditetom, članove njihovih porodica i komšije, pri čemu su sa žrtvama nasilja obavili i intervjuje. Preciznije, uzorak je činilo 729 žena – 433 sa fizičkim invaliditetom⁵, 81 sa oštećenjima vida, 81 sa oštećenjima sluha i 134 sa mentalnom ometenošću⁶. To znači da su među ispitanicama u uzorku najzastupljenije bile žene sa fizičkim, odnosno ortopedskim invaliditetom – 59.4%, zatim sa mentalnom ometenošću – 18.4% a u najmanjem broju bile su žene sa oštećenjem vida i sluha – po 11.1%. Prosečna starost ispitanica iznosila je 26 godina, pri čemu je najmlađa ispitanica imala 13, a najstarija 70 godina. Većina žena bila je neodata – 69.5%, odnosno 507 ispitanica (Mohapatra, S. i Mohanty, M., 2005:7).

S obzirom da je ovo retko istraživanje koje je obuhvatilo i zanemarivanje žena sa invaliditetom, predstavićemo ključne rezultate. 65% ispitanica sa fizičkim invaliditetom i oštećenjima vida i sluha⁷ i 58.7% sa mentalnim imalo je tri obroka dnevno, dok je kvalitet obroka bio dobar kod 54% ispitanica prve, odnosno 50% druge grupe, dok je svega 40% ispitanica sa mentalnim oštećenjima moglo da prisustvuje zajedničkom ručku ili večeri (Mohapatra, S. i Mohanty, M., 2005:9).

22.6% ispitanica sa fizičkom invalidnošću i oštećenjima vida i sluha izjavilo je da je bilo fizički zlostavljanje u kući (dobijale su batine), dok je taj procenat viši u drugoj grupi: 48.5% žena sa mentalnom retardacijom i mentalnim oboljenjima priznale su da su bile viktimizirane fizičkim nasiljem u porodici. Inače, autori, s obzirom da ispitanice fizički i emocionalno zavise od različitih ljudi, u članove porodice, pored roditelja i partnera, ubrajaju i rođake, prijatelje i komšije (Mohapatra, S. i Mohanty, M., 2005:12).

⁵ Istraživači u fizički invaliditet svrstavaju invaliditet koji nastaje kao posledica hroničnih bolesti (npr. multipla skleroza, reumatski artritis), povreda (npr. amputacija, povrede kičmene moždine) i kongenitalnih promena (npr. mišićna distrofija, cerebralna paraliza) (Mohapatra, S. i Mohanty, M., 2005).

⁶ U mentalnu ometenosť istraživači svrstavaju oštećenja razvojnog tipa (mentalnu retardaciju), kognitivna oštećenja (traumatske povrede mozga) i mentalna oboljenja (Mohapatra, S. i Mohanty, M., 2005).

⁷ Autori su prisustvo nasilja nad ženama sa oštećenjima vida i sluha analizirali zajedno sa podacima koji se odnose na žene sa fizičkim invaliditetom, što je svakako veliki nedostatak.

Međutim, kada je ispitanicama postavljeno pitanje da li su uspele da se odbrane od napada, istraživači su došli do poražavajućeg podatka: sve ispitanice su bile fizički zlostavljane. Sem toga, 67% žena sa fizičkim invaliditetom i oštećenjima vida i sluha i 46.2% žena sa mentalnom invalidnošću dobilo je batine bez razloga. 12.6% od ukupnog broja žena sa fizičkim invaliditetom i senzornim oštećenjima i 25% onih sa mentalnom retardacijom ili bolesku izjavilo je da je preživelo silovanje, dok je 15% ispitanica iz prve, a 19% iz druge grupe, bilo izloženo neprijatnom dodirivanju. Među ispitanicama sa fizičkim invaliditetom, oštećenjima vida i oštećenjima sluha 20%, a među ispitanicama sa mentalnom ometenošću 22% žena izjavilo je da je bilo silovano ili prinudeno na seks od strane člana porodice. Nasilje je svega 15.6% (fizički invaliditet, oštećenja vida i sluha), odnosno 23.9% (mentalna ometenost) žrtava i prijavilo.

Izdvajamo i podatak da je 8% žena sa mentalnom retardacijom/mentalnom bolesku, kao i 6% žena sa fizičkim i senzornim invaliditetom bilo pri nudno sterilisano (Mohapatra, S. i Mohanty, M., 2005:13-16).

Ubistva i pokušaji ubistva nad ženama sa invaliditetom

Na Alberta Univerzitetu, u okviru već predstavljenog projekta *Nasilje i Invaliditet*, izvršena je i analiza slučajeva ubistava i pokušaja ubistava u kojima su žene i adolescentkinje sa razvojnim invaliditetom bile žrtve. Naime, u bazu podataka o ovoj vrsti nasilja uključeno je 208 žrtava, pri čemu su svi slučajevi analizirani prema motivu izvršenja/pokušaja ubistava: u 35 slučajeva (16.8%) seksualno nasilje bilo je primarni motiv, dok se u preostalih 83.2% slučajeva radilo o ekonomskoj dobiti, pomerenoj agresiji, zanemarivanju, kažnjavanju, eliminisanju obaveze staranja i dr. (Sobsey, 2000:2). Nalazi ovog projekta pokazuju da su fatalne povrede ženama i devojkama sa razvojnim invaliditetom nanošene na različite načine: udarcima (22.5%); pucanjem iz vatre nog oružja (13.5%); gušenjem (13.0%); ubodom noža ili sličnog oruđa (7.7%); izglađnjivanjem ili dehidratacijom (7.2%) i davljenjem (5.3%). Slično kao i u slučajevima seksualnog nasilja, pomenuta krivična dela najčešće su izvršavale osobe bliske žrtvama, muškarci (61.0%), ali i žene (39.0%), i to: članovi porodice (30.3%), plaćene negovateljice (18.3%), stranci (11.1%), drugi poznanici-porodični prijatelji ili komšije (9.1%) i vršnjaci sa invaliditetom (2.9%). U 18.8% slučajeva izvršilac nije bio identifikovan (Sobsey, 2000:3).

Podrška ženama sa invaliditetom koje imaju iskustvo nasilja: dostupnost i kvalitet službi i usluga

I pored toga što postojeća istraživanja pokazuju da su žene sa invaliditetom u visokom riziku od nasilja, vrlo su retke studije koje se odvojeno bave procenom dostupnosti i kvaliteta službi za pomoć i podršku, odnosno programa koje ove službe nude ženama sa invaliditetom kada se nađu u situaciji nasilja. Međutim, u okviru pokreta za prava žena sa invaliditetom i zlostavljenih žena i pojedinih, već pomenutih istraživanja, prepoznato je da su postojeće službe, koje bi trebalo da budu dostupne ovoj grupi žrtava, zapravo arhitektonski nedostupne za žene sa fizičkim invaliditetom, nemaju prevodioce za žene sa oštećenjima sluha, ili ne znaju šta da rade kada im se javi žena sa kognitivnim oštećenjima (Barile, 2002:5; Nosek, Howland, 1998:2; Milberger, 2002:3,4; Nikolić, 2007:40).

Naime, alternativni vidovi podrške, kao što su sigurne kuće, skloništa za žene žrtve nasilja, druge službe i servisi za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta ili agencije za asistenciju ženama sa invaliditetom kojima je neophodna podrška, ali i dnevna nega i medikamentna terapija, nisu dostupne ženama sa invaliditetom, ili ne uspevaju adekvatno da im izađu u susret, kao ni da odgovore na njihove potrebe (Illić, Čarević-Mitanovski, 2008:51; Davis, 2000:8; Sobsey, 2000:25). Osim toga, u većini zemalja, malo je toga urađeno da se pomenute službe učine dostupnim ženama sa invaliditetom, ili da se spreči i umanji rizik od viktimalizacije nasiljem (Petersilia, 2001:657; Robinson-Civjan, 2000:10). Usled toga se mnoge žene sa invaliditetom koje donesu odluku da ne žele više da trpe nasilje, suočavaju sa novim problemom: fizički nisu sposobne da napuste kuću, nije im dostupan adekvatan telefonski aparat, ne znaju kome da se obrate, ili pak nisu upoznate sa tim da li im je sklonište fizički dostupno (npr. da li zaposleni znaju znakovni jezik, postoji li rampa za invalidska kolica, može li im se obezbediti prevoz), strahuju da će biti institucionalizovane, ili da će njihov problem biti minimiziran (Milberger, 2002:4; Petersilia, 2001: 667, 673). O svemu tome govore i drugi autori koji su istraživali nasilje nad ženama sa invaliditetom.

Tako je, na primer, preko 2/3 korisnica i korisnika usluga beogradske nevladine organizacije „... Iz Kruga“ izjavilo da ima strah od zaposlenih u različitim institucijama, jer su već imali loša iskustva: niko ih nije saslušao, njihovi problemi su umanjivani, nametana su im rešenja koja su po njima neadekvatna (Illić, Čarević-Mitanovski, 2008:54). Očigledno je i prema drugim podacima da su žene sa invaliditetom izložene sekundarnoj viktimalizaciji, ali i riziku

od ponovne viktimizacije/reviktimizacije usled odsustva ili neodgovarajuće reakcije onih od kojih se pomoć očekuje. Na to ukazuju i rezultati već predstavljenih istraživanja.

Podrška ženama sa invaliditetom koje imaju iskustvo nasilja: rezultati istraživanja iz Srbije

Istraživanjima o službama za žrtve, koja su kod nas realizovana od strane Viktimološkog društva Srbije, došlo se do sličnih nalaza onima koji su predstavljeni u prethodnom delu.

Naime, istraživanja službi za žrtve u Beogradu i Srbiji sprovedena su 2002. godine (Milivojević i Mihić, 2003 prema Nikolić-Ristanović 2007:6) i 2006/2007 (Ćopić, 2007; Nikolić, 2007, prema Nikolić-Ristanović 2007:6). Iako je, kada se uporede rezultati ova dva istraživanja, identifikovan značajan napredak koji se ogleda u porastu broja nevladinih organizacija koje pružaju neposrednu pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta različitih karakteristika, kao i u proširenju usluga koje organizacije nude, uočeni su i nedostaci (Ćopić, 2007:18, prema Nikolić-Ristanović, 2007:8).

Pre svega, istraživačice su na osnovu rezultata istraživanja zaključile da, kada se radi o osobama sa invaliditetom, mentalno bolesnim licima i drugim potencijalnim korisnicima sa sličnim karakteristikama, sve službe nemaju posebne usluge, programe ili mogućnosti za njih. Sem toga, uočile su i odsustvo kadra koji bi bio adekvatno obučen za rad sa svakom od pomenutih kategorija korisnika (Ćopić, 2007:18). Pored toga, značajan je i podatak da postoji mali broj specijalizovanih organizacija namenjenih osobama sa invaliditetom (Nikolić, 2007:29). Tokom istraživanja postojećih službi za decu i specijalizovanih organizacija za osobe sa invaliditetom i Rome u Beogradu⁸ kontaktirano je 20 organizacija, koje rade sa osobama sa invaliditetom, od kojih je 12 organi-

⁸ Navedeno istraživanje sprovedeno je u periodu od decembra 2006. do februara 2007. kao deo projekta Viktimološkog društva Srbije „Razvoj Službi za žrtve u Srbiji“. Više o samom istraživanju i rezultatima videti u Nikolić, 2007:29-40.

zacija popunilo upitnike⁹ (Nikolić, 2007:34). Ističemo da svega pet¹⁰ kontaktiranih organizacija pruža neki oblik pomoći i podrške osobama sa invaliditetom u situaciji kada su viktimizirane nekim vidom kriminaliteta, dok ostale organizacije nude usluge žrtvama kriminaliteta u slučaju potrebe, ali to nije njihova primarna usluga (Nikolić, 2007:35). Istraživanje je pokazalo da u malom broju organizacija iz Beograda žrtve iz ove kategorije mogu dobiti informacije i bazičnu podršku, dok samo u organizaciji „... IZ KRUGA“, žene, žrtve nasilja u porodici sa invaliditetom, mogu da dobiju pravnu pomoć i zastupanje na sudu. Žene žrtve iz ove kategorije mogu biti smeštene u Sklonište za žene žrtve nasilja u porodici, međutim, to nije uvek moguće, jer postojeća skloništa nisu uvek u mogućnosti da izađu u susret njihovim specifičnim potrebama (Nikolić, 2007:37).

Istraživanjem se došlo do vrlo značajnog zaključka: u Beogradu praktično ne postoji takva organizacija kojoj mogu da se obrate sve osobe sa invaliditetom, nezavisno od vrste invaliditeta sa jedne i vrste kriminaliteta kojem su bile izložene, sa druge strane. Kvalitet usluga koje pružaju postojeće organizacije umanjen je navedenim ograničenjima, kao i odsustvom adekvatne komunikacije ili nedostupnošću prostorija (Nikolić, 2007:38, 40).

Buduće aktivnosti u cilju unapređenja pomoći i podrške

Jasno je da ovakvi nalazi ukazuju da je neophodno preuzeti različite aktivnosti kako bi se pomoći i podrška ženama sa invaliditetom, koje se nalaze u situaciji nasilja, učinile dostupnim i kvalitetnim. Naime, prepoznata je potreba za edukacijom osoba koje rade u službama i servisima za pomoći i podršku žrtvama kriminaliteta, kao i da je neophodno takve organizacije učiniti arhitektonski dostupnim ženama sa invaliditetom, ali i promovisati ih, kako

⁹ Za potrebe istraživanja istraživačice su kreirale posebne upitnike za svaku od navedenih grupa korisnika. Primenjena tehnika prikupljanja bila je anketa koja je bila dostavljana identifikovanim organizacijama poštom ili putem e-maila, čemu je prethodio telefonski dogovor. Organizacije su identifikovane na više načina: iz Direktorijuma NVO Centra za razvoj neprofitnog sektora, ličnim kontaktima sa osobama iz navedenih službi i organizacija, kao i na osnovu preporuka anketiranih organizacija (Nikolić, 2007:30).

¹⁰ „... IZ KRUGA“, Beogradsko udruženje za pomoći osobama sa autizmom, Udruženje paraplegičara Beograd, NVO „Otvorena vrata“ i Centar za samostalni život invalida Srbije (Nikolić, 2007:35). Ističemo da osobe sa invaliditetom i u Službi VDS info i podrška žrtvama mogu dobiti emotivnu podršku, informacije i upućivanje na druge organizacije telefonom (Nikolić, 2007:40).

bi žene u riziku, ili one koje su već postale žrtve, znale kome sve mogu da se obrate (Milberger, 2002:18; Sobsey, 2000:25; Emanuel, 2000:7).

Ako se uzme u obzir činjenica da nad ženama sa invaliditetom nasilje najčešće vrše članovi porodice, rođaci, prijatelji, poznanici, ali i personalni asistenti i osoblje institucija i službi čiji su one korisnici, takođe se nameće potreba za podizanjem svesti o nasilju, kako kod profesionalaca, tako i kod žena sa invaliditetom i svih drugih ljudi. Konkretnije, stručnjaci moraju biti obučeni da prepoznaju nasilje nad svojim klijentima, da im pruže adekvatnu pomoć i podršku, nezavisno od vrste invaliditeta (Nosek, Howland, 1998:5). Takođe, poželjno bi bilo da žene sa invaliditetom imaju češće kontakte sa većim brojem ljudi, a ne samo sa onima od kojih najviše zavise (Davis, 2000:8). Upravo se sve to čini vrlo važnim, jer je većina žena sa invaliditetom izolovana, najčešće prepuštena osobi koja ih zlostavlja i uverena da „zaslužuje“ sve što joj se dešava. Želja da bude prihvaćena, kao i strah da će ostati sama ukoliko prijavi nasilnika, dovodi žrtvu u situaciju da krivicu pripisuje svom invaliditetu (Ilkić, Čarević-Mitanovski, 2008:51; Petersilia, 2001:673). Sa druge strane i društvo često pripisuje krivicu upravo žrtvama (Szeli, Pallaska, 2004:29). Pored svega, ne smemo zaboraviti da postoje i one žrtve koje zbog prirode invaliditeta (npr. mentalno ometene žene, ili žene sa oštećenjem vida) najčešće ne prepoznaju nasilje ili opasnost, niti mogu adekvatno da se zaštite, te koje prihvataju i ono ponašanje koje im nije priyatno (Petersilia, 2001:673), kao i žene kojima je usled oštećenja, npr. sluha, dodatno ograničena mogućnost da drugima saopšte šta preživljavaju.

Upravo zbog toga je važno ono što Davis (2000) preporučuje – da žrtve poznaju veći broj ljudi, da imaju više socijalnih kontakata, jer će se tim putem možda prepoznati i sprečiti nasilje. Iz istog razloga važno je raditi na informisanju javnosti o karakteristikama nasilja nad ženama sa invaliditetom i mogućnostima njihove zaštite. Na kraju, zbog prirode odnosa sa izvršiocima, pojedini autori ističu da je poželjno uvođenje dodatnih, posebnih zakonskih odrednica o zaštiti žena sa invaliditetom od nasilja (Nosek, Howland, 1998:3).

Zaključak

Podaci, do kojih smo došli pregledom literature o nasilju nad ženama sa invaliditetom, pokazuju ne samo da su žene sa invaliditetom u visokom riziku od viktimizacije nasiljem, već i da često postanu žrtve.

Iako je uočljivo da se većina dostupnih istraživanja bavila pretežno seksualnim nasiljem, najčešće na uzorku žena sa razvojnim i fizičkim invaliditetom, kao i da ih još uvek nema mnogo, postojeći nalazi su sasvim dovoljni da shvatimo da su problemi sa kojima se žene sa invaliditetom suočavaju širom sveta izuzetno ozbiljni i vrlo prisutni. Posebno zabrinjava činjenica što žene sa invaliditetom bivaju viktimizirane nasiljem od strane onih od čije pomoći zavise-članova porodice, prijatelja, poznanika, stručnjaka. Upravo na onim mestima na kojima treba da se osećaju sigurno, voljeno i zaštićeno, istraživanja su potvrdila da su tamo najugroženije. Sem toga, kada do nasilja dođe, ono najčešće nastavlja da se ponavlja, neretko i godinama.

Identifikovan je još jedan ozbiljan problem: ustanove i organizacije koje bi trebale da pruže pomoći i podršku žrtvama nasilja i kriminaliteta uopšte, retko uspevaju u tome kada su u pitanju žrtve koje imaju neki oblik invaliditeta. Naime, usluge koje su dostupne ženama sa invaliditetom koje imaju iskustvo nasilja, često su neadekvatne, a dešava se da žrtve ne znaju da takve organizacije postoje, ili strahuju od sekundarne viktimizacije.

Svakako, iz navedenog prikaza teško je govoriti u kojoj su zemlji pripadnice ove populacije najugroženije, odnosno gde je najveća stopa nasilja registrovana, sa kojom vrstom invaliditeta su žene u najvećem riziku, kao i kojim oblikom nasilja su najčešće viktimizirane. Postojeća istraživanja nam u ovom trenutku ne pružaju dovoljno informacija da bismo se usudili da izvodimo bilo kakve zaključke te vrste. Naime, istraživanja u Evropi i regionu su vrlo retka. Tek nekoliko istraživanja sprovedeno je u zemljama zapadne Evrope, a svega jedno u regionu, tačnije u Hrvatskoj. U Srbiji, kao ni u mnogim drugim zemljama širom sveta, istraživanja o nasilju, nad ovom višestruko diskriminišanom populacijom, još uvek nisu realizovana. Većina podataka o nasilju nad ženama sa invaliditetom, za sada nam dolazi iz severne Amerike, te je svakako neophodno sprovoditi istraživanja i u drugim zemljama, ali i raditi na podizanju svesti naučne, stručne i šire javnosti o nasilju nad ženama sa invaliditetom. Takođe, smatramo da je potrebno raditi na prilagođavanju postojećih službi za pomoći i podršku žrtvama nasilja, kako bi mogle da odgovore na potrebe žrtava sa invaliditetom, ali i na edukaciji profesionalaca od kojih se očekuje

da pruže informacije, pomoć i podršku ženama sa invaliditetom, koje „žive“ u strahu od novog nasilja.

Na kraju, moramo imati u vidu da žene sa invaliditetom čine veliku grupu, ali da je ona višestruko marginalizovana unutar šireg društvenog konteksta, te da su njihove mogućnosti, u borbi za svoja prava, ograničene. Zato, smatramo da je vrlo važno da se, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom planu, uz uvažavanje kulturnih, društvenih, socioekonomskih, političkih i drugih razlika, ulažu kontinuirani napor i zaštiti i ostvarivanju prava i stvaranju uslova u kojima će žene sa invaliditetom moći da žive bez straha od diskriminacije, eksploracije, marginalizacije i nasilja.

Literatura

- Barile, M. (2002) Individual-Systemic Violence: Disabled Women's Standpoint. *Journal of International Women's Studies*, 4(1), str. 1-15.
- Brownridge, D.A. (2006) Partner Violence Against Women with Disabilities: Prevalence, Risk, and Explanations. *Violence Against Women*, 12(9), str. 805-822.
- Ćopić, S. (2007) Službe za žrtve u Srbiji: rezultati istraživanja. *Temida*, 2, str. 13-28.
- Davis, L.A. (2000) More Common Than We Think: Recognizing and Responding to Signs of Violence. *Impact*, 13(3), str. 8-9, 27.
- Elman, A. (2005). *Confronting the Sexual Abuse of Women with Disabilities*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/ Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence. Preuzeto 1. maja 2010. sa: http://new.vawnet.org/Assoc_Files_VAWnet/AR_SVDisability.pdf
- Emanuel, J. E. (2000) Breaking the Power of Discrimination. *Impact*, 13(3), str. 6-7, 26.
- Hassouneh-Phillips, D., Curry, M.A. (2002) Abuse of Women with Disabilities: State of the Science. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 45(2), str. 96-104.
- Horner-Johnson, W., Drum, C.E. (2006) Prevalence of Maltreatment of People with Intellectual Disabilities: A Review of Recently Published Research. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 12(1), str. 57-69
- Ilkić, O., Čarević-Mitanovski, L. (2008) Žene sa invaliditetom nevidljive žrtve nasilja: Studije slučajeva. Beograd: Iz kruga.
- Josipović A., Najman-Hižman, E., Leutar, Z. (2008) Nasilje nad osobama s intelektualnim teškoćama. *Nova prisutnost*, 6(3), str. 353-372.

Marge, D.K. (Ed.) (2003) A Call to Action: Ending Crimes of Violence Against Children and Adults with Disabilities, A Report to the Nation. New York: The State University of New York, SUNY Upstate Medical University Department of Physical Medicine and Rehabilitation Syracuse, NY. Preuzeto 1. maja 2010. sa: <http://www.unicef.org/stats/gender/vaw/resources/CAHRVreportPrevalence.pdf>

Martin, S.L., Ray, N., Sotres-Alvarez, D., Kupper, L.L., Moracco, K.E., Dickens, P.A., Scanlin, D. and Gizlice, Z. (2006) Physical and Sexual Assault of Women With Disabilities. *Violence Against Women*, 12(9), str. 823-837.

Martinez, M., Schröttle, M. (Eds.) (2006) State of European research on the prevalence of interpersonal violence and its impact on health and human rights. Preuzeto 2. maja 2010. sa: <http://www.unicef.org/stats/gender/vaw/resources/CAHRVreportPrevalence.pdf>

Milberger, S., LeRoy, B., Martin, A., Israel, N., Potter, L., Patchak-Schuster, P. (2002) A Michigan Study on Women with Physical Disabilities: Final Report. Preuzeto 1. maja 2010. sa: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/193769.pdf>

Mohapatra, S. i Mohanty, M. (2005) Abuse and Activity Limitation: A Study on Domestic Violence Against Disabled Women in Orissa, India. Preuzeto 2. maja 2010. sa: <http://www.swabhiman.org/Domestic%20%20Violence.pdf>

Nannini, A. (2006) Sexual Assault Patterns among Women with and without Disabilities Seeking Survivor Services. *Women's Health Issues*, 16(6), str. 372-379.

Nikolić, J. (2007) Službe za decu i specijalozovane organizacije za osobe sa invaliditetom i Rome u Beogradu. *Temida*, 2, str. 29-40.

Nikolić-Ristanović, V. (2007) Razvoj službi za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji. *Temida*, 2, str. 5-11.

Nosek, M., Howlan, C. (1998) *Abuse and Women with Disabilities*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence. Preuzeto 1. maja 2010. sa: http://new.vawnet.org/Assoc_Files_VAWnet/AR_disab.pdf

Nosek, M.A., Howland, C., Rintala, D.H., Young, M.E., Chanpong, G. (2001) National Study of Women with Physical Disabilities: Final Report. *Sexuality and Disability*, 19(1), str. 5-40.

Petersilia, J. (2001) Crime Victims with Developmental Disabilities: A Review Essay. *Criminal Justice and Behavior*, 28(6), str. 655-694.

Rajkov, G. (Ur.) (2004) *Prepreke za jednakost – dvostruka diskriminacija žena sa invaliditetom, Sažetak zbirke tekstova o ženama sa invaliditetom i izvod iz informativne publikacije o ženama sa invaliditetom Svetske organizacije osoba sa invaliditetom DPI*. Beograd: Centar za samostalni život invalida Srbije.

- Robinson-Civjan, S. (2000) Making Sexual Assault and Domestic Violence Services Accessible. *Impact*, 13(3), str. 10-11.
- Rosen, D.B. (2006) Violence and Exploitation against Women and Girls with Disability. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1087, str. 170-177.
- Salthouse, S., Frohmader, C. (2004) 'Double the Odds' – Domestic Violence and Women with Disabilities. Preuzeto 2. maja 2010. sa: <http://www.wwda.org.au/odds.htm>
- Sobsey, D. (2000) Faces of Violence Against Women with Developmental Disabilities. *Impact*, 13(3), str. 2-3, 25
- Sorensen, D.D. (2002) The Invisible Victims. Preuzeto 1. maja 2010. sa: http://www.aspires-relationships.com/the_invisible_victims.pdf
- Szeli, E., Pallaska, D. (2004) Nasilje nad mentalno ometenim ženama: Nevidljive žrtve. *Temida*, 2, str. 29-31.
- Wolbert-Burgess, A., Brown, K., Bell, K., Ledray, L.E., Poarch, J. C. (2005) Sexual Abuse of Older Adults: Assessing for signs of a serious crime – and reporting it. *AJN*, 105(10), str. 66-71.
- Young, M.E., Nosek, M.A., Howland, C., Chanpong, G., Rintala, D.H. (1997) Prevalence of abuse of women with physical disabilities. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 78, str. 34-38.

Violence against Women with Disabilities

Research have shown that women with disabilities are among the most vulnerable members of our society. Also, research suggested that they are at the same or higher risk of victimization by psychological/emotional, physical and sexual violence in comparison to women without disabilities. Often perceived as “easy” target, they easily become victims of violence committed by strangers, but also by persons on whom they physically, emotionally or economically depend: husbands/intimate partners, family members, friends, acquaintances, caregivers and the institution staff in which they have treatment and/or rehabilitation. Frequently, violence is repeated, while women, who are revictimized more than once, often for years, remain alone. Institutions and organizations which should offer help and support to victims of violence and crime in general, usually fail to respond effectively to needs of victims with disability.

The subject of the paper is violence against women with disabilities, whereas purpose is to point out the scope of violence against women with disabilities in the world and region. The author has explored available research about these topic and in addition to the scope, also presented key characteristics of the violence and capability of mainstream services to respond to needs of women with disabilities who have experienced abuse.

Keywords: violence, women, disability, victim support.

TEMIDA

Jun 2010, str. 61-79

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1002061N

Izvorni naučni rad

Stanje raspoloživih usluga i kapaciteta za pomoć žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini i upoznatost i zadovoljstvo žena sa njima

JASMINA NIKOLIĆ*

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC

NIKOLA M. PETROVIĆ

U ovom radu biće prikazani rezultati tri istraživanja Viktimološkog društva Srbije koja su sprovedena tokom 2009. godine u okviru projekta „Ka sveobuhvatnom sistemu za suzbijanje nasilja nad ženama u AP Vojvodini“. Istraživanja su imala za cilj da: 1) utvrde tačan broj organizacija, koje pružaju pomoć žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini, njihovu praksu, usluge i kapacitete; 2) prikupe podatke o načinima vođenja evidencije, čuvanja, obrade i dostupnosti podataka o žrtvama nasilja u porodici; 3) sakupe podatke o upoznatosti žena o mogućnostima zaštite i njihovoj obaveštenosti o zakonskoj regulativi i o postojanju službi koje im mogu biti od pomoći, kao i o zadovoljstvu žrtava nasilja u porodici uslugama državnih organa i nevladinih organizacija.

Ključne reči: nasilje u porodici, evidentiranje, usluge za žrtve, zadovoljstvo uslugama, informisanost žena, Vojvodina.

* Jasmina Nikolić je rukovoditeljka službe VDS Info i podrška žrtvama i članica UO Viktimološkog društva Srbije. E-mail: jtrnovac@gmail.com

Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije i redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, E-mail: vnikolic@eunet.rs

Nikola Petrović je student doktorskih studija na Filozofskom fakultetu u Beogradu na odseku psihologija i istraživač u Viktimološkom društvu Srbije. E-mail: oksel@nadlanu.com

Uvod

Pokrajinski sekretarijat za rad zapošljavanje i ravnopravnost polova je 2009. godine započeo trogodišnji projekat „*Ka sveobuhvatnom sistemu za suzbijanje nasilja nad ženama u AP Vojvodini*“. Projekat je pokrenut sa ciljem da doprinese sprovođenju Strategije za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u AP Vojvodini, odnosno da doprinese eliminaciji rodno zasnovanog nasilja, koje se tretira kao kršenje osnovnih ljudskih prava i ostavlja posledice ne samo na život žrtve i porodice, već i na razvoj društva uopšte.

Glavne aktivnosti u okviru projekta uključuju:

- Obuku za zaposlene u relevantnim institucijama i organizacijama koje se bave sprečavanjem i rešavanjem slučajeva nasilja u porodici u svim opština AP Vojvodine i obuku za buduće profesionalce odnosno studente
- Uspostavljanje intersektoralne i multidisciplinarnе saradnje svih institucija i organizacija i razvijanje protokola o postupanju svih aktera
- Jačanje kapaciteta postojećih i razvijanje novih specijalizovanih usluga besplatne pomoći dostupne svim ženama žrtvama nasilja
- Revidiranje ili razvoj novih strategija socijalne zaštite i lokalnih akcionih planova za prevenciju i zaštitu žrtava nasilja u najmanje 5 opština u AP Vojvodini
- Razvoj metodologije i softvera za vođenje jedinstvene evidencije o slučajevima nasilja i uspostavljanje prakse sistematskog prikupljanja podataka
- Sprovođenje istraživanja o pojavi nasilja u porodici i analize o kvalitetu i dostupnosti specijalizovanih usluga
- Obezbeđivanje široko dostupnih informacija o vidovima podrške za žrtve nasilja, uključujući i informacije na jezicima manjina
- Jačanje uloge i odgovornosti medija u podizanju svesti javnosti o problemu nasilja u porodici i organizacija medijskih i drugih kampanja podizanja svesti
- Povećanje stepena razumevanja poslanika/-ca Skupštine AP Vojvodine o pojavi nasilja u porodici i nasilja nad ženama
- Edukacija i informisanje dečaka i devojčica u AP Vojvodini o prevenciji i zaštiti od nasilja i edukativne aktivnosti sa školskim osobljem.

Ciljna grupa projekta su žene i devojke uopšte, a naročito žene iz posebno ugroženih grupa kao što su: žene sa sela, izbegle, interno raseljene žene, Romkinje, žene sa invaliditetom i žene različite seksualne orientacije. Korisnici projekta su, takođe, zaposleni u različitim institucijama i organizacijama koji rade na slučajevima nasilja.

Nosilac projekta je *Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova*, a partneri u sprovođenju projektnih aktivnosti su *Centar za socijalni rad Opštine Sombor*, nevladine organizacije *Viktimološko društvo Srbije* i *Autonomni ženski centar iz Beograda*, kao i *Ekumenska humanitarna organizacija iz Novog Sada*.

Projekat je pokrenut 2009 godine i traje tri godine, uz finansijsku podršku Fonda Ujedinjenih nacija za žene (United Nations Development Fund – UNIFEM) i njegovog Fonda za podršku akcijama protiv nasilja nad ženama.

Uloga Viktimološkog društva Srbije u projektu sadržana je u sledećem:

- realizaciji istraživačkih aktivnosti
- utvrđivanju indikatora
- prikupljanju podataka za merenje i ocenu uspešnosti mera preduzetih za suzbijanje nasilja nad ženama u AP Vojvodini
- učestvovanju u sprovođenju aktivnosti vezanih za vođenje jedinstvene evidencije o slučajevima nasilja
- uspostavljanju prakse sistematskog prikupljanja podataka
- uspostavljanju baze podataka svih korisnih službi, organizacija, usluga i kapaciteta vezanih za nasilje u porodici u AP Vojvodini.

U prvoj godini realizacije projekta Viktimološko društvo Srbije je, u okviru navedenog projekta, na osnovu unapred određenih indikatora, prikupljalo podatke za merenje i ocenu njihovog stanja u AP Vojvodini. Indikatori, na osnovu kojih su prikupljani podaci, su bili: Stanje svesti o mogućnostima zaštite, koji uključuju informisanost žena o zakonskoj regulativi o nasilju u porodici i sa postojanjem službi koje im mogu biti od pomoći; Stanje raspoloživih usluga i kapaciteta, koji uključuju usluge za žrtve nasilja u porodici, obučenost pružalaca usluga i zadovoljstvo žrtava uslugama državnih organa i nevladinih organizacija, kao i metodologiju vođenja podataka o nasilju u porodici od strane državnih organa.

Cilj ovog dela projekta je bio da se, u prvoj godini implementacije, na osnovu prikupljenih podataka, utvrdi stanje navedenih indikatora. Ovako dobijeno stanje indikatora treba da posluži kao osnova za upoređivanje istih

indikatora u trećoj godini implementacije projekta. Ovakvim upoređivanjem trebalo bi da se efekti mera preduzetih tokom implementacije projekta učine merljivim i tako pogodnim za evaluaciju.

Podaci od značaja za utvrđivanje stanja indikatora prikupljeni su u okviru sledećih istraživanja: istraživanje usluga i kapaciteta u oblasti zaštite od nasilja nad ženama u Vojvodini, istraživanje dosadašnje prakse vođenja evidencije i dokumentacije svih relevantnih službi koje učestvuju u pružanju standardnih i specijalizovanih usluga žrtvama nasilja u porodici, kao i istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini.

Prikupljanje podataka za pomenuta istraživanja realizovano je u periodu od 1. maja do 1. jula 2009. godine. Tehnike prikupljanja podataka su bile ankete i intervjui, a kao istraživački instrumenti korišćeni su upitnici.

U ovom radu biće predstavljeni rezultati ova tri istraživanja.

Predmet, cilj i uzorak sprovedenih istraživanja

Predmet Istraživanja usluga i kapaciteta u oblasti zaštite od nasilja nad ženama u Vojvodini su bile postojeće organizacije, koje pružaju pomoć žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini, njihova praksa, usluge i kapaciteti. Ciljevi istraživanja su bili: Identifikovanje svih postojećih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini; Prikupljanje podataka o organizacijama koje pružaju neku vrstu pomoći žrtvama nasilja; Prikupljanje podataka o organizacijama relevantnim za druge organizacije koje rade sa žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini, kao što su podaci vezani za evidenciju, edukaciju i saradnju sa drugim organizacijama i institucijama.

Kontaktirano je 40 centara za socijalni rad, 70 zdravstvenih ustanova, 7 policijskih uprava, 30 nevladinih organizacija i 3 info šaltera na teritoriji Vojvodine i od njih su dobijeni podaci koji su korišćeni u analizi.

U okviru istraživanja prikupljeni su podaci o indikatorima stanja raspoloživih usluga i kapaciteta i, u okviru toga, usluga za žrtve nasilja u porodici i obućenost pružalaca usluga u vezi nasilja u porodici u AP Vojvodini.

Predmet Istraživanja dosadašnje prakse vođenja evidencije i dokumentacije svih relevantnih službi koje učestvuju u pružanju standardnih i specijalizovanih usluga žrtvama nasilja u porodici su bile postojeće organizacije koje vode posebnu evidenciju o žrtvama nasilja u porodici. Ciljevi su bili prikupljanje podataka o načinima vođenja evidencije, čuvanja, obrade i dostupnosti poda-

taka o žrtvama nasilja u porodici. Kako bi se došlo do podataka kontaktirane su sve prethodno identifikovane organizacije i institucije (40 centara za socijalni rad, 70 zdravstvenih ustanova, 7 policijskih uprava i 30 nevladinih organizacija), a informaciju da vode posebnu evidenciju dobili smo od 28 centara za socijalni rad, 7 policijskih uprava, 3 zdravstvene ustanove i 9 nevladinih organizacija sa teritorije Vojvodine.

U okviru ovog istraživanja prikupljani su podaci o indikatorima postojećeg stanja u vezi nasilja u porodici u AP Vojvodini, koji se odnose na metodologiju vođenja podataka o nasilju u porodici od strane državnih organa.

Predmet *Istraživanja nasilja u porodici u Vojvodini* je bio nasilje nad ženama u porodici. Za potrebe ovog istraživanja ono je definisano kao psihičko, fizičko i seksualno nasilje koje, prema punoletnim osobama ženskog pola, vrše bračni i vanbračni (sadašnji i bivši) partneri i članovi porodice, bez obzira da li žive u istom domaćinstvu sa njima ili ne.

Osnovni cilj istraživanja je bio da se dođe do saznanja o rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama nasilja u porodici, kao i o društvenim odgovorima na njega. Ovo istraživanje sprovedeno je na uzorku od 516 punoletnih ispitanica sa teritorije Autonomne pokrajine Vojvodine, od kojih je 67,6% živelo u gradu, a ostalih 32,4% na selu. Za svaki vojvođanski okrug uzorak je određen сразмерно broju stanovnika u njemu i bio je reprezentativan koliko je to bilo moguće (s obzirom na veliki procenat žena koje su odbile da učestvuju u istraživanju).¹

U okviru ovog istraživanja prikupljani su podaci o indikatorima stanja svesti o mogućnostima zaštite i u okviru toga o obaveštenosti žena o zakonskoj regulativi i o postojanju službi koje im mogu biti od pomoći, kao i o zadovoljstvu žrtava uslugama državnih organa i nevladinih organizacija.

Rezultati istraživanja usluga i kapaciteta u oblasti zaštite od nasilja nad ženama u Vojvodini

U okviru ovog istraživanja prikupljani su podaci o broju, teritorijalnoj pokrivenosti i konkretnim uslugama koje se nude žrtvama nasilja u porodici u pojedinim ustanovama i organizacijama u Vojvodini. Analiziran je rad cen-

¹ Detaljnije videti u Nikolić-Ristanović, 2010.

tara za socijalni rad, policije, zdravstvenih ustanova, info šaltera, sigurnih kuća i nevladinih organizacija.

Centri za socijalni rad

Na teritoriji Vojvodine postoji 40 centara za socijalni rad. Usluge koje oni nude žrtvama nasilja u porodici su sledeće: pokretanje sudskog postupka za izricanje mera zaštite, pomoć sudu u pribavljanju potrebnih dokaza, dostavljanje nalaza i mišljenja o svrshodnosti tražene mere do preuzimanja mera starateljske zaštite, urgentno zbrinjavanje i druge mere porodičnopravne i socijalne zaštite, organizovanje i koordinacija procesa zaštite dece koja su žrtve nasilja, primenjivanje mera korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, stavljanje deteta pod privremenu starateljsku zaštitu, uključujući izmeštanje deteta iz porodice i obezbeđivanje smeštaja u drugu porodicu ili ustanovu socijalne zaštite, pokretanje sudskog postupka radi zaštite prava deteta, lišavanja roditeljskog prava ili određivanja mera zaštite od nasilja u porodici, itd.

U okviru Centra za socijalni rad u Novom Sadu i Subotici rade savetovališta koja su namenjena isključivo ovim žrtvama i oni nude: savetovanje, psihološku i pravnu pomoć, kao i smeštaj u sigurnu kuću. Takođe, u okviru centra za socijalni rad u Indiji i Pančevu postoje SOS telefoni namenjeni žrtvama nasilja u porodici. Oni pružaju informacije, daju emotivnu podršku i upućuju na druge organizacije i institucije.

Trebalo bi istaći da 20 centara za socijalni rad sa teritorije Vojvodine ima mobilne timove za rad sa žrtvama nasilja u porodici, koji su dostupni non-stop. Još 3 centra imaju pasivna dežurstva 24 časa dnevno za sve hitne slučajeve (a ne samo za žrtve nasilja u porodici).

Policija

Na teritoriji Vojvodine postoji 7 policijskih uprava i 45 policijskih stanica. Podaci o oštećenom licu u policijskim upravama i stanicama se uzimaju na osnovu člana 224. stava 2. Zakona o krivičnom postupku, pri sastavljanju zapisnika o prijemu krivične prijave. Isti sadrži podatke o oštećenom licu, kao i opis samog dela. Na osnovu ovih podataka dostavljaju se krivične prijave nadležnim tužilaštvoima.

Policija je uključena u rad mobilnih timova na teritoriji 20 opština i u tim slučajevima, zajedno sa centrima za socijalni rad, učestvuje u zbrinjavanju žrtava nasilja u porodici. Osim ove usluge policija nema druge specijalizovane usluge za žrtve nasilja u porodici.

Zdravstvene ustanove

U okviru ovog istraživanja identifikovano je 70 zdravstvenih ustanova, koje su uključivale domove zdravlja, opšte i ginekološke bolnice na teritoriji Vojvodine. Njihova primarna uloga je zdravstveno zbrinjavanje stanovništva putem službe urgente zaštite, primarne zdravstvene zaštite i specijalizovanih službi. Ove ustanove nemaju specijalizovane službe namenjene žrtvama nasilja u porodici, a u samo tri Doma zdravlja vodi se posebna evidencija o žrtvama nasilja u porodici.

Info šalteri za žene

U vremenskom periodu kada su prikupljani podaci za ovo istraživanje u Vojvodini su radila tri Info šaltera za žene: u Rumi, Kikindi i Žitištu, kao tromeščni program *Institucije u službi prava*, koju je pokrenuo Pokrajinski sekretarijat za rad zapošljavanje i ravnopravnost polova. Usluge koje su ove ustanove nudile bile su davanje informacija i upućivanje na druge institucije. Trebalo bi napomenuti da su ovo bile usluge namenjene svim žrtvama narušavanja ljudskih prava, a ne samo žrtvama nasilja u porodici. Posle isteka tri meseca opstao je samo Info šalter u Rumi.

Sigurne kuće

U Vojvodini u vremenskom periodu kada su prikupljani podaci za ovo istraživanje postojale su dve sigurne kuće. Jedna je smeštena u Novom Sadu, a druga u Zrenjaninu. Osnovna usluga koje ove ustanove pružaju su urgentni smeštaj za žene i decu žrtve nasilja. Obe sigurne kuće rade u sklopu centara za socijalni rad. Postoje planovi za otvaranje još nekoliko sigurnih kuća na teritoriji Vojvodine.

Nevladine organizacije

Tokom ovog istraživanja identifikovano je 19 nevladinih organizacija koje pružaju podršku žrtvama nasilja u porodici. Njihove usluge se mogu grupisati u sledeće celine: pravna pomoć, psihološka pomoć, medicinska pomoć, ekonomsko osnaživanje, emotivna podrška i upućivanje na druge institucije i organizacije.

Na osnovu iznetog može se zaključiti da je teritorija Vojvodine teritorijalno dobro pokrivena različitim državnim institucijama i nevladnim organizacijama koje nude pomoć žrtvama nasilja u porodici i da su usluge koje se nude ovim žrtvama adekvatne. Jedino je teško proceniti da li su postojeći kapaciteti za urgentan smeštaj dovoljni, zato što se žrtve nasilja u porodici sa teritorije Vojvodine smeštaju i u sigurnu kuću u Beogradu. Mobilni timovi, specijalizovana savetovališta, Info šalteri i SOS telefoni su veliki pomak u odnosu na stanje od pre nekoliko godina. Pokazalo se da ima smisla osnivati ovakve službe, ali ne na ograničeno kratko vreme u okviru pojedinih projekata, već za stalno. To posebno važi za sigurne kuće čije je kontinuirano postojanje veoma bitno održati. Inače, broj nevladinih organizacija koji pružaju usluge namenjene žrtvama nasilja u porodici je prilično mali, pa je neophodno osnaživati postojeće organizacije da nastave sa radom i inicirati osnivanje novih NVO koje će se baviti ovom problematikom.

Policija kao veoma važan akter u borbi protiv nasilja u porodici je teritorijalno zastupljena u svim delovima Vojvodine. Povezanost sa lokalnim akterima koji učestvuju u zbrinjavanju žrtava nasilja u porodici je jedan od značajnih pomaka u ovoj oblasti. S obzirom da je policija prva koja se sreće sa žrtvama nasilja u porodici i da ona dalje pokreće mehanizam zaštite u Vojvodini, odnosno kontaktira mobilni tim, veoma je važna njihova senzibilizacija za rad sa žrtvama nasilja u porodici i edukacija da prepoznaju pojavu i adekvatno reaguju.

Kada su u pitanju specijalizovane službe, dosta veliki napredak bio je i uvođenje već pomenutih mobilnih timova. Jedini nedostatak u pružanju ove vrste pomoći leži u činjenici da se mobilni timovi kontaktiraju preko policije, tako da žrtvama koje ne žele da nasilje prijave policiji, mobilni timovi nisu dostupni, a samim tim i usluge centra van radnog vremena, vikendom i praznicima. Na kraju bitno je napomenuti da rad ovih službi zahteva evaluaciju i monitoring.

Senzibilisanje svih stručnjaka (socijalnih radnika, pripadnika policije, lekara, itd.) za potrebe žrtava nasilja u porodici, kao i osnivanje posebne zdravstvene službe, specijalizovane za zbrinjavanje i evidentiranje povreda

ovih žrtava, pravci su daljeg razvoja u oblasti zaštite žrtava nasilja u porodici o kojima bi trebalo razmišljati.

Obučenost pružalaca usluga

U nastavku rada predstavljeni su podaci koji se odnose na obučenost zaposlenih u prethodno pomenutim institucijama i organizacijama za rad sa žrtvama nasilja u porodici.

Centri za socijalni rad

Kada je u pitanju obučenost pružalaca usluga u centrima za socijalni rad, zabeleženo je da su 142 osobe zaposlene u njima završile obuku za rad sa žrtvama nasilja u porodici, dok je 12 osoba završilo obuku za trenere iz ove oblasti. Centar za socijalni rad u Kovačici je jedini koji nema nijednog zaposlenog obučenog za ovaj vid rada.

U okviru edukacije koju sprovodi *Autonomni ženski centar*², u okviru projekta „*Ka sveobuhvatnom sistemu za suzbijanje nasilja nad ženama u AP Vojvodini*“ u 2009. godini, 74 osobe zaposlene u centrima je završilo četvorodnevnu obuku vezanu za nasilje u porodici, a 41 osoba dvodnevnu edukaciju za rad sa žrtvama.

Navedeni podaci nisu konačni zato što se u centrima za socijalni rad ne vodi precizna i jasna evidencija o edukacijama koje su zaposleni pohađali i završili.

Policija

Došli smo do podataka da je u policijskim upravama u Vojvodini 39 osoba završilo neki vid obuke za rad sa žrtvama nasilja u porodici. Međutim, u okviru već pomenute edukacije koju sprovodi Autonomni ženski centar, u 2009. godini, po njihovoј evidenciji, 53 osobe zaposlene u policiji završile su četvorodnevnu obuku vezanu za nasilje u porodici, pa moramo zaključiti da su podaci koje je pružila policija neprecizni.

² Nezvanični podaci su dobijeni od Autonomnog ženskog centra, 15.10.2009. Isti podaci su korišćeni u delovima koji se odnose na policijske uprave, zdravstvene ustanove i NVO. Ova edukacija je obuhvatila 12 opština na teritoriji Vojvodine.

Zdravstvene ustanove

Evidentirali smo 51 osobu iz ovih ustanova koja je završila obuku za rad sa žrtvama nasilja, dok su 3 osobe završile obuku za trenere. Kroz četvorodnevnu obuku koju sprovodi Autonomni ženski centar prošlo je 43 osobe zaposlene u zdravstvenim ustanovama.

Nevladine organizacije

Utvrđeno je da su 52 osobe iz nevladinih organizacija završile obuku za rad sa žrtvama nasilja, kao i da je 10 osoba završilo obuku za trenere. U okviru, više puta pomenute, četvorodnevne edukacije Autonomnog ženskog centra učestvovalo je 16 osoba iz ovih organizacija. Prema tome, ponovo nismo uspeli da dođemo do tačnog broja edukovanih osoba zbog nepostojanja precizne evidencije.

Zaključak koji se nameće je da je potrebno da ove službe počnu da vode precizniju evidenciju o broju zaposlenih koji su pohađali edukacije vezane za nasilje u porodici i da se omogući da ih svi zaposleni, koji stupaju u kontakt sa žrtvama, uspešno završe.

Rezultati istraživanja dosadašnje prakse vođenja evidencije i dokumentacije svih relevantnih službi koje učestvuju u pružanju standardnih i specijalizovanih usluga žrtvama nasilja u porodici

U ovom delu rada biće prezentovani nalazi koji se odnose na metodologiju vođenja podataka o nasilju u porodici od strane državnih organa (centri za socijalni rad, policijske uprave i zdravstvene ustanove), kao i Republičkog zavoda za statistiku.

Nakon toga biće predstavljeni i podaci iz evidencije Republičkog zavoda za statistiku o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih osoba za nasilje u porodici u toku 2008. godine.

Centri za socijalni rad, policijske uprave i zdravstvene ustanove

Rezultati istraživanja ukazuju da je metodologija vođenja podataka o nasilju u porodici od strane državnih organa³ nedovoljno zakonski uređena i da osim centara za socijalni rad, nijedna institucija niti organizacija nema pravno uređenu obavezu vođenja evidencija. Centri za socijalni rad na teritoriji Vojvodine vode jedinstvenu evidenciju koristeći obrasce br. 1 i 2 – *Evidencijski karton o licu prema kome je izvršeno nasilje u porodici* i *Evidencijski karton o licu protiv koga je određena mera zaštite od nasilja u porodici*, koju su obavezni da popune na osnovu Porodičnog zakona, ali koji se odnose na procesuirane slučajeve nasilja u porodici. Centri koji vode posebnu evidenciju, to rade na različitim obrascima koji imaju sličnu sadržinu, ali su različito metodološki raspoređeni i teški za upoređivanje.

Policjske uprave na teritoriji Vojvodine ne vode posebnu evidenciju o nasilju u porodici, jer ova oblast nije zakonski i sistemski uređena. Ovaj nedostatak pojedine uprave pokušavaju da reše internom evidencijom nasilja u porodici na različitim obrascima, koji su slični po sadržaju, ali su metodološki različiti i zato ih je teško upoređivati.

S obzirom da je samo 3 doma zdravlja odgovorilo da vodi posebnu evidenciju o žrtvama nasilja u porodici, može se zaključiti da većina zdravstvenih ustanova ne vodi posebu evidenciju o nasilju u porodici.

Odsustvo jedinstvenog načina evidentiranja i obrade slučajeva nasilja u porodici onemogućava praćenje i analizu rasprostranjenosti i karakteristika same pojave, kao i monitoring i evaluaciju prakse pomoći žrtvama, ali i izricanja sankcija i drugih mera prema izvršiocima.

Republički zavod za statistiku

Republički zavod za statistiku prikuplja podatke⁴ vezane za sva krivična dela, a samim tim i za krivično delo nasilja u porodici, preko SK-2 obrazca *Upitnik za optuženo punoletno lice protiv koga je pravnosnažno završen krivični postupak*. Ovaj upitnik ima sledeće delove:

³ Nevladine organizacije, sa druge strane, vode interno osmišljenu evidenciju nasilja u porodici, koja je dizajnirana prvenstveno za bolje funkcionisanje same organizacije i bolju podršku žrtvama, ali nije ujednačena i pogodna za upoređivanje i monitoring.

⁴ Ovaj način prikupljanja podataka je regulisan Uredbom o utvrđivanju pojedinih statističkih istraživanja, koja je objavljena u Službenom glasniku RS, broj 117/2008.

- A. Podaci o učiniocu krivičnog dela
- B. Podaci o krivičnom delu
- V. Podaci o odluci suda
- G. Podaci o izrečenim sankcijama
- D. Podaci o oštećenim (žrtvama)
- Đ. Podaci o trajanju postupka

Obrazac SK-2 (za optuženo punoletno lice, uključujući i lice protiv koga se gonjenje preduzima po privatnoj tužbi) popunjava se u prvostepenom okružnom sudu⁵, kada je sudija / predsednik veća u spisu konstatovao pravosnažnost odluke kojom je: odbačena privatna tužba, obustavljen postupak ili odbačena optužba, učinilac oslobođen od optužbe, optužba odbijena, prema učiniocu izrečena mera bezbednosti bez izricanja kazne ili učinilac proglašen krivim.

Broj prijavljenih, optuženih i osuđenih za nasilje u porodici u toku 2008. godine

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u 2008 godini⁶ bilo je prijavljeno ukupno 3276 slučajeva nasilja u porodici na teritoriji Republike Srbije. U 260 slučajeva bile su prijavljene žene, a u preostalim muškarci. Odbačenih prijava bilo je 845, u 17 slučajeva je prekinuta istraga, u 125 obustavljena pretraga, dok je u 2289 slučajeva podnet optužni predlog. Isti izvor⁷ navodi da je u 2008. godini 1681 punoletna osoba osuđena za krivično delo nasilje u porodici.

Od ovog broja u 1506 slučajeva su Republičkom zavodu za statistiku dostavljeni podaci o žrtvama. Ukupan broj žrtava nasilja u porodici u toku 2008. godine bio je 1931 (404 muškarca i 1527 žena). Od tog broja bilo je 156 dece mlađe od 14 godina, 151 maloletno lice starosti od 14 do 18 godina i 1624 punoletnih osoba.

Nažalost, Republički zavod za statistiku ne prikazuje posebnu statistiku o broju nasilnika i žrtava isključivo za teritoriju AP Vojvodine. Bilo bi dobro da postoje i takvi podaci, ali je pre svega važno da državne službe koje pomažu žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini vode jedinstvenu evidenciju o žrtvama i nasilnicima.

⁵ Podaci se preuzimaju iz osnovnog dokumenta – presude ili iz drugih zvaničnih dokumenata sadržanih u predmetu / upisniku.

⁶ <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0012&izbor=odel&tab=70> posećen 16. 10. 2009.

⁷ <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0012&izbor=odel&tab=73> posećen 16. 10. 2009.

Rezultati istraživanja nasilja u porodici u Vojvodini

U ovom odeljku biće prikazan deo rezultata istraživanja nasilja u porodici u Vojvodini koje je sprovedlo Viktimološko društvo Srbije. Podaci koji će biti prikazani tiču se: upoznatosti žena o mogućnostima zaštite od nasilja u porodici, informisanosti žena o zakonskoj regulativi i postojanju službi koje im mogu biti od pomoći u slučaju da postanu žrtve nasilja u porodici, kao i zadovoljstva uslugama koje su im pružene od strane državnih institucija i nevladinih organizacija (Ćopić, Nikolić-Ristanović i Petrović, 2010).

Upoznatost žena sa zakonodavstvom i mogućnostima zaštite od nasilja u porodici

Analiza prikupljenih podataka pokazala je da je 62% ispitanica upoznato sa time da je nasilje u porodici krivično delo, dok 86% smatra da je to kriminal. Primećene su i razlike u informisanosti u zavisnosti od mesta boravka, pa tako 67% ispitanica iz grada zna da je nasilje u porodici kažnjivo, dok je obavešteneštvo žena koje žive na selu, o ovoj činjenici, znatno manja (51.5%).

60.7% ispitanica odgovorilo je da zna za mere zaštite od nasilja u porodici. Međutim, kada su upitane da objasne u čemu se one sastoje, veoma mali broj (10.9%) ispitanica je, kao mere zaštite, prepoznao mere koje su predviđene Porodičnim zakonom. Posebno je zanimljivo to što je 48.2% ispitanica odgovorilo da zna za meru smeštanja žrtve u sigurnu kuću, iako ta mera nije predviđena zakonom, ali se u praksi koristi. Jedan broj ispitanica (6.7%) naveo je i druge vrste mera, koje su od značaja za zaštitu žrtava nasilja u porodici, iako njihova prevashodna svrha nije uvek zaštita žrtava (npr. zatvorska kazna, novčana kazna, prinudno lečenje, fizička zaštita).

Većina ispitanica, odnosno 73.3%, zna da može da prijavi nasilje u porodici u komšiluku. Ovu mogućnost najmanje poznaju ispitanice iz Pančeva i okoline (38.6%), a najviše ispitanice iz Sombora i okoline (93.5%).

Analiza rezultata pokazala je da je informisanost ispitanica o zakonskoj regulativi koja se odnosi na nasilje u porodici, kao i o mogućnostima prijavljivanja, na prilično visokom nivou, ali da je, na drugoj strani, na niskom nivou kada su u pitanju mere zaštite. Zasigurno je potrebna dalja edukacija žena, pogotovo u seoskim sredinama. Bilo bi dobro da i mera smeštanja žrtve u sigurnu kuću, koju su ispitanice navodile, bude i zvanično prepoznata kao mera zaštite u našem zakonodavstvu.

Informisanost žena o postojanju službi koje im mogu biti od pomoći u slučaju da postanu žrtve nasilja u porodici

Oko polovine ispitanica (50.8%) zna da postoje organizacije kojima mogu da se obrate za pomoć u njihovom mestu. Sa organizacijama kojima mogu da se obrate za pomoć u njihovom mestu, najbolje su upoznate ispitanice iz Subotice i okoline (67.1%), a najslabije ispitanice iz Kikinde i okoline (18%). Najveći broj ispitanica je, kao odgovor na ovo pitanje, navelo centar za socijalni rad, a zatim nevladine organizacije, koje pružaju neposrednu pomoć žrtvama nasilja u porodici, kao što su sigurne kuće i SOS telefoni. Utvrđeno je da su ispitanice sa sela informisane o državnim organima, dok su ispitanice iz gradskih sredina informisane o postojanju organizacija koje pružaju neposrednu pomoć žrtvama. Većina ispitanica (62.6%) zna da postoje nevladine organizacije u Vojvodini kojima je moguće obratiti se za pomoć u slučaju nasilja u porodici, ali je značajno više ispitanica iz gradskih sredina upoznato sa postojanjem ovih organizacija u odnosu na ispitanice iz seoske sredine. Može se zaključiti da ispitanice generalno smatraju da je njihov rad koristan (njih 79.9% je to izjavilo), dok samo 6.5% misli da ih ima dovoljno.

Kada su sigurne kuće na teritoriji Vojvodine u pitanju, 61.6% ispitanih žena znalo je, u trenutku ispitivanja, da one postoje. Ispitanice iz Sombora su najbolje upoznate sa postojanjem sigurnih kuća (82.3%), dok su ispitanice iz Kikinde pokazale najmanju informisanost (48%).

Dobijeni podaci ukazuju na prilično visok nivo informisanosti žena u Vojvodini o postojanju institucija i organizacija koje im mogu biti od pomoći, ali bi bilo poželjno da taj nivo, posebno kada je u pitanju informisanost žena sa sela o nevladinim organizacijama, bude još viši.

Zadovoljstvo žena žrtava nasilja u porodici u Vojvodini uslugama koje su do bile od državnih institucija i nevladinih organizacija

Ispitanice su bile upitane da li su zadovoljne onim što im je pruženo od strane zaposlenih u organizaciji / instituciji kojoj su se obratile i u vezi čega su bile zadovoljne⁸. U slučaju da su žrtve dale odgovor da nisu bile zadovoljne, beleženi su njihovi razlozi za takav stav.

⁸ Nijedna od ispitanica iz našeg istraživanja nije bila smeštena u sigurnu kuću, pa podatke o zadovoljstvu uslugama ovih službi nemamo.

Centri za socijalni rad

Od ukupno 181 ispitanice, koje su navele da su bile žrtve fizičkog ili seksualnog nasilja u porodici, njih 33 (18.2%) se obratilo centru za socijalni rad u svom mestu za pomoć. Saznanja da može da se obrati ovoj instituciji za pomoć u slučaju nasilja imalo je 34.3% ispitanica. Ispitanice iz Zrenjanina su se u najvećoj meri javljale za pomoć (njih 10). Veći deo ovih ispitanica, njih 20 (60,6%), nije bilo zadovoljno uslugama centra za socijalni rad. Razlozi zbog kojih su ispitanice bile zadovoljne radom centara su: rešavanje problema u vezi sa starateljstvom nad decom, kao i slušanje i davanje podrške od strane zaposlenih. Razlozi za nezadovoljstvo bili su: pružanje neadekvatne pomoći ili izostanak pomoći i ukupan odnos od strane zaposlenih u centru prema njima, kao i nerazumevanje problema ili stavljanje na stranu nasilnika. Ispitanice, koje nisu bile zadovoljne uslugama centara, izjavile su da su očekivale da ih saslušaju i shvate situaciju na pravi način, da im pruže pomoć i zaštitu, ali i da utiču na to da se nasilnik iseli, zatvori ili pošalje na lečenje.

Policija

Od ukupno 181 ispitanice, koje su preživele teške oblike nasilja u porodici, samo se njih 42 (23.2%) obratilo za pomoć ovoj državnoj instituciji. Veći deo ispitanica (56.8%) koji je pozvao policiju, nije bio zadovoljan njihovom reakcijom.

Pošto je relativno mali broj ispitanica kontaktirao policiju, teško je donositi neke opštije zaključke, ali se može primetiti da su ispitanice iz skoro svih gradova bile u većoj meri nezadovoljne ponašanjem policije. Ipak u Zrenjaninu i Sremskoj Mitrovici broj zadovoljnih i nezadovoljnih ispitanica bio je podjednak. Razlozi zbog kojih su ispitanice bile zadovoljne radom policije bili su: ukupan odnos, podrška i pomoć, kao i zaštita odnosno sprečavanje daljeg nasilja. Razlozi nezadovoljstva uslugama policije bili su: neprijatno ophodenje pripadnika policije (vikanje, podsmevanje) i okrivljivanje njih kao žrtava, ali i to što nisu doatile nikakvu zaštitu. Ove žene su očekivale da će policija privesti, uhapsiti, prebiti, zapretiti ili odvesti nasilnika na lečenje. Isto tako, želele su da dobiju informacije i savet, ali i da se situacija brzo razreši, što im nije bilo omogućeno. Najčešći razlozi zbog kojih žrtve fizičkog i seksualnog nasilja u porodici nisu prijavljivale to nasilje policiji bili su: stav da to nije tako ozbiljna stvar ili da policija ne može da pomogne u takvim situacijama, stid i strah od još većeg nasilja.

Zdravstvene ustanove

Od ukupnog broja naših ispitanica, žrtava fizičkog i seksualnog nasilja u porodici, njih 54 (30%) se obratilo za pomoć medicinskoj ustanovi zbog posledica preživljenog nasilja. Ispitanice iz Zrenjanina su se u najvećoj meri javljale za pomoć (njih 15). Veći deo ispitanica, njih 47 (87%) bilo je zadovoljno uslугom i tretmanom u zdravstvenoj ustanovi⁹. Najčešća dva razloga zbog koga su ispitanice bile zadovoljne radom zdravstvenih ustanova bili su: ukupni podržavajući odnos (korektnost, ljubaznost, strpljenje i razumevanje) i sam medicinski tretman (prijem preko reda i efikasnost). Sa druge strane nezainteresovanost medicinskog osoblja za uzroke povreda, nedostatak podrške i zbijanje šala na njihov račun bili su faktori koji su uticali da se iznevere očekivanja žrtava i samim tim glavni razlozi za njihovo nezadovoljstvo.

Sudovi

Samo u 18 (9.9%), od ukupno 181 zabeleženih slučajeva fizičkog i seksualnog nasilja u porodici, vođen je sudski proces protiv nasilnika (muževa ili partnera ispitanica). Najviše postupaka bilo je u Zrenjaninu i Sremskoj Mitrovici (po 4), dok u Kikindi nije bilo sudskih procesa. U 10 slučajeva to je bio krivični postupak, u 4 prekršajni, a u 4 slučaja ispitanice nisu bile sigurne o kakvom postupku se radilo.

Jedna ispitanica nije prisustvovala sudsakom postupku koji je vođen protiv nasilnika, a od 17 ispitanica koje su prisustvovale, većina (72.2%) je bila zadovoljna tretiranjem u toku sudsakog postupka i ponašanjem sudsije, odnosno presudom. Lako je većina ispitanica bila zadovoljna korektnim ponašanjem sudsije i presudom, bilo je i onih koje nisu. Tužiocem u postupku bila je zadovoljna većina ovih ispitanica (88.2%), u najvećoj meri zbog adekvatnog ukupnog odnosa prema njima i profesionalnog ponašanja. Podršku na sudu od strane centra za socijalni rad imale su 3 ispitanice.

⁹ Sve ispitanice koje su se obratile za pomoć u Pančevu, Somboru, Sremskoj Mitrovici i Kikindi bile su zadovoljne uslugom.

Nevladine organizacije

Samo 8 ispitanih žena, žrtava teških oblika nasilja u porodici, obratilo se za pomoć nevladnim organizacijama, iako je 65.7% njih bilo upoznato da takve organizacije u Vojvodini postoje.

Samo jedna ispitanica iz Zrenjanina nije bila zadovoljna razgovorom sa osobama iz nevladine organizacije, zato što joj je, kako ona kaže, bila potrebna konkretna pomoć. Sedam zadovoljnih ispitanica su kao razloge za svoje zadovoljstvo isticale psihološku podršku i informacije koje su doatile.

Rezultati do kojih smo došli su prilično zabrinjavajući, jer značajan procent žena žrtava nasilja u porodici nije bilo zadovoljno uslugama policije i centara za socijalni rad, i to uglavnom zbog načina na koji su bile tretirane od strane zaposlenih u tim institucijama.

Zaključak

Analiza raspoloživih podataka o broju, teritorijalnoj pokrivenosti organizacija i institucija, kao i konkretnim uslugama koje se nude žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini ukazala je na zadovoljavajuću zastupljenost državnih službi koje se bave ovom problematikom u ovoj pokrajini. Ipak, broj organizacija za pomoć žrtvama ovog vida nasilja, posebno nevladinih, trebalo bi da bude znatno veći. Kada je u pitanju obučenost zaposlenih u organizacijama i institucijama u Vojvodini koje stupaju u kontakt sa žrtvama nasilja u porodici, ne mogu se donositi neki konačni zaključci, jer su podaci o broju obučenog osoblja dobijeni iz različitih izvora različiti. To ukazuje na drugi problem koji je potrebnو rešiti – nedovoljno precizno vođenje evidencije o zaposlenim osobama koje su prošle specijalizovane treninge i edukacije za rad sa žrtvama nasilja u porodici.

Zabeleženo je da jedan deo institucija i nevladinih organizacija pokušava da nedostatak sistemske i zakonske regulative dopuni internim načinima evidentiranja nasilja u porodici, što jeste značajno, ali ne doprinosi promeni opšte slike o neadekvatnom evidentiranju slučajeva nasilja u porodici. Ukoliko se evidentiranjem obuhvate samo procesuirani slučajevi, slika o stvarnom stanju ne može biti tačna, a istovremeno, ne mogu se pratiti i analizirati rasprostra-

njenost i karakteristike ove pojave. Bilo bi dobro regulisati ovu oblast i stvoriti jedinstven sistem vođenja evidencije.

Još jednom je bitno ukazati na zabrinjavajuć nalaz da značajan procenat žena nije bio zadovoljan uslugama nekih od navedenih službi za pomoć žrtvama, uglavnom zbog načina na koji su bile tretirane od strane zaposlenih u tim institucijama. To se posebno odnosi na zaposlene u centrima za socijalni rad i policiji pošto oni zajedno predstavljaju osnovnu kariku u zbrinjavanju žrtava nasilja u porodici. Senzibilizacija zaposlenih u ovim državnim ustanovama je osnovni preduslov uspešne pomoći žrtvama.

Sa druge strane postoji i problem nepoverenja žena prema radu policije i njihovi stavovi da bi nasilje trebalo da bude drastično da bi bilo prijavljeno. Ukoliko se tretman žrtava popravi i njihovo poverenje u policiju i centre za socijalni rad biće veće.

Mali broj ispitanica koji se obraćao nevladnim organizacijama ukazuje da se, uprkos visokom procentu žena koje su upoznate sa njihovim postojanjem, njihove usluge retko koriste. Uz to, evidentan je i mali broj ovih organizacija u Vojvodini, što takođe ima uticaja na nizak procenat obraćanja žena za pomoći. Ohrabruje da je većina ispitanica koja se obraćala ovim organizacijama bila zadovoljna, ali je potrebno inicirati otvaranje novih nevladnih organizacija koje će pružati pomoći žrtvama nasilja u porodici. Isto tako neophodno je dodatno edukovati čitavu populaciju (posebno seosku) o kriminalnom karakteru nasilja u porodici i načinima na koji se može zaštiti od ove pojave uz istovremeno uvođenje novih mera zaštite (npr. smeštanje u sigurnu kuću) u zakonodavstvo.

Literatura

Prijavljena punoletna lica za nasilje u porodici i vrsta odluke 2004-2008. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0012&izbor=odel&tab=70>
Sajtu pristupljeno 16.10.2009.

Osuđena punoletna lica prema vrsti krivičnog dela, 2004-2008.
<http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0012&izbor=odel&tab=73>
Sajtu pristupljeno 16.10.2009.

Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2010) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Ćopić, S., Nikolić-Ristanović, V., Petrović, N.M. (2010) Nasilje u porodici i društvena reakcija. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, str. 93-125.

JASMINA NIKOLIĆ

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC

NIKOLA M. PETROVIĆ

Available services, capacity to help victims of domestic violence in Vojvodina and the awareness and satisfaction of women with these services

This paper presents the results of three surveys of the Victimology Society of Serbia, which were conducted during 2009 in the project „Towards a comprehensive system to combat violence against women in Vojvodina”. These surveys aimed to: 1) determine the exact number of organizations that provide assistance to victims of domestic violence in Vojvodina, their practices, services and facilities; 2) gather information on methods of recording, storage, processing and availability of the data on victims of domestic violence; 3) collect data on the awareness of women about the possibilities of protection, their awareness about the legislation and the existence of services that can be of assistance, as well as the satisfaction of victims of domestic violence with the services of state institutions and NGOs.

Key words: domestic violence, data recording, victim services, victim satisfaction, awareness of women, Vojvodina.

TEMIDA

Jun 2010, str. 81-94

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1002081I

Izvorni naučni rad

Indikatori za procenu postupanja profesionalaca u situaciji nasilja u partnerskom odnosu

TANJA IGNJATOVIC*

Kreiranje „matrice“ od 30 indikatora za procenu postupanja profesionalaca u slučajevima partnerskog nasilja predstavlja proveru mogućnosti implementacije ključnih pretpostavki teorijskog koncepta o nasilju kao kontroli putem prinude i principa intervencije iz „Dulut modela“ u domaćem kontekstu. Empirijska analiza aktuelnog postupanja, preko analize stručne dokumentacije, u 53 slučaja partnerskog nasilja u jednoj lokalnoj zajednici, ukazala je na: a) postojanje minimuma zajedničkog razumevanja fenomena i dogovora o beleženju činjenica, koji utiču na efekte zaštite; i b) potrebu za standardizovanom procenom o vezama između karakteristika nasilne situacije, nasilnika i žrtve, sa jedne strane, i intervencija sa druge strane. Za unapređenje postupanja profesionalaca nužno je uspostaviti: a) standardne formulare i liste pitanja koji eksplicitno usmeravaju ka relevantnim podacima i procenama, kao i b) obuku i pisana uputstva za primenu. Predložena „matrica“ indikatora može da posluži za izradu uputstava i formulara, kao i za superviziranje postupanja.

Ključne reči: partnersko nasilje, postupanje profesionalaca, analiza sadržaja dokumentacije, „matrica“ indikatora.

Problemu partnerskog nasilja prema ženama u porodičnom kontekstu u ovom radu se pristupa sa aspekta intervencije u zaštiti i organizaciji službi u zajednici. Konceptualni okvir za analizu baziran je na teoriji kontrole putem prinude i „Dulut modelu“ intervencije (Pence, 1996; Pence, McDonnell, 1999)¹ i predstavlja proveru uslova i mogućnosti implementacije ključnih pretpo-

* Mr Tanja Ignjatović je psihološkinja, koordinatorka Programa razvoja dobrih praksi u oblasti nasilja u porodici u Autonomom ženskom centru u Beogradu. E-mail: tanja@azc.org.rs

¹ „Dulut Model“ intervencije predstavlja multisektorski pristup u rešavanju problema nasilja u porodičnom kontekstu, nastao 80-ih godina prošlog veka u gradu Dulut, u državi Minnesota (SAD), i preporučen je od UN kao „model dobre prakse“.

stavki i principa ovog teorijskog koncepta i modela u našim uslovima. Polazna tačka sagledavanja mogućnosti i teškoća u primeni izvornog modela je analiza postojeće prakse u jednoj lokalnoj zajednici. Izabrano je pet ključnih principa koji usmeravaju praksu profesionalaca, a koji bi se mogli aplicirati i u našim okolnostima, bez obzira na nedostatak jasne politike i strateških opredeljenja države i javnih službi, kao i nedostatak određenih interventnih mera (Ignjatović, 2009).

Osnovni *cilj* istraživanja je sagledavanje mogućnosti usmeravanja intervencija utemeljenih na jasnom teorijskom konceptu i principima koji objedinjuju delovanje svih relevantnih službi u zajednici u zaštiti žena od partner-skog nasilja u porodičnom kontekstu. Ovaj osnovni cilj je konkretizovan kroz dva posebna cilja: (1) Sagledavanje aktuelnog postupanja službi u zajednici i efekata tog postupanja kroz prizmu ključnih principa Dulut modela interven-cije, i (2) Kreiranje revidirane verzije Dulut modela primerene specifičnostima konteksta u Srbiji. Istraživački postupak je uključio kombinaciju tehnika: (1) analizu stručne dokumentacije, i (2) ispitivanje mišljenja profesionalaca, koji su primenjivali institucionalne procedure zaštite od nasilja u porodici. U ovom radu biće prikazan deo rezultata koji se odnosi na sagledavanje postupanja službi u zajednici na osnovu analize stručne dokumentacije, i to: (a) kreiranje „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca i efekta koje to postupanje ima na zaštitu žrtve; (b) sprovođenje empirijske analize i provere aktuelnog postupanja stručnjaka preko analize stručne dokumentacije.

Istraživanje počiva na prepostavkama: (a) da je za efikasno postupanje profesionalaca nužno razumevanje fenomena, odnosno da primena određe-nog (opštег) postupka nije dovoljna, ako u njegovoј osnovi ne stoje jasne teo-rijske prepostavke i principi koji orientišu postupanje; (b) da nema efikasnog postupanja ako nije jasno određeno šta se i na koji način procenjuje u kon-kretnom slučaju nasilja, u kakvoj vezi su procene sa odlukama i postupcima profesionalaca i kako se razmenjuju informacije između službi, da bi se uspo-stavila kompletna „slika“ o kompleksnom fenomenu i da bi se sprovedla koor-dinirana akcija službi u zajednici.

Metodološki okvir istraživanja

Empirijsko sagledavanje tekuće prakse u ovoj oblasti sprovedeno je na uzorku od 53 slučaja partnerskog nasilja iz porodičnog konteksta. Analizirana je stručna dokumentacija nastala u tri službe: dokumentacija Policijske stanice registrovana je za 30 od 53 identifikovana slučaja (56,6% uzorka); u Centru za socijalni rada „obrađeno“ je 47 slučaja (88,7% uzorka); u Domu zdravlja² je registrovana dokumentacija za 13 slučaja (24,5%). Ove tri službe predstavljaju „prvu liniju“ intervencije u zaštiti od nasilja u porodici, u gradskoj opštini Lazarevac³. Istraživanjem su obuhvaćeni podaci (dokumentacija) u periodu od početka 2007. do septembra 2008. godine. Za 53 slučaja partnerskog nasilja pregledano je 417 dokumenata i 50 beležaka.

Kvalitativna analiza sadržaja dokumentacije uključila je selektovanje relevantnog materijala i pregled dokumentacije za definisani period za 3 službe. Dokumentacija o nasilju u porodici vodi se na formularima opšteg tipa ili prema uobičajenim (za službu karakterističnim) formama izveštaja. Osnovna karakteristika ovih formulara je nedostatak zahteva za unosom specifičnih kategorija podataka na osnovu usmeravajućih pitanja o specifičnim karakteristikama fenomena⁴. Iščitavanje sadržaja, kategorizaciju i kodiranje, obavile su tokom oktobra 2008. autorka rada i dve obučene istraživačice. Izabrana je tehnika „sumirajuće analize sadržaja“ koja podrazumeva sažimanje materijala: (a) koji ne sadrži informacije u vezi sa izabranim kategorijama analize (prva redukcija), i (b) podvođenje, povezivanje i sumiranje materijala nastalog kao produkt jednog profesionalca za isti slučaj nasilja, pod zajednički materi-

² Obuhvaćena su dokumenta dve organizacione jedinice u okviru Doma zdravlja – *Služba hitne pomoći i Dispanzer za mentalno zdravlje*.

³ Gradska opština Lazarevac je izabrana jer u njoj deluje interdisciplinarni i intersektorski „lokalni neformalni tim“ za koordinaciju akcija zaštite od nasilja u porodici. Od 2005. profesionalci su najznačajnija znanja o fenomenu i postupanju sticali na seminarima i stručnim sastancima u organizaciji Autonomnog ženskog centra.

⁴ Formulari ne sadrže zahtev za beleženjem podataka određenog tipa (specifičnih za fenomen partnerskog nasilja) i na osnovu njih za izvođenje procena, zaključaka i odluka. Sadržaj izveštaja je narativ koji ima uobičajenu stručnu formu (sličnu izveštajima za bilo koji drugi fenomen). Izuzetak čini *Formular za dokumentovanje posledica nasilja*, koji je kreiran u okviru Programa žensko zdravlje, Autonomnog ženskog centra, i pilotiran u većem broju Domova zdravlja, te tako i u Lazarevcu i *Formulara za službenu belešku o događaju (za problem poremećenih porodičnih odnosa)*, koji je u Policijskoj stanici u Lazarevcu uspostavio policijski službenik zadužen za postupanje u slučajevima nasilja u porodici. Ova dva formulara sadrže popis kategorija podataka koje treba identifikovati i zabeležiti.

jal za analizu identifikovanih kategorija (druga redukcija). Kao najmanja jedinica analize korišćena je reč/konstrukt, a kao najveća, pojedinačni dokument (Mayring, prema: Flick, 1998:193-197). Na osnovu pregledane dokumentacije i izbora dokumenata koji sadrže dovoljno informacija o slučaju, sačinjen je uzorak od 112 jedinica za kvalitativnu analizu sadržaja dokumentacije. Ova redukcija ukazuje na bitnu razliku između broja formulara koji se popunjavaju u službama i njihovog sadržajnog kvaliteta (količine informacija koje nose) i biće diskutovana u radu.

Karakteristike slučajeva partnerskog nasilja ukazale su da su sve žrtve ženskog pola, najčešće starosne dobi između 31 – 40 godina, a svi učinioci su muškarci, najčešće starosne dobi 41 – 50 godina; u odnosu na obrazovni status, najviše je osoba sa završenom srednjom školom; žene su u 53% slučajeva nezaposlene, dok su muškarci u 88% slučajeva zaposleni; najviše je bračnih partnera (79%), razvedenih ili u procesu razvoda (11%) i u vanbračnoj zajednici (9%); u 94% slučajeva partneri imaju zajedničku decu. U odnosu na karakteristike nasilja, u analiziranoj dokumentaciji su pronađeni podaci: fizičko i psihičko nasilje registrovano je u svim slučajevima, ekonomsko nasilje je zabeleženo u 24,5%, seksualno u 7,5%, a pretnje ubistvom u 30% slučajeva; telesne povrede za koje postoji dokumentacija zabeležene su u 26,4% slučajeva; najčešće, nasilje je trajalo između jedne i 5 godina (36%), ali i duže od 15 godina (15%); registrovano je prisustvo različitih faktora koji otežavaju situaciju nasilja; deca su prisustvovala nasilju u 56% slučajeva, a u 18% slučajeva su zadobila povredu. Sve navedeno ukazuje na ozbiljnost i težinu nasilja i jasno upućuje na distribuciju moći i odgovornosti.

Rezultati i diskusija nalaza

Kreiranje „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca

Uzimajući u razmatranje pet ključnih principa za usmeravanje „dobre prakse“ u zaštiti žrtve nasilja, deriviranih iz osnovnih prepostavki i principa „Dulut modela“, primenljivih i u našem kontekstu, napravljen je popis indikatora koji slede iz izabranih principa. Svaki od principa je na osnovu logičke analize sadržaja operacionalizovan preko 2 do 5 elemenata, a svaki element je reprezentovan jednim do 6 indikatora. Aktuelna analiza sadržaja dokumentacije sledila je „matricu“ od 30 indikatora, koji su procenjivani u odnosu na 6 kategorija

odgovora. Kategorije odgovora predložene su na osnovu logičke analize varijeteta, ali je terenski rad pokazao da su one, u odnosu na karakteristike analizirane dokumentacije, previše specifične, odnosno da se prilikom obrade mogu sažeti/redukovati na 3 kategorije odgovora (bez gubitaka značenja) na sledeći način: (a) sažimanje odgovora *da i delimično*; (b) sažimanje odgovora *ne i ne može procena*; (c) sažimanje odgovora *nije relevantno i nešto drugo*.

Valjanost konstrukta na osnovu kojeg je sačinjena „matrica“ indikatora proveravana je faktorskom i klaster analizom. Analizom glavnih osa ekstrahovano je 8 faktora, a prvih 5 objašnjava 50% varijanse. Faktorska analiza je potvrdila da postoji korespondentnost sklopa i strukture varijabli koje zasićuju 5 faktora sa sadržajem inicijalnog koncepta „matrice“, na osnovu čega se ona može revidirati. Indikatori iz „matrice“ grupisani na nov način prikazani su u tabeli br. 1.

Tabela broj 1 – Sadržaj „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca

Principi	Elementi	Indikatori
1. Zaštita sigurnosti žrtve je prioritet intervencija službi.	B. Procenjuje stepen opasnosti/rizika.	I7. pravi procenu bezbednosti/rizika I8. povezuje procenu rizika sa budućim ponašanjem
	C. Povezuje rizik od ponovljenog nasilja sa pozicijom dece.	I9. veza rizika za majku sa odnosom nasilnog roditelja i deteta I10. identificuje mogućnost manipulacije/nasilja preko dece
	J. Navodi/opisuje disbalans moći između žrtve i učinioca.	I12. navodi indikatore moći/nemoći i zloupotrebe moći I13. dovodi u vezu indikatore moći sa vrstom predloga i intervencija
	E. Prepoznaće/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika.	I16. prepoznaće/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika
	D. Planira sigurnosne mere.	I11. podržava žrtvu da napravi sigurnosni plan
2. Sve intervencije službi treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve i nasilnika.	A. Imenuje manifestacije i smer nasilja.	I1. uzima izjave pojedinačno I2. navodi konkretno ponašanje I3. upotrebljava jasan rečnik I4. jasno navodi smer akcije I5. uvažava/navodi doživljaj žrtve I6. uvodi vremenski kontekst
		I14. ne okrivljuje žrtvu i/ili ne opravdava nasilnika
		I15. ne tretira ih kao „jednake“

3. Nasilnik je isključivo odgovoran za nasilno ponašanje.	F. Upotrebljava i/ili predlaže službi dostupne restriktivne mere.	I17. upotrebljava i/ili predlaže dostupne restriktivne mere
	G. Upućuje/predlaže zakonske sankcije	I18. upućuje/predlaže zakonske sankcije
	P. Proaktivan stav u sardanji sa drugim službama	I24. traži informacije od drugih službi
		I25. dostavlja informacije drugim službama
		I26. upućuje na druge službe
4. Fokus intervencija je na zaustavljanju nasilja.	I. Prati ponašanje učinioца.	I20. vrši sistematsko praćenje i nadzor
		I21. kontaktira žrtvu i proverava njen doživljaj
	L. Intervencijama zaustavljeno nasilje.	I22. intervencijama zaustavljeno nasilje
	M. Zaštićene sve žrtve.	I23. zaštićene sve žrtve
5. Koordinacija između službi koje su odgovorne da preduzmu mere zaštite žrtve i intervencije prema učiniocima nasilja je nužna prepostavka uspeha.	R. Zajedničke akcije sa drugim službama.	I27. učestvuje u zajedničkom planiranju intervencija
		I28. učestvuje u zajedničkom sprovođenju intervencija
		I29. učestvuje u zajedničkom praćenju i proceni efekata
		I30. organizuje i/ili učestvuje konferencijama slučaja
	H. Primjenjuje/predlaže strože mere kod ponovljenog nasilja.	I19. primjenjuje/predlaže strože mere kod ponovljenog nasilja

Pet ključnih principa koji orijentisu praksu profesionalaca u svim službama i čine početni element „modela“ koordinacije akcija svih službi u zajednici – uspostavljanje zajedničkog „referentnog okvira“ (Ignjatović, 2010), mogu se opisati na sledeći način:

1. *Zaštita sigurnosti žrtve je prioritet intervencija službi* – ovaj princip u postupanju operacionalizovan je preko elemenata koji se odnose na prepoznavanje rizika (koliko je situacija opasna) i mogućnosti da se na osnovu procena rizika predvide buduća ponašanja nasilnika i da se sačini „sigurnosni plan“ za žrtvu. Dakle, uspostavljanje sigurnosti/bezbednosti žrtve počiva na dobrom procenama rizika i adekvatnim prepostavkama o budućem ponašanju nasilnika.
2. *Sve intervencije službi treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve i nasilnika* – ovaj princip bi trebalo operacionalizovati preko pokazatelja koji upućuju na važnost da se jasno imenuju manifestacije nasilja („profil

ponašanja") i smer akcije (ko koga ugrožava). Takođe, sadržaj ovog principa popunjava i element koji se odnosi na razumevanje nejednakosti pozicija, odnosno disbalans moći (ličnih, socijalnih, ekonomskih i drugih) između žrtve i učinjocu. Kao što upućuje svrha ovog principa, razumevanje fenomena nasilja u partnerskoj relaciji (njegovih specifičnih karakteristika) i odsustvo (tipičnih) predrasuda u vezi sa ovom vrstom relacija (stereotipna očekivanja od uloge supruge i majke), nužna je pretpostavka uspostavljanja sigurnosti/bezbednosti žrtve.

3. *Onaj ko čini nasilje (nasilnik) je isključivo odgovoran za nasilno ponašanje* - Predlaganje i primena restriktivnih mera i sankcija za učinjena dela predstavljaju „srž“ ovog principa. Naglašavanjem da je za nasilje isključivo odgovoran onaj ko ga čini, potencira se važnost primene mera kontrole, restrikcije i sankcije, dok je proaktivni stav profesionalaca nužan, jer je većina ovih akcija zavisna od sadejstva akcija većeg broja službi.
4. *Fokus intervencija je na zaustavljanju nasilja* – Elementima koji su „popunjivali“ ovaj princip (intervencijama zaustavljeno nasilje i zaštićene sve žrtve), dodat je element koji se odnosi na praćenje ponašanja učinjocu. Imajući u vidu „ciklični karakter“ nasilja i tendenciju nasilnika da se posle incidenta „primiri“, čak da značajno popravi svoje ponašanje prema žrtvi i drugim (njoj važnim) osobama, ali i prema profesionalcima, u cilju izbegavanja osude/kazne i ponovnog uspostavljanja odnosa sa žrtvom, jasno je da zaustavljeno aktuelno nasilje ne garantuje prestanak nasilnog ponašanja u budućnosti. Stoga se aktivnosti praćenja, koje uključuju nadzor ponašanja nasilnika i kontaktiranje žrtve i (nezavisnu) proveru njenog doživljaja situacije, smatraju nužnim.
5. *Koordinacija između službi i odgovornost u preduzimanju mera zaštite* – Sadržaj ovog principa vezan je za elemente koji upućuju na prisustvo zajedničkih (multidisciplinarnih i multisektorskih) procena, planiranja, sprovođenja mera i praćenja njihovih efekata. Na osnovu podataka faktorske analize uključena je i varijabla koja se odnosi na primenu/predlaganje strožih mera kod ponovljenog nasilja. Sagledavanje situacije u celini i u vremenskom kontekstu i koordinacija aktivnosti omogućava efikasnu zaštitu, odnosno uključuje ponavljanje nedelotvornih mera.

Opis postupanja profesionalaca na osnovu analize sadržaja dokumentacije

Distribucija frekvencija kategorija odgovora na 30 indikatora iz „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca potvrđuje da su indikatori kojima je operacionalizovan prvi princip postupanja (zaštita sigurnosti žrtve), odnosno njegov element „imenovanje manifestacija i smera nasilja“ (I2, I3 i I4) prisutni kod 94,6 – 97,3% profesionalaca, bez obzira na tip službe iz koje dolaze. Ova grupa profesionalaca uspostavila je i visoku saglasnost (96,4 – 98,2%) u odnosu na indikatore koji pripadaju drugom principu postupanja (sve intervencije uzimaju u obzir disbalans moći) i elementu koji je nazvan „razumevanje odgovornosti za nasilje“, koga čine indikatori koji se odnose na prisustvo/odsustvo okrivljavanja žrtve i/ili umanjivanje odgovornosti nasilnika, odnosno odsustvo tretiranja žrtve i nasilnika kao jednako odgovorne za nasilje (I14 i I15). Za ostalih 25 indikatora za procenu postupanja profesionalaca distribucija frekvencija kategorija odgovora ne postiže ovako visoku saglasnost ka jednom ili drugom polu odgovora, te će dalji prikaz nalaza biti oslonjen na karakteristike postupanja profesionalaca u odnosu na pripadnost službi, kao jednog od mogućih uzroka za nastanak razlika.

Policjski službenici⁵ postižu visoku saglasnost, iznad 2/3 procena i postupaka u kategoriji „da“ odgovora, za indikatore koji obuhvataju elemente postupanja: „imenovanje manifestacija i smera nasilja“ (I2, I3, I4, I5, I6), „razumevanje odgovornosti za nasilje“ (I14, I15) i element „proaktivni stav u saradanju sa drugim službama“ (I25), indikator koji upućuje da policijski službenici dostavljaju informacije o slučaju drugim službama u zajednici. Istovremeno, više od 2/3 policijskih službenika u postupanju ne primenjuje ili ne beleži aktivnosti koje pripadaju elementima: „procena stepena opasnosti/rizika“ (I7, I8), „procena rizika od ponovljenog nasilja prema partnerki u odnosu na vezu oca sa decom“ (I9, I10) i „planiranje sigurnosnih mera za žrtvu“ (I11), koji operacionališuju prvi princip zaštite, zatim za element „navodi/opisuje disbalans moći između žrtve i učinioца“ (I12, I13), koji pripada drugom principu zaštite, i za element „prepoznaje/imenuje posebno opasna ponašanja nasilnika“ (I16), koji pripada trećem principu zaštite. Policijski službenici u celini imaju relativno nizak skor i na indikatorima koji su vezani uz elemente predlaganja strožih mera u

⁵ Broj analiziranih jedinica (za 30 slučajeva nasilja) je 48, za policijske patrole 29, za policijskog službenika zaduženog za postupanje u situacijama nasilja 19.

ponovljenim situacijama nasilja (I19), u odnosu na indikatore koji upućuju da je intervencijom zaustavljeno nasilje i da su zaštićene sve žrtve (I22, I23) i indikatore o koordiniranoj saradnji između službi (I27 – I30). U ovoj grupi pokazatelja je visok skor odgovora u kategoriji „nije relevantno“, zbog činjenice da veliki broj policijskih službenika obavlja aktivnosti policije u patroli, dakle vrši prvu terensku inspekciju i „predaje“ slučaj na dalje postupanje nadležnim policijskim službenicima. U dokumentaciji o postupanju policijskog službenika zaduženog za ovu problematiku, redovna je pojava razdvojenog uzimanja izjava od žrtve i nasilnika (I1), kao i konstatacija ranijih nasilnih događaja i trajanja nasilja⁶. Takođe, za rad policijskih patrola nisu svojstvene intervencije u vezi sa praćenjem slučaja i učešćem u koordiniranoj akciji službi u zajednici, za koje je zadužen policijski službenik specijalizovan za ovu problematiku.

U Centru za socijalni rad stručni saradnici, slično policijskim službenicima, u više od 2/3 slučajeva⁷ u pisanoj dokumentaciji uključuju elemente „imenovanje manifestacija i smera nasilja“ (I1 – I6), „razumevanje odgovornosti za nasilje“ (I14, I15), ali i indikatore iz elemenata „procena stepena opasnosti/rizika“ (I7) i „upotreba dostupnih mera kontrole“ (I17). Istovremeno, manje od 1/3 stručnih radnika/-ca beleži podatke koji se odnose na pokazatelje o proceni rizika: „od ponovljenog nasilja prema partnerki u odnosu na vezu oca sa decom“ (I10), „navođenje/opis disbalansa moći između žrtve i učinioca“ (I12, I13), „prepoznavanje/imenovanje posebno opasnih ponašanja nasilnika“ (I16); U dokumentaciji je manje zabeleženih podataka i o „planiranju sigurnosnih mera“ (I11), „primenjivanju/predlaganju strožih mera kod ponovljenog nasilja“ (I19), „praćenju ponašanja učinioca“ (I21), ali i podataka o koordinaciji postupanja, odnosno zajedničkoj proceni, planiranju, sprovođenju i praćenju efekata preduzetih mera (I27- I30).

Iako se iz malog broja dokumenata iz *Doma zdravlja*⁸ ne mogu izvoditi zaključci dovoljne pouzdanosti i valjanosti, uočljivo je da zdravstveni radnici jedino kada popunjavaju *Formular za dokumentovanje nasilja u porodičnom kontekstu* beleže elemente koji se odnose na „imenovanje manifestacija i

⁶ Ova razlika može da nastane i usled razlike u standardnim elementima prekršajne i krivične prijave.

⁷ Broj analiziranih jedinica je 58 (za 47 identifikovana slučaja).

⁸ Broj analiziranih jedinica za 13 identifikovanih slučajeva nasilja je samo 5. Zapisi u standardnim lekarskim izveštajima i kartonima, osim informacije o postojanju nasilja, nisu sadržavali informacije o drugim ispitivanim aspektima pojave, te nisu mogli biti predmet analize sadržaja.

smera nasilja” (I1, I2, I4, I6), „razumevanje odgovornosti za nasilje“ (I14, I15), kao i pokazatelje za elemente „procenjivanje stepena opasnosti/rizika“ (I7), „navođenje/opisivanje disbalansa moći između žrtve i učinjoca“ (I13), „prepoznavanje/imenovanje posebno opasnih ponašanja nasilnika“ (I16) i „proaktivan stav u saradnji sa drugim službama“ (I25, I26). Ova činjenica ukazuje da *formular* dokumenta koji sadrži usmeravajuća pitanja bitno utiče na proces prikupljanja i beleženja informacija o slučaju i o postupcima profesionalaca.

Diskusija o karakteristikama postupanja profesionalaca na osnovu analize sadržaja stručne dokumentacije o nasilju u partnerskim relacijama

Podaci u stručnoj dokumentaciji o nasilju u partnerskim relacijama uključuju činjenice o događaju i akterima (i otvaraju pitanja da li su prikupljene sve relevantne činjenice i kako su zabeležene, u smislu preciznosti i jasnoće), procene o događaju i akterima (koje nastaju dovođenjem u vezu činjenica sa „teorijskim i radnim konceptima“ svake od angažovanih disciplina i/ili svakog profesionalca koji je uključen u postupanje) i beleške o *odlukama i intervencijama* (merama i uslugama). Analiza sadržaja aktuelne dokumentacije upućuje na potrebu istraživačke obazrivosti u odnosu na relaciju između realnosti (događaja i postupaka) i zapisa, odnosno na mogućnost postojanja razlike između onoga što je urađeno i zapisano, što se mora imati u vidu kod interpretacija (Polovina, Stanišić, 2007:117-119). Interpretiranje rezultata sprovedene analize sadržaja dokumenata ukazuje na nekoliko razloga za obazrivost: (a) treba imati u vidu da ne postoji službeni zahtev/uputstvo za beleženje informacija specifičnog tipa u odnosu na istraživani problem, (b) nedostatak specifičnog podatka u dokumentu ne označava isključivo individualni propis, upravo zbog činjenice da ne postoji sistemski zahtev za beleženje određenih, specifičnih podataka, procena i odluka, i (c) nedostatak podataka u dokumentu ne mora da znači da određeno pitanje nije razmatrano/procenjivano od profesionalca koji je sastavio izveštaj/belešku, već da ono nije zapisano, a ovo važi i za pokazatelje o intervencijama (ne može se tvrditi da ih nije bilo, već samo da nisu registrovane u dokumentaciji), što je direktno povezano sa činjenicom da ne postoji instrukcija/zahtev za beleženje/zapisivanje određenog indikatora.

Analizirajući postupanje profesionalaca u ovoj lokalnoj zajednici u odnosu na operacionalizaciju pet ključnih principa koji rukovode „dobro postupanje“ (u značenju zaustavljenog nasilja i obezbeđene sigurnosti za žrtvu), podaci potvrđuju visoku saglasnost u razumevanju važnosti da se opišu konkretna

ponašanja (a ne kvalifikacione kategorije), da se upotrebi jasan rečnik (a ne „stručne konstrukcije“ koje „zamagljuju“ značenja) i da se jasno navede smer nasilne akcije (ko je prema kome nasilan i na koji način), umesto jezičkih konstatacija koje prikrivaju ko je nasilnik, a ko trpi nasilje ili ga upotrebljava u odbrambene svrhe. Takođe, u postupanju profesionalaca u ovoj zajednici uspostavljen je slično razumevanje disbalansa moći u partnerskoj relaciji, tako da se partneri ne tretiraju kao „jednako odgovorni“ za „svađu“ i/ili „tuču“, odnosno događaj se sagledava u kontekstu nasilja, a ne u kontekstu sukoba. Ovo razumevanje isključuje umanjivanje odgovornosti i opravdavanje nasilnika, kao i suprotnu akciju, deljenje odgovornosti i okrivljavanje žrtve.

Iako se čini da je utvrđivanje „ko je ko“ u situaciji nasilja u partnerskoj relaciji relativno jednostavan zadatak, iskustvo iz drugih sredina (Pence, 1996; Dearing, 2002) govori da je relativiziranje ovih pozicija jedan od najznačajnijih uzroka ne samo za odsustvo trenutnih institucionalnih intervencija tri posmatrane službe, već i za odsustvo jasnih konstatacija, nalaza i mišljenja u dokumentaciji za sud, što direktno utiče na trajanje sudskega procesa i na kvalitet ishoda, posebno kada ne postoji drugi dokazni materijal (npr. lekarski izveštaj o povredi) i u situacijama psihičkog nasilja. Problem „jezika profesije“ i upotrebe profesionalnih i dijagnostičkih kategorija, nije specifičan samo za problematiku nasilja u porodici i nasilja u partnerskoj relaciji, već je mnogo šire prisutan (Jugović, 2005), ali nam nedostaju, za naš kontekst vezana, sistematska istraživanja njegovih posledica.

Uspostavljanje saglasnosti profesionalaca iz različitih službi (i u okviru organizacionih jedinica u istoj službi) oko razumevanja fenomena je nužna i minimalna pretpostavka da bi on bio uočen i da bi se zabeležile činjenice koje omogućavaju određivanje prve i svih budućih intervencija službi. Visoka ujednačenost reakcija 30 profesionalaca iz 3 službe upućuje da je u Lazarevcu uspostavljen minimum zajedničkog razumevanja fenomena nasilja u partnerskoj relaciji i minimum dogovora o beleženju događaja i činjenica u vezi sa njim, koji utiču i na postizanje intersubjektivne saglasnosti u daljim postupcima.

Podaci analize dalje upućuju da beleženje pokazatelja o *procenama rizika* (resursi žrtve, disbalans moći, situacioni faktori, opasna ponašanja nasilnika) i specifičnih *relacija* u porodičnom kontekstu koje su u vezi sa partnerskim nasiljem (pre svega relacije dece sa ocem koji zlostavlja njihovu majku), ne doseže intersubjektivnu saglasnost profesionalaca postignutu u razumevanju manifestacija i odgovornosti za nasilje. Naime, u analiziranoj dokumentaciji nedostaju podaci o ovim procenama, ali bi bilo pogrešno zaključiti da

one nisu načinjene prilikom odlučivanja o intervencijama. To ukazuje da se ova vrsta procena i beleženja podataka vrši na manje standardizovan način i da više zavisi od znanja i iskustva postupajućih stručnjaka. Istovremeno, ne postoji službeno obavezujuće usmerenje za profesionalce na tip činjenica i veza između činjenica koje bi trebalo ustanoviti u svakom slučaju partnerskog nasilja, kako bi se obezbedila pretpostavka za celovito sagledavanje situacije, a prvenstveno za procenu aktuelnog i budućih rizika i za kreiranje sveobuhvatnih i specifičnih (u odnosu na kontekst i aktere) rešenja u zaštiti. Na ovaj aspekt nedostatka u postupanju i beleženju podataka ukazuju i profesionalci, koji predlažu i konkretne mere za prevazilaženje ovog sistemskog problema⁹.

Zaključak

Podaci dobijeni kvalitativnom analizom stručne dokumentacije o slučajevima partnerskog nasilja ukazuju da je bolja, „vođena“ procena o vezama između karakteristika nasilne situacije, nasilnika i žrtve, sa jedne strane, i intervencija (mera i usluga) sa druge strane, nužna pretpostavka adekvatnog postupanja stručnjaka. U kontekstu zaštite od nasilja u partnerskim relacijama ona uključuje: (a) formulare, liste pitanja i pokazatelje koji eksplicitno zahtevaju/vode/usmeravaju profesionalce ka relevantnim vrstama procena rizika, (b) koje se (obavezno) dovode u vezu sa odlukama o planiranim i realizovanim intervencijama i (c) koje se obavezno povezuju sa prethodnim intervencijama službi (uspešnim i neuspešnim, da bi se eliminisalo ponavljanje nedelotvornih mera). Obuka za procenu rizika, pisana uputstva i obavezujuća forma dokumentacije, ali i mere zaštite koje mogu da obezbede kontrolu i ograničavanje nasilnog ponašanja, kao i „čvrsti režimi“ praćenja pridržavanja mera, uz obaveznu primenu strožih mera u slučaju ponovljenog nasilja, bile bi značajno veći garant zaštite sigurnosti žrtve i smanjenja recidiva nasilja, nego što je to aktuelno slučaj u našem kontekstu. Indikatori iz „matrice“ za procenu postupanja profesionalaca, kreirani na osnovu logičke analize 5 ključnih principa zaštite i postupanja, mogli bi da posluže kao osnova za formulisanje uputstava za procene, beleženje i postupanje profesionalaca u situacijama nasilja u partnerskom odnosu i da na taj način olakšaju, ali i standardizuju ove procese.

⁹ Podaci od profesionalaca dobijeni su u fokus-grupnim diskusijama, koje su čnile sastavni deo šireg koncepta ovog istraživanja.

Istovremeno, „matrica“ indikatora bi mogla da se koristi i za superviziju postupanja profesionalaca u svakom pojedinačnom registrovanom slučaju nasilja, odnosno za učenje iz iskustva zasnovano na sistematskim podacima. Standardizacija postupanja profesionalaca iz tri posmatrane službe, u navedenom pravcu, podigla bi efikasnost i efektivnost njihovog rada, što bi istovremeno smanjilo utrošak profesionalne energije (uključujući i doživljaj prezasićenosti i iscrpljenosti), uz obezbeđenu sigurnost i zaštitu žrtve. Na donosiocima odluka u ovim službama je da preduzmu konkretne korake u predloženom pravcu.

Literatura

- Dearing, A. (2002) Austrijski zakon o zaštiti od nasilja u porodici. *Temida*, 3, str. 15-27.
- Flick, U. (1998) *An Introduction to Qualitative Research*. London: SAGE Publications Ltd.
- Ignjatović, T. (2009) Prepostavke za uspostavljanje modela zaštite od nasilja u partnerskim odnosima. *Socijalna misao*, 16(3), str. 85-101.
- Ignjatović, T. (2010) Ka modelu koordinirane akcije zajednice u zaštiti od partnerskog nasilja u Srbiji. *Socijalna misao*, 17(3). (u štampi)
- Jugović, A. (2005) Jezik profesije socijalnih radnika. *Socijalna misao*, 45(1), str. 113-138.
- Pence, E. (1996) The Domestic Abuse Intervention Project: A Model for Community Intervention. In: E. Pence (ed.) *Coordinated Community Response to Domestic Assault Cases: A Guide for Policy Development Domestic Abuse Intervention Project*. Minnesota Program Development, Inc.
- Pence, E.L., McDonnell, C. (1999) Developing Policies and Protocols. In: M.F. Shepard & E.L. Pence (eds.) *Coordinating Community Responses to Domestic Violence: Lessons from Duluth and Beyond*. Thousand Oaks: Sage Publications, str. 41-65.
- Polovina, N., Stanišić, J. (2007) A Study on Family-School Cooperation Based on an Analysis of School Documentation. *Journal of Educational Research*, 39(1), str. 115-133.

Indicators for the assessment of professional response in situations of partner violence

The creation of a "matrix" consisting of 30 indicators for the assessment of professional response in situations of partner violence serves as a test of the possibilities of implementation of the key assumptions of the theoretical concept of violence as control by coercion and of the intervention principle from the "Duluth model" in the local context. Empirical analysis of the current procedures through the examination of expert documentation on 53 cases of partner violence in one local community is indicative of: a) the existence of a minimum of common understanding of the phenomenon and keeping record of the facts that influence the effects of protection; b) the need for a standardized assessment of the links between the characteristics of the violent situation, the perpetrator and the victim on one hand, and the intervention on the other. In order to improve the response of professionals it is requisite to establish: a) standard forms and lists of questions explicitly directed at relevant facts and assessments b) training and written instructions for implementation. The proposed "matrix" of indicators can serve for the formulation of instructions and forms, as well as for the supervision of procedures.

Key words: partner violence, professional response, analysis of the content of documentation, „matrix“ of indicators.

JELENA SRNIĆ*

Nasilje nad starim osobama¹

Nasilje nad starim osobama je oblik nasilja kome se u Srbiji još uvek ne posvećuje dovoljno pažnje. Ovaj rad ima za cilj da izloži šta se smatra nasiljem nad starima i koji oblici postoje, kao i kakve mogućnosti za pomoći žrtvama postoje u svetu i Srbiji. Kroz prikaz intervjua sa stručnjacima koji se u svom radu bave zaštitom i pružanjem pomoći starim licima – žrtvama nasilja, biće ukazano na to kako se ovoj problematici pristupa u Srbiji. U radu će biti predstavljeni i rezultati jednog manjeg eksplorativnog istraživanja sprovedenog u Domu za stara lica u Beogradu.

Ključne reči: nasilje nad starima, podrška žrtvama, istraživanje, Srbija, svet.

Uvod

Nasilje kao negativna pojava, oduvek je privlačilo pažnju stručnjaka, koji su želeli da istraže uzroke i posledice koje ostavlja, kako na pojedince, tako i na celo društvo. Tema ovog rada biće nasilje nad starim osobama. Rad za cilj ima da prikaže saznanja do kojih sam došla proučavajući literaturu i istražujući po internetu, o tome šta se podrazumeva pod nasiljem nad starima, koji oblici nasilja postoje, kakva su saznanja stručnjaka koji se bave ovom pojmom i kako joj pristupaju neke organizacije u svetu.

* Jelena Srnić je studentkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu.
E-mail: jelena.srnic@gmx.com

¹ Ovaj rad je napisan za potrebe nastave iz izbornog predmeta Viktimologija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, pod mentorstvom prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović. Studenti su imali zadatku da jednu od zadatih tema obrade na osnovu istraživanja literature i analize prikupljenih empirijskih podataka (da urade jedan ili više intervjua, posete jednu ili više organizacija ili institucija i sl.)

Izmena Krivičnog zakona Republike Srbije 2002. godine, kojom je u našem krivičnom zakonodavstvu predviđeno krivično delo nasilje u porodici, uticala je da se o ovom obliku skrivenog nasilja sve više govori. Pored toga što je nasilje nad ženama pokazivalo svoje prave razmere, i drugi oblici nasilja su počeli da izlaze iz senke u istoj meri. Oblik nasilja koji postoji, a kome se ne posvećuje pažnja kao nekim drugim oblicima, jeste nasilje nad starim osobama. Upravo činjenica da se o tome malo govori, bila je jedan od razloga zašto sam se odlučila za pisanje ovog rada. Da bih ostvarila cilj rada istraživala sam literaturu o tome šta je nasilje nad starima i u kojim se oblicima javlja. Kako bih saznala nešto više o pristupu ovom problemu u Srbiji, obavila sam tri intervjua sa stručnjacima koji se kroz svoj rad susreću sa ovim oblikom nasilja. Moji sagovornici bili su klinički psiholog Mirjana Maričić, supervizorka u Službi za zaštitu odraslih i starih lica u Centru za socijalni rad, odeljenje Palilula u Beogradu, Olivera Zelić, socijalna radnica u Prihvatalištu za odrasla i stara lica, kao i volonterka u Savetovalištu protiv nasilja u porodici koja je želela da ostane anonimna. Takođe sam sprovedla i jedno malo eksplorativno istraživanje u Domu za stara lica na uzorku od 41 osobe. Predmet istraživanja su bile stare osobe koje su zbog nasilja u porodici odlučile da dođu u Dom, a cilj je bio da se utvrdi koji procenat oni čine u domskoj populaciji. U cilju saznanja kako se neke organizacije u svetu bore protiv nasilja nad starim osobama, radila sam analizu sadržaja njihovog rada na osnovu dostupnih podataka preko interneta i deo rada će posvetiti iznošenju informacija do kojih sam došla.

Određenje pojma nasilja nad starima

Pre određenja pojma nasilja nad starim osobama, prvo treba definisati ko se smatra starom osobom. Kada se govori o starosti, mnogi navode godine kako bi označili da se radi o staroj osobi, dok ima onih koji zastupaju mišljenje da bi u obzir trebalo uzeti funkcionalni status neke osobe. U medicinskoj literaturi napravljena je podela na dve podgrupe: „mlađe-starije osobe“ (65-74 godine) i „stare-starije“ (preko 85 godina), (Krupp, navedeno prema: Konstantinović-Vilić, Nikolić Ristanović, Kostić, 2009:135). Ne treba zaboraviti na subjektivan osećaj pojedinca, koji je vrlo važan, jer, iako se većinom starim osobama definišu one preko 60 i 65 godina, mnogi koji imaju ove godine sebe ne doživljavaju.

vljavaju tako. U Nacionalnoj strategiji o starenju za period 2006.-2015.² nalazi se podatak da po popisu stanovništva iz 2002. godine, šestina ukupne populacije ima 65 ili više godina, što govori u prilog tome da je stanovništvo Republike Srbije među najstarijima na svetu. Uzimajući u obzir podelu u medicinskoj literaturi, kao i navode u Nacionalnoj strategiji o starenju, odlučila sam da u ovom radu kao stare osobe definišem one koje imaju preko 65 godina.

Zbog unapređenja opšteg životnog standarda, poboljšanja zdravstvene zaštite, kao i pada prirodnog priraštaja, došlo do produženja životnog veka i sve većeg udela starijih osoba u celokupnoj populaciji. Iako je očigledno da stare osobe zauzimaju veliki udio u stanovništvu, njihov život često dobija marginalan karakter. Oni bivaju onemogućeni da u dovoljnoj meri učestvuju u društvenom životu. Zbog lošeg zdravlja, koje neminovno prati proces starenja, malih primanja kada prekinu radni odnos i niza drugih faktora ova populacija je izložena raznim oblicima viktimalizacije. Osamdesetih godina dvadesetog veka prepoznato je da populacija ovih ljudi trpi različite oblike nasilja i oni počinju da se izučavaju kao ugrožena kategorija ljudi (Pelicarić, navedeno prema: Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009:135).

Istraživanje koje je Savet Evrope pokrenuo 1991. godine, na temu nasilja nad osobama treće životne dobi, vršeno u 21 zemlji Evrope, pokazalo je da je nasilje nad starima u porodici prisutno i da je mnogo raširenije nego što se pretpostavljalo (Poredos, Tošić i Grgić, navedeno prema: Rusac, 2006). Ovaj rad će staviti akcenat, upravo na nasilje u porodici, iako je ova populacija izložena svim oblicima kriminalne viktimalizacije kako u porodici, tako i van nje. Van porodice ove osobe mogu biti izložene viktimalizaciji u zdravstvenim ustanovama i u domovima za negu starih osoba, jer zbog svojih viktimalogenih predispozicija lako postaju žrtve nekog krivičnog dela.

Internacionalna mreža za prevenciju zlostavljanja starijih osoba (International Network for the Prevention of Elder Abuse) definisala je zlostavljanje starih kao „pojedinačan ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se dešava u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi“ (Abuse of elderly, navedeno prema: Rusac, 2006).

² Preuzeto 5.6.2010 sa: <http://www.zavods.gov.rs>

Oblici nasilja nad starim osobama

Nasilje nad starim osobama se može podeliti na osnovu mesta gde se vrši i prema načinu nasilničkog ponašanja. Ono se može odvijati u privatnosti doma, u ustanovi ili strukturalno. U prvom slučaju osoba može da trpi nasilje od strane članova porodice od kojih je emocionalno ili finansijski zavisna. Kod osoba koje su smeštene u neku ustanovu nasilje se može javiti kod hranjenja, kupanja, oblačenja, uzimanja lekova i slično. Strukturalno nasilje se javlja u društvu, a odnosi se na nedostatak socijalne sigurnosti i finansijskih sredstava koji bi omogućili kvalitetniji život. Ovaj oblik odnosi se na diskriminirajuću socijalnu, zdravstvenu i ostalu politiku i praksu prema starijima, te neodgovarajuće i uznemiravajuće postupanje javnih službi (Ajduković, navedeno prema: Rusac, 2006).

Prema načinu, nasilje nad starim osobama se ispoljava kao: fizičko, psihičko (emocionalno), finansijska (materijalna) eksploracija, seksualno zlostavljanje i zanemarivanje.

Fizičko nasilje se određuje kao korišćenje fizičke sile prema staroj osobi što ima za posledicu fizičko povređivanje, nanošenje fizičkog bola ili umanjivanje fizičke sposobnosti (Kostić, Đorđević, 2004). Neki autori navode da to može biti bilo koji čin nasilja nezavisno od toga da li je došlo do fizičkog povređivanja, ako je sam čin namernog nanošenja bola ili povrede izazvalo duševnu bol. Ovaj oblik zlostavljanja se može ispoljiti kroz sledeće akte: udaranje, batinanje, spaljivanje, guranje i naguravanje, šamaranje, štipanje, trešenje, šutiranje, podmetanje noge, pljuvanje, prisiljavanje starije osobe da ostane u krevetu ili stolici, prisiljavanje starije osobe da ostane u sobi i zaključavanje, ograničavanje slobode, uskraćivanje lekova ili preterano davanje lekova. Kao posledice ovakvog zlostavljanja javljaju se izvesne posledice i promene na telu koje mogu ukazivati da je bilo fizičkog nasilja kao što su: modrice, oguljotine, tragovi vezivanja, naprsline i prelomi kostiju, otvorene rane, posekotine, uganuća i unutrašnje povrede. Toksikološkim analizama krvi može se utvrditi da li je osobi davana pravilna doza lekova. Ova vrsta zlostavljanja ima najteže posledice, i najlakše dovodi do fatalnog ishoda po staru zlostavljanu osobu. Ako postoji fizičko nasilje, najverovatnije je da postoje i drugi oblici nasilja (Rusac, 2006).

Psihičko (emocionalno) nasilje se vrši verbalnim ili neverbalnim radnjama kao mučenje, nanošenje bola ili tuge. Uključuje pokušaje dehumanizacije kao i potcenjivanje starijih osoba. Ova vrsta nasilja ne ostavlja vidljive fizičke posledice. Zlostavljač se često ponaša prema staroj osobi kao prema detetu, sprovodi jedan oblik „tretmana u tišini“ i podržava socijalnu izolovanost.

nost osobe. Stara osoba se zato ponaša uznemireno, uzrujano ili je u stanju potpune povučenosti. Ovaj oblik nasilja može se iskazivati na sledeće načine: pretnjama da će protiv njih biti upotrebljeno fizičko nasilje, pretnjama da će biti napušteni i ostavljeni sami, namerno zastrašivanje da neće dobiti hranu ili odgovarajuću negu, laganje, ruganje, nazivanje pogrdnim imenima, nedopuštanje proveravanja tvrdnji o njihovom zlostavljanju, socijalno izolovanje i zabranjivanje poseta, nesaopštavanje informacija na koje imaju pravo, ponižavanje starijih osoba zbog načina njihovog govora, ignorisanje, preterano kritikovanje, naređivanje, stalno nametanje teme smrti i razgovori na tu temu, postupanje prema njima kao da su sluge, itd. Ovoj vrsti zlostavljanja su stare osobe najviše izložene jer posledice nisu lako vidljive, a samo nasilje se teško dokazuje (Kostić, Đorđević, 2004; Rusac, 2006).

Finansijska (materijalna) eksploatacija „obuhvata nezakonito korišćenje fondova, nepokretnosti ili aktive ostarele osobe“ (Kostić, Đorđević, 2004:8). Odnosi se na korištenje novca ili vlasništva starije osobe na nepošten način ili korišćenje imovine starije osobe za vlastitu dobrobit. Podrazumeva radnje poput: unovčavanja čekova bez potpisa ili dozvole stare osobe, krađe novca ili dragocenosti iz kuće, prisiljavanja na potpisivanje dokumenta poput testamenta ili ugovora, prodaje njihove imovine bez njihove dozvole, zloupotrebe punomoći, naplaćivanja većih cena stvari koje su kupljene, nevraćanje pozajmljenog novca, otvaranje njihove pošte, promenu testamenta, odbijanje nasilnika da se iseli iz kuće i sl. (Rusac, 2006).

Seksualno nasilje se definiše kao „seksualni odnos bilo koje vrste sa strom osobom bez njene saglasnosti“ (Kostić, Đorđević, 2004:8). Uključuje razne oblike seksualnog ponašanja, iskorišćavanja i uznemiravanja (seksualno maltretiranje, napadanje i sramoćenje) bez njihove volje i pristanka, neželjeno dodirivanje (stariji često nisu sposobni da izraze svoje negodovanje), sve vrste seksualnog napada poput silovanja, sodomije, razgoličivanja i fotografisanja. Kod osobe koja je pretrpela seksualno zlostavljanje mogu se uočiti modrice na grudima i genitalijama, venerične bolesti i infekcije, analno ili vaginalno krvarenje, pocepano, umrljano ili krvavo donje rublje (Rusac, 2006).

Zanemarivanje se određuje kao odbijanje ili neizvršenje bilo koje obaveze ili dužnosti staratelja prema ostareloj osobi. Napuštanje stare osobe znači odlazak njenog staratelja koji je preuzeo obaveznu da se stara o njoj. Od zanemarivanja treba razlikovati samozanemarivanje koje se javlja kada se stara osoba ponaša na način koji je pretnja njenom sopstvenom zdravlju i sigurnosti (Kostić, Đorđević, 2004).

Jedna stara osoba može biti izložena više nego jednoj vrsti nasilja. Vrlo je važno na vreme prepoznati ako postoji neki oblik nasilja i pružiti adekvatnu zaštitu. Da bi se to postiglo, potrebno je imati dobro obučene stručnjake koji se bave starim osobama i njihovim potrebama.

EAPA (Elder Abuse Prevention Association)³ odnosno Asocijacija za prevenciju i zlostavljanje starih osoba je navela znake koji mogu biti ukazatelj da neka vrsta nasilja postoji. Kao moguće znake fizičkog nasilja oni navode: povrede koje nisu pravilno lečene; povrede koje su u suprotnosti sa objašnjenjem kako su nastale; bolna mesta na dodir; posekotine, ubodne rane, opekotine, modrice, pojavu dekubitusa; neuhranjenost ili dehidratacija koji nisu posledica bolesti; loša boja u licu; „upale“ oči i obraz; korišćenje neodgovarajućih lekova; zaprljana odeća ili krevet; česti odlasci u bolnicu ili dom zdravlja; nedostatak potrebština poput hrane, vode, komunalija; nedostatak ličnih stvari i uskraćivanje prijatne životne sredine; prinudna izolacija. Bihevioralni znaci su: strah; anksioznost; agitacija; bes; izolacija; povlačenje; depresija; ambivalentnost; kontradiktorne izjave; neverovatne priče; oklevanje za otvoren razgovor; konfuzija ili dezorjentacija. Znaci koji se mogu primetiti na staratelju su: sprečavanje starije osobe da govori ili da komunicira sa posetiocem; bes, ravnodušnost, agresija prema starijoj osobi; postojanje bolesti zavisnosti ili vršenje krivičnih dela; nedostatak naklonosti prema starijima; flert kao indikator neprikladnih seksualnih odnosa; razgovori sa starijom osobom kroz koje im se pokazuje da predstavljaju teret. Znaci finansijske zloupotrebe su: česti skupi pokloni od stare osobe za staratelja; nestajanje platne kartice ili nekog drugog dokumenta stare osobe; brojni neplaćeni računi; ako staratelj ima pravo na korišćenje bankovnog računa; kada stara osoba nije svesna visine svojih primanja; ako stara osoba ne može sama da se potpiše; česti unovčeni čekovi; falsifikovan potpis; sprečavanje starije osobe da se sretne sa bankarom ili advokatom; netrošenje novca na potrebe stare osobe.

³ Preuzeto 10.12.2009. sa: <http://www.eapa.asn.au>

Prikaz intervjuja sa stručnjacima

Da bih ovu temu što iscrpniye istražila, obavila sam razgovore u dve ustanove i jednoj nevladinoj organizaciji sa stručnjakinjama koje se bave potrebnama starih osoba, a samim tim i nasiljem nad njima. Izabrala sam intervju kao tehniku prikupljanja podataka, smatrajući da tako najbolje mogu postići cilj, koji je bio da dobijem što više informacija o nasilju nad starima u Srbiji, da saznam koji su oblici nasilja najviše zastupljeni i kako se u našoj zemlji pristupa toj problematici. Formulisala sam polustrukturisani upitnik koji je imao ulogu da ukaže u kom smeru bi trebalo da teče intervju i koje informacije su od posebnog značaja. Ipak, mojim sagovornicama je data potpuna sloboda da i same iznesu podatke koje smatraju važnim i korisnim. Pitanja su se odnosila na oblike nasilja nad stariim osobama sa kojima su se najčešće susretale u praksi, na društvenu reakciju, kao i na njihova lična zapažanja u vezi sa celokupnom problematikom.

Intervju u Centru za socijalni rad

Prvi razgovor obavila sam sa kliničkom psihološkinjom Mirjanom Maričić, koja je supervizorka u Službi za zaštitu odraslih i starih lica u Centru za socijalni rad, odeljenje Palilula u Beogradu. Njena dosadašnja praksa je pokazala da se nasilje nad stariim osobama najčešće čini unutar porodice i CZSR najviše radi na njihovoj zaštiti. Kada se nasilje događa van porodice, najčešći uzrok tome je to što je stara osoba sama ili ima neki drugi problem koji je sprečava da se zaštiti i biva izložena različitim oblicima viktimizacije. U tim situacijama CZSR u saradnji sa policijom pokušava da otkrije učinioca nasilja, a staru osobu smešta u neku ustanovu ili pronalazi neke druge adekvatne mere zaštite. Kada se radi o nasilju u porodici, CZSR najviše prijava dobija od policije, jer obično budu u pitanju fizičke povrede gde policija interveniše i utvrđuje da je uzrok nastanka povreda bilo nasilje. Zatim, nasilje u porodici prijavljaju srodnici ili komšije ako nasilje bude bučno ili primete tragove nasilja na staroj osobi. Takođe, mada jako retko, ima slučajeva kada se sama stara osoba odluči da prijavi nasilje.

Najčešće žrtve su žene koje trpe nasilje od muževa, sinova, unuka, ali se dešava da nasilnici budi i snaje i zetovi. Ako se radi o nasilju koje žena trpi od supruga, skoro uvek se ispostavi da je u pitanju nasilje koje traje godinama unazad i koje je postalo obrazac ponašanja. Vrlo često se dešava i da suprug ima neki zdravstveni problem, ali ga to ne sprečava da vrši nasilje. U većini slu-

čajeva su u pitanju dugogodišnji alkoholičari, ili lica koja imaju neku psihičku izmenjenost usled starosti. Nasilje nad starim muškarcima najčešće vrše sinovi i unuci i ono što zabrinjava jeste činjenica da su to mlađe osobe koje imaju problema sa alkoholom ili drogom. Dešava se da sinovi ili unuci nemaju posao zbog čega imaju finansijskih problema, pa teže tome da raspolažu penzijom ili ušteđevinom stare osobe. Ako nemaju svoj dom, imaju za cilj da staru osobu izbace iz stana ili kuće kako bi upravljali njihovom imovinom.

Što se tiče psihičkog nasilja, ono se skoro uopšte ne prijavljuje, a razlog tome je što ga može detektovati samo neko unutar porodice, ali ti članovi porodice ga najčešće ne prepoznaju. Važno je napomenuti i zanemarivanje kao oblik nasilja koje se retko evidentira, a koje može dovesti do ozbiljnih posledica. Kod ove vrste nasilja često ne postoji namera da se ono vrši, ali deca zanemare svoje ostarele roditelje zbog sopstvenih briga i problema. Sigurno je da posledice mogu da se spreče samo ako se zanemarivanje na vreme otkrije. Nažalost, u najvećem broju slučajeva, nasilje se otkriva tek kada dođe do ozbiljnih fizičkih posledica.

Nakon što mi je sagovornica iznela informacije vezane za vrste nasilja sa kojima se susreće u praksi, podatke o tome ko sve vrši nasilje i kako se otkriva, ona je objasnila na koji način CZSR reaguje i koja je njegova uloga. CZSR prvo utvrđuje da li je stara osoba sposobna da brani svoje interes, odnosno da li je psihijatrijski izmenjena ili mentalno zaostala i da li se radi o nasilnom incidentu ili je u pitanju obrazac ponašanja. U dosadašnjoj praksi najčešće je bio u pitanju obrazac ponašanja. Ako se utvrdi da je psihički zdrava, ponudi joj se neki sigurni smeštaj, kao što je Sigurna kuća za žene ili Prihvatalište za odrasla i stara lica, ali se proverava i da li osoba ima neke srodnike ili prijatelje kod kojih bi mogla da se skloni. Ovi smeštaji su samo privremena rešenja, tako da je sledeći zadatak CZSR da nađe neko trajnije rešenje, kao što je smeštanje u Dom za negu starih osoba. Iako je nasilje u porodici krivično delo, stare osobe se retko odlučuju da prijave nasilnika. To je u nekoj meri i razumljivo ako znamo da su najčešće u pitanju njihovi supružnici, deca ili unuci. Nakon što se situacija malo smiri, žrtve najčešće odluče da se iz tih privremenih smeštaja, gde su bile sklonjene, vrate u svoju porodicu, pogotovo ako se radi o ženama koje su trpele nasilje od supružnika. Žrtve veoma često od CZSR traže pomoć ako je potrebno lečenje od alkoholizma, narkomanije ili tretman nekog psihičkog poremećaja njihovih ukućana koji su vršili nasilje ili da im reši problem zapošlenja, verujući da će to rešiti problem nasilja. Kao razlog povratka oni navode i to da bi im napuštanje doma i članova koji su zavisili od njih teže palo nego

povratak. Nažalost, nakon povratka u porodicu, CZSR više ne dobija informacije o žrtvi, osim ako se ponovo desi fizičko nasilje koje bude evidentirano od strane policije.

Na kraju razgovora moja sagovornica je još dodala da se u Srbiji mora još mnogo raditi na edukaciji stručnjaka koji se bave ovom problematikom. Većih projekata edukacije do sada nije bilo, već su predavanja o toj temi bila sporadična i uglavnom su se održavala povodom Međunarodnog dana starih osoba (1. oktobra).

Intervju u Savetovalištu protiv nasilja u porodici

Kako bih obavila drugi intervju, odlučila sam se da posetim Savetovalište protiv nasilja u porodici i razgovaram sa njihovom volonterkom o tome kako oni pomažu stariim osobama, žrtvama porodičnog nasilja. U susret mi je izšla volonterka koja je želela da ostane anonimna. Ona mi je objasnila šta se dešava sa žrtvom kada kod njih dođe da potraži pomoć.

Savetovalištu žrtve mogu da se obrate preko telefona ili da dođu lično i, što je važno napomenuti, savetovalište radi svih sedam dana u nedelji. Obično to budu starije žene, mada nije isključeno da dođu i muškarci. Najčešći oblici nasilja sa kojima se susreću su fizičko, psihičko i ekonomsko. Savetovalište sarađuje sa CZSR i policijom. Kada im se javi žrtva, prva informacija koja im je potrebna je da li su se već nekome obraćali za pomoć i da li je podneta krivična prijava protiv nasilnika. Žrtve u početku imaju problem da otvoreno pričaju o nasilju, ali se polako opuste i obično se na kraju ispostavi da je u pitanju dugogodišnje nasilje, što se poklapa sa informacijama koje je iznela moja sagovornica u CZSR. Kada su u pitanju žene, Savetovalište može da im ponudi smeštaj u Sigurnoj kući, ali se svakako obaveštava i CZSR i policija.

Savetovalište nudi besplatnu pomoć pravnika i psihoterapeuta. Ovo je od velike važnosti, jer znamo da se osobe teško odlučuju da krivično gone nasilnika. Kako navodi moja sagovornica, žrtve mogu da promene svoju odluku nakon razgovora sa psihoterapeutom ili pravnicom. Dešava se da žena koja je odbijala da prijavi sina, uz pomoć psihologa, pronađe način kako da se izbori sa nasiljem ili uvidi da je možda ipak najbolje rešenje da ga prijavi. Takođe, pravna pomoć je veoma važna u slučajevima finansijske zloupotrebe kada pravnik može da pruži koristan savet ili protumači neki dokument. Pored ovih vrsta pomoći, od velikog značaja je emocionalna podrška koju volonteri pružaju žrtvama.

Intervju u Prihvatilištu za odrasla i stara lica

Posetila sam i Prihvatilište za odrasla i stara lica. Tamo mi je u susret izišla socijalna radnica Olivera Zelić. Na početku razgovora mi je dala par informacija o samoj ustanovi. Radi se o ustanovi koja prima osobe koje su u stanju hitne socijalne potrebe. To su osobe koje su otpuštene iz bolnice, a nemaju dom, osobe koje nisu stambeno i materijalno obezbeđene, duševno oboleli koje je porodica odbacila, klasični beskućnici i grupa ljudi koje oni nazivaju „lica bez porodičnog prihvata”, odnosno ljudi koje je porodica odbacila i vršila neki oblik nasilja nad njima. U njihovoj praksi najčešće su to muškarci koji su dugogodišnji alkoholičari i koji su ranije vršili nasilje u porodici. Kada ostare, a njihova deca porastu, bivaju odbačeni i isterani na ulicu kao odgovor na dugogodišnje nasilje. Takođe, bilo je slučajeva gde su osobe bile maltretirane od strane dece koja imaju problema sa alkoholom ili drogom pa su bežeći od nasilja pomoći potražili u Prihvatilištu. Zdravstveni, materijalni i porodični status osobe određuje koliko će se dugo zadržati u Prihvatilištu. Ako nemaju gde, onda se radi na tome da im se obezbedi smeštaj u domovima ili da se vrate u porodicu ako za to postoji mogućnost. Ona takođe kaže da malo ljudi koji dolaze kao razlog navode nasilje u porodici, ali se u velikom broju slučajeva može prepostaviti da je nasilja bilo.

Ključni nalazi intervjeta sa stručnjacima

Nesporno je da i kada govorimo o nasilju nad starima postoje razlike u zastupljenosti muškaraca i žena kao žrtava. Žena žrtava je u znatno većem broju nego muškaraca. U prilog tome govore i podaci Savetovališta protiv nasilja u porodici, u periodu od juna 1996. do juna 1998. godine. Analiza poduzorka od 274 slučaja pokazala je da postoje tri tipična obrasca nasilja: nasilje supruga, nasilje sina nad majkom i nasilje oca nad odraslim (punoletnom) čerkom (Nikolić-Ristanović, Milivojević, 2000). Primećujemo, da starije žene mogu biti žrtve nasilja i od strane supruga i od strane sina. Ako uzmemu u obzir i činjenicu da su žene generalno, u neuporedivo većem broju žrtve porodičnog nasilja, činjenica da su kao žrtve nasilja nad starima više zastupljene ne iznenađuje.

Kada govorimo o muškarcima kao žrtvama nasilja nad starim osobama, želela bih da skrenem pažnju na pojavu koju su primetile sve moje sagovornice. Radi se o modelu nasilja koji su deca usvajala od roditelja. Kako postaju fizički snažniji, nasilni model ponašanja koji su usvojili, usmeravaju ka svojim

roditeljima. U većini porodica gde su muž i sin vršili nasilje nad ženom, odnosno majkom, ispostavilo se da se radi o dugogodišnjem nasilju. U početku je muž, najčešće alkoholičar, maltretirao celu porodicu, a kasnije i njegov sin postaje nasilnik. Nije retkost da žrtve nasilja od strane sina budu oba roditelja. Kada je žrtva samo otac, tada se u najvećem broju slučajeva radi o nasilju, koje je prouzrokovano predhodnim očevim nasiljem. Kada otac ostari i fizički oslabi, a sin osnaži, u njemu se javlja želja za osvetom.

Uzimajući u obzir sve što su iznele moje sagovornice, jasno je da se ustanove CZSR i Prihvatalište za stara i iznemogla lica, kao ni NVO Savetovalište protiv nasilja u porodici, primarno ne bave nasiljem nad starim osobama. Oni pomoći pružaju najčešće u urgentnim situacijama, kada sklone staru osobu od nasilnika, ali oni vrlo teško omogućavaju trajnija rešenja. Zabrinjava saznanje da u našoj zemlji ne postoji ustanova ili NVO kojoj je primarni cilj zaštita starih lica. Situacija u drugim zemljama, posebno zemljama Zapada je drugačija, jer tamo postoje ustanove i NVO koje se bave specifično nasiljem nad starim osobama, i rade na njihovoj zaštiti. One su počele da se razvijaju kada i organizacije za pomoći žrtvama porodičnog nasilja i do danas su značajno unapredile svoj rad sa starim osobama žrtvama nasilja.

Organizacije u svetu koje se bave problematikom nasilja nad starim osobama

U prethodnom delu rada prikazani su neki načini reagovanja i pružanja pomoći žrtvama nasilja nad starim osobama. Istražujući na internetu došla sam do zaključka da se ovoj problematici u svetu poklanja dosta pažnje, o čemu svedoče brojne organizacije koje imaju za cilj borbu protiv nasilja nad starim osobama, a programe nekih od njih prikazaću u nastavku rada.

NCEA (Nacionalni centar za pitanje zlostavljanja starih osoba)⁴ u SAD osnovana je 1988. godine. Sprovođenje svoje misije ova organizacija je zamislila kroz edukaciju i treninge stručnjaka, ali i plasiranje informacija u javnost kako bi se podizala svest o problemu nasilja. Rade na tome da informacije i saznanja o ovoj problematici budu dostupni on-line ili u easy-to-use formi. Ova organizacija sarađuje sa istraživačima na ovom polju, sprovodi treninge, pronalazi i obezbeđuje informacije o dozvoljenoj praksi i intervencijama, traga

⁴ Preuzeto 11.12.2009. sa: <http://www.ncea.aoa.gov>

za profesionalcima, proučava i veštači programe i razvija predloge za političke promene. Od kako je osnovana, NCEA radi kao jedinstvena multidisciplinarna ustanova, koja se bavi zlostavljanjem, zanemarivanjem i eksploracijom starih. Osnivali su servise za zaštitu starih, državne i lokalne mreže za rad sa starima i uneli su neke promene u zakonske odredbe vezane za profesije koje se brinu o zdravlju. Sada i u budućnosti NCEA će nastaviti da sprovodi aktivnosti kako bi upoznala posebne potrebe ove populacije, ali i da podjednako dobro pruža pomoć onima koji loše govore engleski ili pripadaju nekoj drugoj manjinskoj grupi kao što pružaju pomoć rođenim Amerikancima. Koristiće najmoderniju tehnologiju da bi generisali i širili znanja koja mogu da grade i jačaju prava starih, doprinesu prevenciji i kvalitetnim programima intervencije. U okviru ove ustanove osnovan je i Servis za zaštitu odraslih – APS (Adult Protective Service). On vodi računa o sigurnosti i blagostanju starih i odraslih sa invaliditetom koji su u opasnosti da postanu zlostavljeni ili zanemareni. U njihovu aktivnost je uključeno i primanje poziva o zlostavljanju, eksploraciji ili zanemarivanju, istraživanje i proveravanje tih poziva kao i pružanje pomoći ako se navodi ispostave kao tačni. APS može da obezbedi ili raspodeli medicinsku, socijalnu, ekonomsku pomoć ili da uputi na drugi servis koji može da pruži pomoć. U ovoj ustanovi, takođe, postoji sos telefonska linija za pomoć i lokator za negu starih osoba (Help Hotline i ElderCare Lokator) koji služi da u određenoj državi u SAD pronađe službu koja može pružiti pomoć staroj osobi. Na sajtu ove ustanove mogu se naći saveti o tome kako osoba može da preventivno deluje kako bi sprečila nasilje nad njom. Neki od saveta su: voditi računa o svom zdravlju, tražiti profesionalnu pomoć ako u porodici postoji član koji ima problema sa drogom ili alkoholom; znati kome može da se obrati ako dođe do nasilja; planirati sopstvenu budućnost; tražiti stručne savete pravnika pre nego što se nekom prepiše imovina; ostati u kontaktu sa rođacima i prijateljima; poznavati i ostvarivati svoja prava u porodici.

NCPEA (Nacionalni komitet za prevenciju zlostavljanja starih osoba)⁵ je udruženje istraživača, praktičara, profesora i advokata koji su posvećeni zaštiti, bezbednosti i očuvanju dostojanstva starih građana Amerike. Osnovan je 1988. godine. Komitet je jedan od tri partnera koji čine NCPEA i koji je finansiran od strane Kongresa. Na njihovom sajtu se mogu pronaći brojna istraživanja koja govore o ovoj problematici. Predstavlja neku vrstu arhive studija, istraživanja i ostalih saznanja koja mogu pomoći u pronalaženju dobrih načina pre-

⁵ Preuzeto 11.12.2009. sa: <http://www.preventelderabuse.org>

vencije zlostavljanja starih osoba. Svake godine se izvode studije koje donose nove informacije. Pogotovo su od važnosti studije koje se bave raširenošću ove pojave, a većina njih govori u prilog postojanja tamne brojke. Kroz razna istraživanja se utvrdilo da je veoma visok procenat neprijavljenog zlostavljanja. Sve informacije koje poseduje ovaj komitet su dostupne svima u cilju da pomognu organizacijama koje se bore protiv nasilja da unaprede svoje delovanje.

AEA (Akcija protiv zlostavljanja starih osoba)⁶ je organizacija u Velikoj Britaniji koja radi na tome da zaštiti i spreči nasilje nad ugroženim starim osobama. Ovo je prva i jedina organizacija u Velikoj Britaniji i Republici Irskoj koja se isključivo bavi nasiljem nad starim osobama. Da bi ostvarila svoje ciljeve radi na nekoliko nivoa: daje smernice za policajce kako da se ponašaju kada imaju prijavu nasilja nad starom osobom; stvara mrežu „preživelih“ jer je ideja da osobe koje su bile žrtve nasilja i uspešno se izborile sa tim svoje iskustvo sada prenose onima koji se trenutno nalaze u tom problemu; otvaranje telefonskih linija na koje žrtve mogu da se javljaju; rad na podizanju svesti članova društva o problemu nasilja nad starima.

EAPA (Asocijacija za prevenciju zlostavljanja starih osoba)⁷ je organizacija koja se nalazi u Australiji. Njena misija je borba protiv zlostavljanja i zanemarivanja starih, podizanje svesti javnosti o problemu kroz ponovno ukazivanje na vrednost i značaj starih lica u zajednici, kao i zalaganje za dobrobit i bezbednost svih starih osoba širom Australije. Činjenice koje podstiču njihov rad su te da svake godine u Australiji više hiljada starih osoba trpi psihičko, fizičko, seksualno zlostavljanje, zanemarivanje i eksploraciju u rukama članova porodice i staratelja. Njihovi krivi za pomoć su često nečujni i viktimizacija se dešava iza zatvorenih vrata zajednice. Zlostavljanje starijih je društveni problem koji mnogi neće da primete ili prijave, da obezbede zaštitu ili pomoć onima koji pate. Kroz rad organizacije i pomoć volontera EAPA želi da ostvari sledeće ciljeve: pružanje usluga osobama koje su zlostavljane, zanemarene ili eksplorisane; da obezbedi uslove za istraživanje uzročnih faktora ove pojave kao i istraživanje o načinima prevencije: da prikupi podatke o učestalosti zlostavljanja i podatke koje donose studije na ovu temu; uspostavljanje jedinstvenog modela za nacionalnu politiku, procedure i definicije; kao i promovisanje zakona koji štite stare. Oni takođe imaju telefone na koje se žrtve mogu javiti.

⁶ Preuzeto 11.12.2009. sa: <http://www.elderabuse.org>

⁷ Preuzeto 10.12.2009. sa: <http://www.eapa.asn.au>

ELDER ABUSE FORENSIC CENTER (Forenzički centar za pitanje zlostavljanja starih osoba)⁸ je osnovan 2003. godine i promenio je način na koji se procesuirala delo zlostavljanja starih kroz jedinstven proces saradnje sa različitim stručnjacima. Osoblje centra čine stručnjaci iz domena medicine, pravnici i socijalni radnici. Njihov zadatak je da istražuju mentalni status i ugroženost starih osoba koje žive u svojim domovima, da procenjuju postoje li rizici od zlostavljanja i da se sve prikupljene informacije evidentiraju (snimaju intervjue žrtava radi analiziranja). Oni organizuju treninge, edukacije i sprovode istraživanja. Saradnja različitih stručnjaka okupljenih oko jedne problematike omogućava da se zlostavljanje starih bolje razume, da se lakše identifikuju i da se pronađu najbolji tretmani. Istraživanja i rad ovih stučnjaka će u budućnosti unaprediti preventiju kroz podizanje svesti i edukaciju onih koji se bave potrebama starih i odrađili sa posebnim potrebama. Oni će se takođe baviti unapređenjem zakona koji štite prava starih, radiće na edukaciji sveukupnog stanovništva o ovom problemu, ali i edukaciji članova domaćinstva gde postoji stara osoba. Saraduje sa devet agencija među kojima su: Adult Protective Services; Older Adult Services; Office of the District Attorney; Human Options i drugi.

Istraživanje u Domu za stara lica

Nametnulo se još jedno pitanje na koje sam želela da odgovorim, ali koje je zahtevalo da sprovedem malo eksplorativno istraživanje. Zanimalo me je da li među starima koji se nalaze u Domu za stare ima onih koji su bežeći od nasilja u porodici, odlučili da tu pronađu sklonište. U susret su mi izašli upravitelj Doma „Karaburma“ gospodin Petar Mišić, socijalna radnica i psihološkinja koje su tamo zaposlene.

Predmet istraživanja su bile stare osobe koje su u Dom došle zbog nasilja u porodici, a cilj je bio da utvrdim koji je njihov udeo u domskoj populaciji. Hipoteza koju sam postavila bila je da u domskoj populaciji postoje osobe kojima je nasilje u porodici razlog dolaska u dom. Uzorak je činio 41 ispitanik, što je činilo oko dvadeset procenata domske populacije u trenutku istraživanja. Za istraživački instrument izabrala sam upitnik, za koji sam sastavila pitanja uz pomoć zaposlenih u Domu. Pitanja su bila vezana za pol, godinu rođenja, bračni status, sa kom je osoba živela pre dolaska u dom, način pla-

⁸ Preuzeto 12.12.2009. sa: <http://www.elderabuseforensiccenter.com>

ćanja smeštaja i dužinu boravka u Domu. Pitanje koje se odnosilo na razlog dolaska u dom je među ponuđenim odgovorima imalo i nasilje u porodici. Ako bi osoba to navela kao razlog dolaska, u upitniku se nalazilo i pitanje koje se odnosilo na nasilje (o kojoj se vrsti nasilje radilo, ko je vršio nasilje, koliko je dugo trajalo, ko su sve bile žrtve, itd.). Analiza prikupljenih podataka je pokazala da su u uzorku bile zastupljene osobe od 63 do 75 godina, 20 muškaraca i 21 žena. Većina ispitanika je imala pravo na penziju, odnosno samo njih deset iz mog uzorka nije imalo primanja. U Dom je 2005. i 2007. godine došlo najviše ispitanika, ali postoje i oni koji su od devedesetih pa do danas smešteni tamo. Takođe me je interesovalo sa kim je osoba živela pre dolaska u Dom, i dobijeni podaci su pokazali je najviše onih koji su živeli sami (25), na drugom mestu su oni koji su živeli sa decom (9), zatim oni koji su živeli sa bračnim drugom (4), i na kraju oni koji su živeli sa nekim srodnikom (3). Već nakon analize ovih podataka broj onih koji su bili u riziku da budu žrtve nasilja se smanjuje jer je najveći broj onih koji su živeli sami. Od ukupnog uzorka troje ispitanika je trpelo neku vrstu nasilja pre dolaska u dom, što bi u procentima bilo nešto više od jedan. Nisu u pitanju bili najteži oblici, već kako su oni navodili, radilo se o neslaganju, verbalnom uznemiravanju, odbacivanju i povremenom zanemarivanju. Sva tri ispitanika komuniciraju sa članovima porodice, ali iznose da ne bi bili u stanju da žive sa njima ponovo.

Dobijeni rezultati su ispunili moja očekivanja, mada sam bila spremna i na druge rezultate. Moje očekivanje i nije bilo da će pronaći veliki broj onih koji su trpeli nasilje jer sam uzela u obzir sve podatke koje sam iznela do sada u radu, a pogotovo činjenicu da se stare osobe najčešće vraćaju u svoju porodicu. Zanimljivo je da ispitanici koji su u Dom došli zbog nasilja u porodici, nisu žeeli da to navedu kao razlog dolaska. U početku bi navodili druge razloge, i posle kraćeg razgovora odlučivali bi se da navedu pravi razlog. Ova činjenica dovodi u pitanje validnost rezultata odnosno može se postaviti pitanje da li oni pokazuju pravo stanje. Ako verujemo u tačnost dobijenih podataka, dobijamo sliku da je nasilja malo, i da nasilje kao razlog dolaska u Dom nije česta pojava. Ali posmatrano iz drugog ugla, shvatamo da je najveći broj onih koji trpe nasilje još uvek pored nasilnika u svom domu.

Ovo istraživanje potvrdilo je da, ako krenemo da tragamo za nasiljem bilo gde, nesumnjivo ćemo se sresti sa njim. Koliko god da se cifre koje označavaju koliko nasilja ima čine male, one su uvek velike samim tim što govore da ono postoji.

Zaključak

Sve rečeno do sada je samo okrznulo vrlo kompleksnu temu nasilja nad starim osobama. Ako bi se analiziralo sve rečeno moglo bi se doći do nekoliko korisnih zaključaka. Prvo što bih naglasila odnosi se na praksu kod nas. Iako je ovaj problem vrlo zastupljen u našoj zemlji, pažnja mu se ne posvećuje dovoljno. Ne postoji odgovarajući broj stručnjaka koji bi radili sa starima žrtvama nasilja. Takođe, ne postoji nijedna organizacija koja se isključivo bavi nasiljem nad starima, što nije slučaj u svetu, gde su krajem osamdesetih prepoznali ovaj problem i počeli sa otvaranjem raznih organizacija, a neke od njih sam i navela. Da postoje takve organizacije CZSR se ne bi susretao sa tim da o žrtvama nema više informacija kada se vrate u porodicu, jer bi postojale službe koje bi pratile žrtve i tada. Isto tako, kada bi se o ovoj vrsti nasilja govorilo više u medijima, javnost bi bila više obaveštena, samim tim bi se nasilje moglo ranije prepoznati i suzbiti. I pored toga što dosta kasnimo za nekim zemljama, dobro u tome je što se u budućnosti možemo osloniti na njihova saznanja i prakse. To bi omogućilo da nadoknadimo propušteno vreme, i ozbiljno počnemo u Srbiji da se bavimo ovom problematikom. Zaključak, koji se takođe može izvesti nakon svega rečenog jeste da postoji visoka tamna brojka, prvenstveno jer se nasilje dešava iza vrata nečijeg doma. Još ako u obzir uzmememo često veoma bolesne i nemoćne stare osobe, shvatamo koliki je njihov problem da prijave nasilje, i da njihov vapaj za pomoć najčešće ostaje nečujan.

Verujem u skoru budućnost kada će se o ovom problemu sve više govoriti, kada će se svest ljudi povećati i kada će postojati sigurna skloništa i telefonske linije namenjene samo starim osobama. Nadam se da će moj rad biti makar mali deo tog talasa koji će doneti buru promena na ovom polju.

Literatura

Konstantinović-Vilić, S., Nikolić Ristanović, V., Kostić M. (2009) *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.

Kostić, M., Đorđević, R. (2004) Viktimizacija starih osoba kao pripadnika posebne marginalne grupe, *Temida*, 2, str. 3-11.

Nikolić-Ristanović, V., Milivojević, S. (2000) Viktimizacija žena nasiljem u porodici – uticaj socijalnih faktora vezanih za društvene promene i životnu dob. *Temida*, 1, str. 20-29.

Rusac, S. (2006) Nasilje nad starijim osobama. *Ljetopis socijalnog rada*, 13(2), str. 331-346.

www.eapa asn.au Sajtu pristupljeno 10.12.2009.

www.elderabuse.org Sajtu pristupljeno 11.12.2009.

www.elderabuseforensiccenter.com Sajtu pristupljeno 12.12.2009.

www.ncea.aoa.gov Sajtu pristupljeno 11.12.2009.

www.preventelderabuse.org Sajtu pristupljeno 11.12.2009.

www.zavodsz.gov.rs Sajtu pristupljeno 5.6.2010.

JELENA SRNIĆ

Abuse of the elderly

Violence against elderly people is a form of abuse which in Serbia still does not draw enough attention. This paper aims to present what is considered under the term abuse of the elderly and which forms of abuse exist, as well as the opportunities for victim support in the world and in Serbia. Through a review of interviews with experts about their work dealing with the protection of and assistance to elderly people – victims of violence, it is shown how this problem is approached in Serbia. Also, the results of a small explorative study conducted in the Home for the elderly in Belgrade are presented.

Keywords: abuse of the elderly, victim support, research, Serbia, world.

TEMIDA

Jun 2010, str. 113-118

ISSN: 1450-6637

61. godišnja konferencija Američkog udruženja za kriminologiju

**„Kriminologija i kriminalna politika“
(Criminology and Criminal Justice Policy)**

Filadelfija (Pensilvanija, SAD), 4.-7. novembra 2009. godine

Od 4. do 7. novembra 2009. godine u američkom gradu Filadelfija, država Pensilvanija, održana je 61. godišnja konferencija Američkog udruženja za kriminologiju. Tema konferencija bila je *Kriminologija i kriminalna politika (Criminology and Criminal Justice Policy)*. Ovaj skup je okupio veliki broj kriminologa, pravnika, viktimologa, sociologa i drugih stručnjaka iz celog sveta, koji su prezentovali svoje radove u preko 600 tematskih sesija i radionica i kroz više od 200 poster prezentacija.

Kroz ovu konferenciju načinjen je još jedan pokušaj da se ukaže na značaj kriminologije i kriminoloških istraživanja za razvijanje i kreiranje kriminalne politike. U prilog tome govori i nova forma rada tokom konferencije – sesije nazvane *policy proposals* (predlozi politika). U ovoj formi sesija, autori su iznossili predloge društvenih odgovora na različite probleme i argumentovano ih branili, oslanjajući se pri tome na empirijska istraživanja. O predlogu bi potom govorili diskutanti, a zatim su se i ostali učesnici uključivali u diskusiju. Neke od tema ove vrste sesija bile su: korišćenje informacionih tehnologija za osnaživanje zajednica i unošenje inovacija u krivičnopravni sistem; javno zdravlje u javnoj sferi; razmatranje neželjenih posledica intervencija/odgovora na ekstremizam i terorističke grupe; ka pametnjoj i pravednjoj evropskoj tvrđavi – kombinovanje privremene radne migracije i efikasne politike povratka; programi postpenalne pomoći u kojima se akcenat stavlja na bavljenje povezivanjem porodice, postojećim konfliktom i nasiljem u porodici; pravda za maloletne prostitutke – zaustaviti hapšenje i gonjenje devojčica i slično.

U okviru tematskih sesija iznošeni su rezultati brojnih istraživanja, koja se odnose na pojedine forme kriminaliteta (nasilje u porodici, trgovina ljudima, proganjanje, seksualno nasilje, ubistvo, organizovani kriminalitet, ratni zločini, zlo-

čini mržnje i slično), potom na kriminološke, viktimološke, penološke, socijalne, pravne i zdravstvene aspekte određenih oblika kriminaliteta, kao i na društvene odgovore na kriminalitet, uključujući i restorativnu pravdu. S obzirom na veliki broj sesija, koje su bile paralelno organizovane, bilo je moguće pratiti samo neke od njih, pa će u ovom prikazu biti dat pregled samo nekih, odabranih sesija.

U ime Viktimološkog društva Srbije konferenciji je prisustvovala mr Sanja Ćopić. Ona je prezentovala rezultate istraživanja trgovine muškarcima u Srbiji, koje je Viktimološko društvo Srbije sprovedo tokom 2008. i 2009. godine. Rad pod nazivom *Trafficking in and smuggling of men in Serbia: Where are the boundaries? (Trgovina i krijumčarenje muškarcima u Srbiji: gde su granice?)* izložila je u okviru tematske sesije koja je bila posvećena pitanjima i problemima u vezi sa trgovinom ljudima. Tokom ove tematske sesije, Shayne Jones sa Univerziteta Južna Florida (SAD) je u svojoj prezentaciji ukazala na skrivenu prirodu trgovine decom i probleme u vezi sa krivicom i kažnjavanjem dece koja su žrtve trgovine ljudima. Galma Jahić sa Univerziteta Bilgi iz Istanbula (Turska) iznela je rezultate svog istraživanja, u kome se bavila poređenjem zemalja koje tradicionalno slove za zemlje porekla žrtava trgovine u cilju seksualne eksploracije sa zemljama koje to nisu, kao i poređenjem zemalja koje su prema podacima Kancelarije UN za kriminalitet i droge (UNODC) identifikovane kao najčešće zemlje destinacije sa zemljama koje to nisu. Cilj istraživanja bio je da se utvrdi zašto se neke zemlje pojavljuju kao zemlje porekla žrtava trgovine ljudima, a druge ne, kao i zašto žrtve bivaju trafikovane u cilju seksualne eksploracije u baš određene zemlje. Fokus njene prezentacije bio je na zemljama destinacije. Za svaku zemlju su preko niza indikatora ispitivani stepen ekonomskog razvoja, nivo korupcije, pravni status seksualnih radnika, migracioni obrasci i kvalitet života. Neki od iznetih zaključaka upućivali su na to da se kao zemlje destinacije najčešće javljaju zemlje koje imaju viši prihod po glavi stanovnika, koje su inače suočene sa većim prilivom migranata, kao i one koje se u većoj meri suočavaju sa korupcijom. Erin Denton sa McGill Univerziteta (SAD) je prisutne upoznala sa istraživanjem na kome radi, a koje se odnosi na analizu sadržaja međunarodne medijske pokrivenosti teme trgovine ljudima, i to u pogledu hapšenja trafikera i procesuiranja slučajeva trgovine. Ona je analizirala preko 2000 članaka, koristeći arhiv pretraživača *google (Google news archive)*, i došla do 191 slučaja trgovine ljudima, koje bi trebalo dalje da analizira, od čega se u čak 53% kao žrtve pojavljuju osobe muškog pola.

Nekoliko tematskih sesija bilo je posvećeno jednoj od trenutno veoma aktuelnih tema – proganjanju (*stalking*). Tako se u okviru jedne sesije govorilo

o definisanju proganjanja, istraživanju pojave i novim pravcima u reagovanju na ovaj vid viktimizacije. Amy Cass sa Kalifornijskog državnog Univerziteta (SAD) iznela je rezultate istraživanja o tome kako studenti definišu proganjanje i na koji način percipiraju ovo ponašanje. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 530 studenata na jednom koledžu. Nešto više od polovine uzorka činile su devojke (55%), dok su više od dve trećine uzorka činili studenti i studentkinje bele rase. Takođe se vodilo računa da ispitanici/ispitanice budu različitog nivoa obrazovanja (različite godine studija). Svakom ispitaniku/ispitanici dat je po jedan scenario proganjanja. Priče koje su dobili bile su različite u smislu da su se odnosile na osobe koje se poznaju, koje su bile u nekom odnosu, koje se ne poznaju i slično. Od ispitanika/ispitanica se tražilo da kažu da li je to što su pročitali proganjanje – ako jeste kako bi oni definisali proganjanje, a ako smatraju da to nije proganjanje, onda da navedu razloge za takav stav. Četvrtina uzorka (25%) nije u datom scenariju videla proganjanje, a ključni razlog za to bio je da nema fizičke prinude ili pretnje. Sa druge strane, pak, uporno nametanje i pretnje su se pokazale kao relevantne za percipiranje određenog ponašanja kao proganjanja. Interesantno je da su devojke često opravdavale proganjanje bliskošću osoba i pokušajem pomirenja. Najzad, svega 7 ispitanika je obratilo pažnju na položaj žrtve i strah koji kod nje postoji kao važan pokazatelj da li je jedno ponašanje proganjanje ili ne. Podaci do kojih se došlo, kako je autorka zaključila, upućuju na potrebu edukacije studenata, ali i šire populacije o tome šta je proganjanje.

Billy Henson i Bradford Reynolds sa Univerziteta Sinsinati (SAD) ukazali su na opasnosti koje socijalne mreže (poput Facebook-a, Twittter-a ili Myspace-a) nose kada se govori o proganjanju. Oni su upozorili da cyber prostor predstavlja novu arenu za različite vidove proganjanja. Oni su sprovedli istraživanje na uzorku od 974 studenta uzrasta između 18 i 24 godine. Čak 94% ispitanika ima nalog na nekoj od socijalnih mreža. Nivo proganjanja merili su preko sledećih varijabli: kontakti, uz nemiravanje, pretnje i nasilje, neželjene seksualne ponude. Kao nezavisne varijable uzete su demografske karakteristike ispitanika, potom, vreme provedeno na Internetu, vrsta socijalne mreže, posedovanje naloga na nekoj od mreža, broj naloga, broj fotografija koje su postavljene na profilu, broj prijatelja, dodavanje nepoznatih lica na listu prijatelja i slično. Istraživanje je pokazalo da su cyber proganjanju značajno više izložene devojke u odnosu na mladiće, kao i da broj naloga (profila) i dodavanje nepoznatih lica na listu prijatelja značajno utiču na izloženost proganjanju putem on-line socijalnih mreža. Istraživači su, takođe, došli do podatka da posedo-

vanje profila na mreži Myspace povećava rizik od viktimizacije cyber proganjanjem. Ono što je planirano kao sledeći korak jeste ispitivanje karakteristika pojedinih socijalnih mreža kako bi se ustanovilo zašto neke mreže nose veći rizik od proganjanja.

Posebna sesija bila je posvećena odnosu proganjanja i nasilja u porodici. Matt Nobles sa Državnog Univerziteta Vašington (SAD) izneo je rezultate istraživanja prevalence i karakteristika proganjanja. Istraživanje je spovedeno na uzorku od 1921 studenta na koledžima, primenom tehnike samoprijavljanja. Rezultati istraživanja govore da osobe ženskog pola čine najveći deo i žrtava (76%) i izvršiteljki (65%), ali se ne beleži razlika u pogledu učestalosti i ozbiljnosti proganjanja s obzirom na pol žrtve. Žrtve proganjanja su bile izložene ovom vidu viktimizacije tokom relativno kratkog vremenskog perioda. Prvi slučaj proganjanja se najčešće dešava oko 19. godine života, dok se proganjanje u starijim uzrasnim kategorijama mahom vezuje za slučajevе razvoda, problema oko starateljstva i slično. Takođe je utvrđeno postojanje statistički značajne veze između seksualnog napada, partnerskog nasilja i proganjanja. Međutim, ovom vrstom istraživanja nije bilo moguće utvrditi uzroke pojave, iako su autori na kraju istakli da viktimizacija može da bude stresor, koji može da vodi u vršenje proganjanja.

U okviru iste tematske sesije Heather Melton sa Juta Univerziteta (SAD) govorila je o vezi između proganjanja i partnerskog nasilja, s akcentom na rodnu dimenziju pojave. Ona i njena koleginica Carrie LeFevre su bazirale svoj rad na policijskoj statistici. Analizirale su 3000 predmeta nasilja u porodici iz 2003. godine od kojih su izdvojile 836 u kome su i žrtva i učinilac bili poznati. One su ustanovile da u ovim slučajevima proganjanja postoje izražene rodne razlike, odnosno specifičnosti. Tako su u 87% slučajeva učinioци bili muškog pola, koji su ispoljavali daleko više verbalnog nasilja prema svojim žrtvama, kao i proganjanja, i to ozbiljnijih oblika proganjanja, ali uglavnom nisu bivali zatečeni na licu mesta od strane policije. Istraživanje je takođe pokazalo da se žene daleko češće nađu ponovo u ulozi žrtve, dok je recidivizam daleko prisutniji kod muškaraca kao izvršilaca. Na kraju, Susan Sharp sa Oklahoma Univerziteta (SAD) istakla je da je proganjanje krivično delo usmereno ka žrtvi (*victim-oriented crime*) i da može kod nje da izazove traume i stres. Učinioци proganjanje koriste kako bi zaplašili žrtvu i držali je pod kontrolom. U najvećem broju slučajeva progonitelj i njegova žrtva su bili već u nekom odnosu.

Jedna tematska sesija, tačnije panel, bila je posvećena novim vidovima merenja trendova kriminaliteta u svetu. Tako je Kristina Kangaspunta iz Insti-

tuta UN za istraživanje međuregionalnog kriminaliteta i pravde (UN Interregional Crime and Justice Research Institute) govorila o ulozi i mogućnostima Ujedinjenih nacija u merenju obima trgovine ljudima. Ona je ukazala na dva izazova: prikupljanje podataka o trgovini ljudima se još uvek realizuje kao projektna aktivnost, dok, sa druge strane, u mnogome zavisi od raspoloženja država članica UN da dostave tražene podatke. Ova dva izazova je postavila u okvire postojećih istraživanja, ističući da, na primer, istraživanje trgovine ljudima koje sprovodi Kancelarija UN za kriminalitet i droge (UNODC), zavisi od senzibilisanosti država u pogledu vođenja, a potom i dostavljanja određenih podataka, jer je u ovom istraživanju primarni izvor podataka državna statistika. Ona je zaključila da UN ne može da izmeri trgovinu ljudima, barem ne ozbiljnost ovog problema, ali su Ujedinjene nacije, zajedno sa nekoliko naučnih i istraživačkih institucija, ipak pokrenule novi projekat indeksiranja trgovine ljudima. Garry LaFree sa Univerziteta Merilend (SAD) predstavio je globalnu bazu podataka o terorizmu, u kojoj se mogu naći podaci za svaku zemlju i konkretnе događaje. Michael Levi sa Univerziteta Kardif (Velika Britanija) govorio je o izazovima istraživanja finansijskog i kriminaliteta belog okovratnika, ističući dva pitanja: prvo se odnosi na to koje vrste povreda hoćemo da podvedemo pod finansijski kriminalitet, a drugo na definisanje terminologije i opisivanje uz međusobno isključivanje, kako bi se znalo na koji način kvalifikovati, a onda i procesuirati određena ponašanja, bez njihovog dupliranja. Na kraju ove sesije, Jan Van Dijk sa Univerziteta Tilburg (Holandija) je istakao da međunarodne ankete viktimizacije nisu dovoljno kompetentne za merenje tzv. kriminaliteta bez žrtava (*victimless crime*), poput organizovanog kriminaliteta i korupcije, pa je neophodno razviti međunarodne indekse kriminaliteta i pravde.

Jedna od zanimljivih sesija bavila se i pitanjem odnosa kriminologije, viktimologije i radne migracije. Dario Melossi sa Univerziteta Bolonja (Italija) govorio je o migracijama, kriminalitetu i zatvorskoj populaciji u Evropi i SAD u vreme krize. On je istakao da se danas puno novca koristi za kontrolu migracija, ali ne i na to kako migranti mogu legalno da uđu i ostanu, na primer, u zemljama Evropske unije. Čak i kada dolaze legalno u neku zemlju, poput Italije, ostaju duže od dozvoljenog boravka, radeći poslove koji su na marginama legalnosti, koji su loše plaćeni, a uslovi rada i života su veoma loši. Poslovi rezervisani za (ilegalne) migrante su obično u domenu poljoprivrede, građevinskih radova, prostitucije, dilovanja droge i slično. Sa tim u vezi je i činjenica da veliki deo zatvorske populacije upravo čine migranti, pa sve to čini važno polje za dalja istraživanja i razvijanje politke efikasnije kontrole migra-

cija. Mimi Ajzenstadt sa Herbejskog Univerziteta Jerusalim (Izrael) je govorila o migrantima u Izraelu i njihovom položaju. Ona je analizirala 72 sudska predmeta u slučajevima konvencionalnog kriminaliteta, ne uključujući pri tome krijumčarenje. Ona je došla do podatka da u svim fazama sudske procedure dolazi do izražaja „različitost“ („otherness“), tj. drugačije postupanje u slučajevima u kojima se u ulozi okrivljenih nalaze migranti (odsustvo društvene podrške, angažovanje braničaca po službenoj dužnosti ili iz NVO, nepostojanje medicinske ili druge relevantne dokumentacije, boravak u pritvoru tokom celog krivičnog postupka i slično). Iz presuda se, takođe, vidi u kakvim uslovima migranti rade, te da može da se govorи o radnoj eksploraciji. Pa ipak, čak i kada se ne doneše osuđujućа presuda, migracione vlasti ne produžavaju dozvolu boravka ili ne izdaju dozvolu boravka migrantima. Illegalni migranti tako nemaju nikakva prava i tretiraju se kao osobe koje ne postoje. Oni su nevažni za društvo, a na njih se gleda kao na pretnju društvu i državi.

Pored toga, tokom pojedinih sesija, kojima sam prisustvovala, prezentovani su i radovi u kojima su autori/autorke govorili o mogućnostima restorativne pravde za rešavanje konflikata u školama, o restorativnoj pravdi u zatvorima i postupku pripreme osuđenika za izlazak na slobodu, o prednostima restorativne pravde u odnosu na proceduralnu pravdu, kao i njenim mogućnostima za smanjivanje recidivizma, posebno u slučaju maloletnih učinilaca krivičnih dela. Zanimljive su bile i prezentacije o kontroli kriminaliteta u digitalno doba. Tako je moglo da se čuje da digitalna era donosi cyber kriminal, virusе, hakere, on-line pirateriju, ali da isto tako nove tehnologije donose i moguća nova rešenja: elektronske sudnice (E-sudnice), elektronski nadzor, biometrijske dokumente. Ali, nameće se i pitanje za koja ljudska prava digitalna era predstavlja rizik. Pojedini autori navode da su to sloboda, dostojanstvo, privatnost i sigurnost, jer postoje različiti načini diskriminisanja ljudi, pretnje nehumanim kaznama, različitim vidovima cyber viktimizacije, kao i praćenje elektronske pošte i razgovora mobilnim telefonom i slično.

Sve skupa, to svakako otvara mnoga nova polja za istraživanja, čiji će se rezultati saopštavati na narednim stručnim i naučnim skupovima, uključujući i konferencije Američkog udruženja za kriminologiju. Sledeća konferencija ovog udruženja biće održana od 17. do 20. novembra 2010. godine u San Francisku (Kalifornija, SAD). Više informacija može se naći na Internet stranici <http://www.asc41.com/annualmeeting.htm>.

MR SANJA ĆOPIĆ

TEMIDA

Jun 2010, str. 119-121

ISSN: 1450-6637

MARIE SEGRAVE, SANJA MILIVOJEVIC I SHARON PICKERING

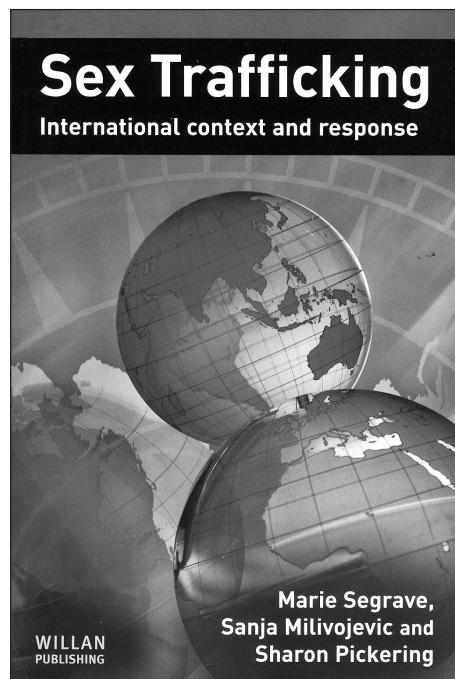
Sex Trafficking – International context and response

(Trgovina ljudima u svrhe seksualne eksploatacije –
Međunarodni kontekst i odgovor)

Willan Publishing, Portland, 2009, str. 226

„Trgovina ljudima u svrhe seksualne eksploatacije – Međunarodni kontekst i odgovor“ je kritička studija trgovine ljudima, posebno ženama, u cilju seksualne eksploatacije i ropstva, kao i nacionalnih i međunarodnih mera za borbu protiv ove pojave. Objavljena je 2009. godine od strane Willan Publishing izdavačke kuće, a njene autorke su Marie Segrave i Sharon Pickering (predavačica i asistentkinja na Odeljenju za kriminologiju Monaš Univerziteta iz Melburna), kao i Sanja Milivojević (predavačica na Odseku za kriminologiju i studiju policije na Univerzitetu Zapadni Sidnej).

Kao što je jasno navedeno u predgovoru, cilj autorki bio je da analiziraju temu seksualne eksploatacije kao rodni transnacionalni fenomen na transparentan i temeljan način. Društveni kontekst u kome je trgovano ženama je analiziran kroz ispitivanje sledećeg: razloga za upuštanje u prostituciju, njihovih odluka da sarađuju ili ne sarađuju u krivičnim istragama, politika različitih država vezanih za sigurnost, kontrolu granica, pomoć, podršku, sprovođenje zakona, procedure krivičnih istraga, uspešnosti pravnog sistema, rehabilitaciju, repatrijaciju, reintegraciju i među-

narodne napore da se iskoreni trgovina ljudima radi seksualne eksploracije na osnovu Izveštaja iz Palerma (evaluiranog od strane TIP izveštaja¹).

Ovaj cilj je u potpunosti ispunjen. Žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploracije i vrsta zaštite/pomoći od strane državnih i ne-državnih aktera (pre, tokom i posle krivičnog postupka) pažljivo su analizirane kroz celu knjigu. Kada je u pitanju ispitivanje međunarodnog okvira, predstavljene studije slučaja iz Australije, Srbije i Tajlanda, napravljene na osnovu intervjuja, pružaju pravo bogatstvo informacija.

Ova knjiga je zasnovana na kvalitativnoj analizi istraživačkog materijala. Istraživanje se sastojalo od skoro 80 intervjuja sa različitim osobama, uključujući državne i ne-državne aktere, kao i one iz nevladinih organizacija (9 intervjuisanih osoba bilo je iz Australije, 20 iz Srbije, a preostale su bile iz Tajlanda – od kojih su neki državljeni Australije). Intervjui su vođeni u Bangkoku, Čijang Maju, Čijang Raju, Beogradu i Melburnu.

Knjiga obuhvata tri esencijalne i međuzavisne teme: položaj žena – žrtava trgovine, zainteresovanost države i njena reakcija vezano za pitanje trgovine u cilju seksualne eksploracije i međunarodni okvir.

Što se tiče položaja žena, glavni problemi, sa tačke gledišta autorki, su: njihov tretman od strane države na način koji ne uzima u obzir njihova mišljenja i stvarne potrebe, standardizacija određenog tipa žrtve (koji ne odgovara svima), stereotipni način na koji ljudi, državni i ne-državni akteri, sude o njima, kao i teškoće u dobijanju bilo kakve podrške ukoliko nisu spremne da se adekvatno ponašaju u krivičnim istragama, pri čemu gube i zvanični status žrtve.

Odnos država u celini odslikava sledeće: nedostatak volje da se bave ovim problemom na jasan način u cilju promovisanja javne rasprave i informacija vezanih za pitanje trgovine ljudima; činjenica da sistem za podršku žrtvama i dalje više služi državnim interesima nego samim žrtvama – jer je najvažnije imati što više uspešnih krivičnih gonjenja i rešiti problem što je pre moguće, najčešće vraćanjem žena u države porekla (deportacija ili repatriacija) i nespremnost da se shvati da su glavni problemi sa kojima bi se trebalo izboriti socijalni, ekonomski i politički kontekst, kao i razlozi upuštanja žena u ilegalnu migraciju i načine na koje one postaju žrtve trgovine ljudima u cilju seksualne eksploracije.

Kada je u pitanju međunarodni okvir, Protokol iz Palerma i TIP izveštaj su „zvanični oblici“ borbe protiv trgovine ljudima, iako neki međunarodni propisi i dalje predviđaju suviše linearne sisteme za borbu protiv trgovine ljudima u

¹ Trafficking in persons izveštaji Stejt Departmenta.

svrhe seksualne eksploatacije, a u realnosti svaki slučaj trgovine ljudima može da zahteva kompleksniji i specifičniji pristup.

Metod pisanja ove knjige može se suštinski okarakterisati kao istovremeno opisni i narativni. On objašnjava, analizira situacije, pojašnjava ideje i simultano naglašava ono što se stvarno dogodilo, intervjujsanjem osoba koje su intervenisale (u tim slučajevima koristeći uglavnom direktni narativni stil zasnovan na citatima žrtava, državnih i ne-državnih aktera).

Ova knjiga je veoma korisna za istraživače i ljude zainteresovane da prošire svoje znanje o trgovini ljudima u cilju seksualne eksploatacije. Intervjui (ili njihovi delovi) su veoma dinamični i interaktivni, pa postaje jasno da je ovo istraživanje predstavljalo veliki poduhvat. To je vrlo objektivan i asertivan pristup koji se drži onoga što se zaista dogodilo i činjenica, a ne ličnih stavova autorki. Čitalac se upoznaje sa stavovima autorki tek na kraju svakog poglavlja u zaključku, kao i u poslednjem poglavlju, što je od velikog značaja kod ovakvog opisno-narativnog stila.

Kada je u pitanju zaključak knjige, ja ga nesumnjivo podržavam, posebno u pogledu stavova i mera koje bi državni akteri trebalo da usvoje: promovisanje jasnije debate i informacija o ovoj temi široj publici; tretiranje svake osobe kao pojedinačnog slučaja, a ne samo kao brojke u cilju dobijanja međunarodnog priznanja (brže i uspešnije krivično gonjenje), kao i nalaženje drugih rešenja koja nisu najlakša (deportacija, repatrijacija) za žene žrtve trgovine ljudima.

Smatram da je izdavanje viza ženama kojima je trgovano veoma značajna mera, posebno onda kada njihove zemlje porekla ne žele ili ne mogu da priušte (iz političkih ili socijalnih razloga) da ih prihvate i reintegrišu na pravi način ili kada ih progone, zatvaraju ili se ponašaju nehumanom prema njima. Takva mera bi trebalo da bude pitanje humanosti, a ne samo pitanje politike i bilateralnih konvencija između država. Štaviše, autorke naglašavaju i odgovornost država uopšte u kreiranju problema zbog kojih žene postaju žrtve.

U zaključku ovog prikaza, moram, još jednom, da istaknem odličan istraživački postupak, vrlo dobro organizovanu formalnu strukturu (poglavlja i logičnu argumentaciju), objektivnost knjige i njene jasno formulisane ciljeve i svrhu, koji je čine veoma dobrim materijalom za sve istraživače i druge ljudе koji su zainteresovani za temu trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije.

GIANNA MERKI²

² Gianna Merki je diplomirana pravnica iz Portugala koja je ovaj prikaz napisala za vreme prakse u Vikičimološkom društvu Srbije, tokom novembra i decembra 2009. godine. Prikaz je originalno napisan na engleskom jeziku. Na srpski jezik ga je preveo Nikola M. Petrović.

TEMIDA
Jun 2010, str. 123-129
ISSN: 1450-6637

Vesna Nikolić-Ristanović (ur.)

Trgovina muškarcima u Srbiji

Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2009, str. 271

Studija „Trgovina muškarcima u Srbiji“ predstavlja rad istraživačica Viktimološkog društva Srbije na čelu sa prof. dr Vesnom Nikolić-Ristanović. Nastala je kao rezultat ozbiljnog istraživanja u okviru dvogodišnjeg projekta pod nazivom „Muške žrtve trgovine ljudima“. O referentnosti ovog projekta govori i činjenica da ga je finansijski podržala Kancelarija za praćenje i suzbijanje trgovine ljudima američkog Stejt Departmenta, koja je jedna od ključnih u oblasti praćenja ove pojave u svetu. Na početku bi trebalo konstatovati da je ovo prvo ozbiljnije istraživanje na našim prostorima, pa i šire, koje se odnosi na muškarce kao žrtve trgovine ljudima.

Knjiga ima osam poglavlja sa uvodom i zaključkom, sa ukupno 271 stranicom.

U uvodnom delu ukazano je na ozbiljnost problema trgovine ljudima u svetu i kod nas u savremeno doba, motive istraživanja, podelu zadataka u istraživačkom timu, a istaknute su i određene teškoće i ograničenja na koje su istraživačice naišle tokom istraživanja.

U drugom poglavlju „Pregled rezultata dosadašnjih istraživanja i drugih raspoloživih podataka o trgovini muškarcima u svetu i Srbiji“, koje su napisale Marina Kovačević-Lepojević i Jelena Dimitrijević, dati su pregled i rezultati dosadašnjih istraživanja i drugih raspoloživih podataka o trgovini muškarcima u

**Urednica
Vesna Nikolić-Ristanović**

Trgovina muškarcima u Srbiji

svetu i kod nas. Analizom je obuhvaćena sva dostupna literatura o trgovini ljudima objavljena u periodu između 2000. i 2008. godine na srpskom i engleskom jeziku, kao i drugi materijali dostupni javnosti u navedenom periodu. Ukažano je na osnovni metodološki pristup koji je korišćen prilikom prikupljanja i analize literature o trgovini muškarcima, jer je na početku konstatovano da u dostupnoj literaturi postoji mali broj jedinica u kojima se tretira ovo pitanje.

Nakon toga, ukažano je na rasprostranjenost trgovine muškarcima u svetu i u Srbiji, sa osnovnom konstatacijom da se ova materija još uvek nalazi na margini istraživačkog i društvenog reagovanja, jer očigledno nema dovoljno raspoloživih podataka kako bi se napravila ozbiljna analiza. Pored toga, i u raspoloživim materijalima o podacima kod dece nije iskazivan pol, što je značajno otežavalo rad istraživačicama na šta se čitaoci i upozoravaju.

U ovom poglavlju navedene su i karakteristike žrtava – muškaraca kojima se trguje, kada su u pitanju uzrast, poreklo, obrazovanje, zanimanje i socioekonomске prilike. Pored toga, navedeni su putevi trgovine muškarcima, načini vrbovanja, transport, oblici eksploracije i karakteristike izvršilaca trgovine muškarcima. Na kraju ovog poglavlja u zaključku, autorke još jednom s pravom apostrofiraju činjenicu da prikazani i sagledavani oskudni podaci ipak ukazuju na postojanje trgovine punoletnim i maloletnim licima muškog pola u svetu i Srbiji i apeluju na potrebu za većim brojem istraživanja kako bi ocene o muškarcima kao žrtvama trgovine ljudima bile verodostojnije.

U sledećem poglavlju „O istraživanju trgovine muškarcima u Srbiji: predmet, cilj, uzorak i metod“, koje su napisale Vesna Nikolić-Ristanović i Jelena Dimitrijević, detaljno je prikazana metodologija istraživanja trgovine muškarcima u Srbiji za period 2003. – 2007. godine (predmet, cilj, uzorak i metod). Značajno je istaći da je ovo prvo empirijsko istraživanje u Srbiji koje je bilo usmereno na trgovinu muškarcima. Ono je bilo posebno usmereno na fenomenološke i etiološke aspekte pojave (rasprostranjenost, pojavnici oblici, putevi trgovine, karakteristike, motivi, kriminogeni faktori koji utiču na pojavu, karakteristike izvršilaca i društveni odgovori na pojavu).

Autorke istraživanja su se oslonile i na rezultate prethodnih istraživanja koristeći etnografski multi metod, tj. kombinaciju više različitih izvora podataka, imajući u vidu činjenicu da je Srbija, pre svega, tranzitna zemlja. Najveći deo podataka prikupljen je putem intervjuja sa stručnjacima različitog profila (82 ispitanika), dakle državnim službenicima angažovanim na ovoj problematiki, kao i sa predstavnicima nevladinih i međunarodnih organizacija. Naravno da nisu zaobiđene ni potencijalne žrtve trgovine ljudima (13), kao i učinioци krivič-

nih dela koji su se u vreme istraživanja nalazili na izdržavanju zatvorske kazne (12). Pored intervjuja, korišćeni su i svi drugi postojeći izvori podataka: podaci državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija, rezultati dosadašnjih istraživanja, podaci pribavljeni neposrednim praćenjem suđenja i dr.

U četvrtom poglavlju izneti su rezultati istraživanja o rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama trgovine muškarcima u Srbiji do kojih se došlo putem intervjuja i iz sudskih presuda. Autorke poglavlja „Rasprostranjenost i struktura trgovine muškarcima u Srbiji“ Sanja Čopić i Jelena Dimitrijević prikazale su i podatke o slučajevima koji su kvalifikovani kao krijumčarenje muških migranata, pri čemu su opravdano ukazale na problem razgraničenja između ova dva pojma koji je kod nas evidentan, pa i kada je u pitanju rad državnih službenika.

Podatke o rasprostranjenosti trgovine muškarcima autorke su prezentirale na dva nivoa: podaci iz izveštaja državnih institucija (policija i Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine za period 2004.- 2007. godine) i podaci dobijeni putem intervjuja i iz sudskih presuda (period između 2003.- 2007. godine). Tako je prema podacima iz godišnjih izveštaja Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije „za period od 2004. do 2007. godine, policija identifikovala 213 žrtava trgovine ljudima, od čega 79 (37,1%) muškog pola, 26 (32,9%) maloletnih i 53 (67,1) punoletnih“ (str. 61). Interesantno je istaći da je broj žrtava muškog pola beležio stalni rast svake godine, od jedne u 2004. godini, do čak 62 žrtve u 2007. godini. Od ukupnog broja žrtava u 2007. godini, muškarci su bili zastupljeni sa 64,6%, što je najviše u posmatranom periodu i po prvi put je bilo više identifikovanih žrtava muškog pola u odnosu na ženski, kao i više punoletnih u odnosu na maloletne žrtve muškog pola. Međutim, broj žrtava prema podacima Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, u posmatranom periodu, znatno je manji (ukupno 15).

Podaci o rasprostranjenosti i strukturi trgovine muškarcima u Srbiji prikupljeni su i putem intervjuja sa stručnjacima i iz sudskih presuda za period 2003.-2007. godine. Istraživanjem je na ovaj način identifikованo 55 slučajeva trgovine licima muškog pola, u kojima je identifikovano ukupno 407 žrtava muškog pola: 342 punoletna muškarca (84%) i 65 lica mlađih od 18 godina (16%). Imajući u vidu podatke do kojih se došlo istraživanjem, autorke su došle do zaključka „da je trgovina muškarcima znatno rasprostranjenija u odnosu na pokazatelje državnih organa i institucija“ (str. 70). Autorke ističu da bi broj identifikovanih slučajeva trgovine muškarcima i dečacima bio sigurno veći da je intervjuisan veći broj stručnjaka i da su sagledani i drugi gradovi u Srbiji koji su aktuelni u vezi sa ovom pojmom.

U delu „Karakteristike trgovine muškarcima u Srbiji“ autorke Sanje Ćopić, detaljno su navedene i objašnjene karakteristike trgovine muškarcima, i to kroz četiri celine: karakteristike muškaraca kao žrtava trgovine ljudima; karakteristike vršenja trgovine muškarcima u Srbiji; karakteristike krijumčarenja muškaraca u Srbiji i putevi trgovine i krijumčarenja muškaraca. U zaključnom delu ovog poglavlja treba izdvojiti sledeće značajne konstatacije istraživačica:

Trgovina muškarcima u Srbiji je prisutna u znatnoj meri (str. 120),

Trgovina ljudima je u praksi znatno rasprostranjenija u odnosu na stanje koje pokazuju podaci ključnih državnih institucija – policije i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (str. 120),

Među muškim žrtvama trgovine ljudima ima i punoletnih i maloletnih lica, pri čemu je broj punoletnih muških žrtava pet puta veći,

„Dečaci kao žrtve su daleko češće nego punoletni izloženi unutrašnjoj trgovini, tj. unutar granica Republike Srbije“ (str. 122),

U slučaju trgovine punoletnim muškarcima dominantno mesto zauzima transnacionalna trgovina, pri čemu je Srbija pre svega zemlja tranzita,

„Istraživanjem nisu identifikovane bitne razlike između trgovaca i krijumčara, jer im je modus operandi gotovo identičan, i u pogledu izbora žrtava i puteva kriminalne delatnosti“ (str. 123).

Viktimogeni i kriminogeni faktori trgovine muškarcima u Srbiji analizirani su u istoimenom, petom poglavlju ove studije, autorke Vesne Nikolić-Ristanović. Na početku su apostofirani i detaljnije obrazloženi najvažniji viktimogeni faktori koji utiču na rizik trgovine punoletnim i maloletnim muškarcima koje su istraživačice identifikovale: ekonomска situacija, rat, pogoršanje uslova života i društvena dezorganizacija u tranzicijskim i konfliktnim/postkonfliktnim društvima, mnogočlane porodice, problemi u ostvarivanju tradicionalne muške rodne uloge hranioca porodice, restriktivni vizni režim, dijaspora povezana sa organizovanim kriminalnim grupama za trgovinu ljudima i ilegalnim dokumentima, kao i korumpirani državni službenici konzulata u zemljama – oblastima porekla i u Srbiji kao zemljama tranzita.

Kada je u pitanju trgovina muškom decom, pored navedenih, apostofirani su i još neki specifični faktori, koji su zastupljeniji pre svega kod mlađe dece, kao što su: pripadnost marginalizovanoj društvenoj grupi (najčešće romskoj), fizički invaliditet, mentalna retardiranost, nepotpune i razorene porodice, nasilje u porodici, alkoholizam, život na ulici, nepohađanje škole, izbeglištvo i sl. Što se tiče kriminogenih faktora, na osnovu viđenja autorke ovog poglavlja, jasno se pokazuje da se u slučaju trgovine muškarcima „radi o pro-

fesionalnom kriminalitetu, odnosno o bavljenju kriminalnom aktivnošću u vidu stalnog ili povremenog zanimanja i u cilju sticanja zarade" (str.139). Kao glavni kriminogeni faktori identifikovani su „društvena dezorganizacija, anomija i ekonomski problemi izazvani ratom i tranzicijom, u kombinaciji sa retradicionalizacijom rodnih uloga i teškoćama ostvarivanja muškog rodnog identiteta" (str.140), društvena marginalizovanost, neadekvatno reagovanje državnih organa i korupcija.

Autorka ovog poglavlja ističe da se „identifikovani viktimogeni i kriminogeni faktori u dobroj meri poklapaju, kako međusobno, tako i sa faktorima koji utiču na migraciju muškaraca i dečaka i eksploraciju dečjeg rada" (str.150). Kako pokazuju podaci do kojih se došlo istraživanjem, većina žrtava i izvršilaca „dolaze iz sličnog društvenog miljea: iz redova siromašnih i marginalizovanih koji su navikli da traže posao neformalnim putem, u okviru sive ekonomije, odnosno na crnom tržištu rada" (str.151).

Šesto poglavlje studije nosi naziv „Društveno reagovanje na trgovinu muškarcima“. Biljana Simeunović-Patić je u delu pod nazivom „Pravni i institucionalni okvir društvenog reagovanja na problem trgovine ljudima u Srbiji“ dala pregled istorijskog razvoja institucionalnog okvira društvenog reagovanja u vezi sa trgovinom ljudima u Srbiji, usklađenost pravne regulative sa međunarodnim pravnim standardima, pri čemu su detaljnije obrazložene sve važnije zakonske inkriminacije koje se odnose na ovu pojavu.

Kao što je to u ovom delu navedeno „krivično zakonodavstvo Republike Srbije sve do aprila 2003. godine nije sadržavalo posebne inkriminacije koje bi se neposredno odnosile na trgovinu ljudima" (str.159), već su se primenjivale pojedine odredbe iz tadašnjih zakonskih propisa. Prva inkriminacija pod nazivom trgovina ljudima uvedena je u KZ RS 2003. godine u članu 111b, da bi vrlo brzo bila značajno inovirana donošenjem sada važećeg Krivičnog zakonika 2005. godine, u kome je ovo krivično delo predviđeno u članu 388. Autorka ovog dela studije ukazala je i na ključne aktere u institucionalnom okviru suzbijanja trgovine ljudima, pri čemu je svakako posebno naglašena uloga pravosudnih organa i Ministarstva unutrašnjih poslova.

U domenu zaštite žrtava i prevencije apostrofirana je centralna uloga Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, kao i podrška međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija. U vezi sa tim, ukazano je na nekoliko važnih segmenata, kao što su: privremeni boravak žrtava stranih državljana; zaštita žrtava kao oštećenih i svedoka u krivičnom postupku; naknada štete i prevencija trgovine ljudima.

Kada je u pitanju senzibilnost stručnjaka u Republici Srbiji, što je takođe obradila ista autorka, istraživanje je praktično potvrdilo da se ona nije značajno promenila na bolje, u odnosu na rezultate prethodnog istraživanja iz 2003. godine, posebno po pitanju prepoznavanja viktimizacije muškaraca, što je i dalje ozbiljan problem.

Na osnovu podataka dobijenih tokom ovog istraživanja konstatovan je i „čitav niz nedostataka i problema u pogledu pružanja podrške, pomoći i zaštite muških žrtava u Srbiji“ (str. 219), što je analizirano u delu pod nazivom „Podrška, pomoć i zaštita žrtava trgovine muškarcima – rezultati istraživanja“ autorke Vesne Nikolić-Ristanović. Osnovni problem i dalje je neadekvatna identifikacija muških žrtava, zbog čega „ogroman broj muških žrtava ostaje neidentifikovan“ (str. 219), a samim tim i bez ikakve pomoći i podrške. U vezi sa tim, autorka ukazuje na krajnje nejasnu i nedefinisanu ulogu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i na njen, pre svega, reaktivni pristup.

Najzad, u šestom poglavlju i to delu pod nazivom „Krivično gonjenje izvršilaca trgovine muškarcima“ autorke Sanje Ćopić, prikazani su i rezultati istraživanja koji se odnose na krivičnopravno reagovanje u slučajevima trgovine muškarcima u Srbiji. Ovom prilikom navedeni su samo najznačajniji podaci. Kako navodi autorka ovog dela, „prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u periodu od 2003. do kraja 2007. godine, u Srbiji je doneto ukupno 39 pravnosnažnih presuda za krivično delo trgovine ljudima (čl. 111b ranijeg, odnosno 388. važećeg KZ RS)“ (str. 222). Prema istom izvoru, tokom 2006. i 2007. godine u Srbiji su donete i 72 pravnosnažne presude za krivično delo nedozvoljeni prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi (čl. 350. KZ RS). Uočljiv je stalni rast pravnosnažnih presuda po godinama.

Na osnovu neposrednog uvida u 24 presude za trgovinu ljudima (14 se odnosilo na trgovinu muškarcima) i 35 za krijumčarenje ljudi (34 su se odnosile na krijumčarenje muškaraca), nađeno je sledeće stanje: za trgovinu osobama muškog pola osuđeno je 27 lica (12 pravnosnažno i 15 nepravnosnažno), dok su za krijumčarenje migranata osuđena 53 lica. U vezi sa krivičnim programom u slučajevima trgovine i krijumčarenja muškaraca, značajno je pomenuti i činjenice do koje su istraživačice došle, da se ovi vidovi kriminaliteta, sem u jednom slučaju, nisu tretirali kao vid organizovanog kriminaliteta, da glavni organizatori ove kriminalne delatnosti uglavnom ostaju nedostupni pravosudnim organima i da su kazne najčešće niske.

Na kraju ovog, šestog poglavlja elaborirani su veoma značajni predlozi društvenog reagovanja koje su dali ispitanici, koje je Biljana Simeunović-Patić, autorka ovog dela studije, grupisala u četiri kategorije (str. 242):

- Predlozi mera za jačanje efikasnosti krivičnopravne represije
- Predlozi mera u cilju unapređivanja zaštite i podrške žrtava trgovine ljudima
- Predlozi mera i aktivnosti u domenu (generalnog i specijalnog) preventivnog reagovanja
- Mere koje se odnose na podizanje standarda stručnog rada i unapređenje saradnje između ključnih aktera borbe protiv trgovine ljudima.

Zaključak i preporuke za unapređenje društvenih odgovora na trgovinu muškarcima u Srbiji svakako su najvažniji deo ove studije. Naime, autorke ovog istraživanja su na jedan veoma jasan i pregledan način uspele da daju celovit presek rezultata ukupnih istraživanja ove pojave, a u preporukama, vrlo konkretnе, precizne i adekvatne mere i aktivnosti koje je potrebno preduzeti u jednom savremenom društvu u cilju poboljšanja efikasnosti svih subjekata na sprečavanju i suzbijanju trgovine muškarcima. Upravo zbog toga, ova studija je izvanredan materijal koji treba da bude dostupan, pre svega, onima koji su neposredno zaduženi za ovu problematiku, ali i svima onima koji na bilo koji način mogu doprineti poboljšanju i unapređenju društvenog reagovanja u ovoj oblasti.

ZDRAVKO SKAKAVAC

Poziv na saradnju i pretpлату

TEMIDA je часопис о виктимизацији (стратанју), људским правима и роду. Часопис објављује научне и стручне радове који за свој предмет имају проблем жртва криминалитета, рата, кршења људских права и других облика стратанја (са посебним нагласком на проблеме жене, деце, мањинских група, инвалидних лица и других категорија које су посебно изложене виктимизацији), страх од криминалитета, кршење људских права у затвору и у кривичном поступку, превенцију виктимизације и слично. Сваки број је тематски концептиран, али се објављују и текстови ван одређених тема.

Теме за 2010. годину су: број 3 – **Restorativna pravda između teorije i prakse** (рок за предају радова је 1. септембар 2010.) и број 4 – **Nasilje nad decom** (рок за предају радова је 1. новембар 2010.). Чланци ван ових тема могу бити предати Редакцији без обзира на наведене рокове..

Радови (чланци и прикази) се шалju на адресу Редакције, Виктимолошко друштво Србије, Доситејева 1а, 11000 Београд, тел/факс: + 381113034232, Е-майл: vds@Eunet.rs. Прилоzi се достављају у електронској форми према приложеним техничким упутствима.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Чланак треба да буде обима до 16 страна кучаног текста дуплог прореда. Користити font Times New Roman и величину слова 12.
2. Прва страна текста треба да садржи: **naslov rada, име и презиме автора/autorke, apstrakt** (до 150 речи) и **4-5 ključnih reči**.
2.1 Одмах иза презимена автора (на првој страници) отворити фусноту у којој треба dati назив институције у којој автор ради, званје автора и e-mail.
Пример: Петар ПЕТРОВИЋ*
3. Наслове pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:
Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)
Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)
Podnaslov 2 (слово abecede у полузагради, Times New Roman, 12, Regular)

Пример:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

- a) Жене и деца

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavlјivanja i broj strane.
Primer: (Christie, 2005: 28).
 - 4.1.U fusnotama davati samo propratne komentare.
 - 4.2.Strana imena pisati izvorno.
5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).
Naslove dati iznad slika i tabela.
Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu
6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.
Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autora/ki prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Časopis Temida podleže **kontroli na plagijarizam od strane Centra za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON)** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi** i u **Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora/ke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor/ka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora/ke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica.

Primer: Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja.

Primer: Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora/ke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/ke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu.

Primer: Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog primerka je 500 dinara. Pretplata za 2010. godinu iznosi za pojedince 2000 dinara i 8000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi preplate molimo Vas da se obratite Redakciji.

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nbs.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, људским правима и
роду / главна и одговорна уредница Vesna Nikolić-
Ristanović. – Српско изд. – God. 1, br. 1 (јануар 1998) –
Београд (Ђуре Јакшића 5) : Виктимолошко друштво Србије
: Европски покрет у Србији, 1998. – (Београд : Prometej).
– 24 cm

Тромесечно. – Огледни број изашао 1997. године

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335